

УКРАЇНА-2014: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ І ЦЕРКВА

ПОЗИЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ДІЯЧІВ, ЕКСПЕРТІВ, ГРОМАДЯН

**Government
of Canada**

**Gouvernement
du Canada**

Проект виконано Центром Разумкова. Загальнонаціональне тематичне соціологічне опитування здійснене за фінансової підтримки Уряду Канади, наданої через Департамент закордонних справ, торгівлі та розвитку (*DFATD*). Чергове засідання постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” проведене спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні, яке надало також фінансову підтримку для виходу друком цього видання.

Керівник проекту – Людмила Шангіна
Відповідальний редактор – Алла Чернова
Редактор – Ганна Пашкова
Дизайн і макет – Олександр Шаптала

Це видання містить матеріали чергового засідання постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин”, яке відбулося 15 травня 2014р. На засіданні дискутувалися питання, пов’язані із статусом Церкви як інституту громадянського суспільства.

У виданні містяться документи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, оприлюднені у грудні 2013р. - квітні 2014р., тексти виступів учасників дискусії, статті, а також проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розроблений учасниками постійно діючого Круглого столу й підтриманий Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. Також наведені окремі результати тематичних загально-національних соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова у 2000-2014рр.

У текстах виступів учасників засідання Круглого столу і статтях, вміщених у виданні, представлені різні точки зору на роль і можливості Церкви у розв’язанні суспільних проблем загалом і зокрема – гострого суспільно-політичного конфлікту, що розгорнувся в Україні наприкінці 2013р. - на початку 2014р.

Це чергове видання серії “Бібліотека Центру Разумкова” буде корисним для депутатів усіх рівнів і державних службовців, експертів і журналістів, а також для тих, хто цікавиться процесами в церковно-релігійному середовищі та державно-конфесійних відносинах в Україні.

У випадку використання матеріалів просимо посилатися на видання.

Думки, висловлені у виступах і статтях, є позиціями авторів і не обов’язково збігаються з позиціями Центру Разумкова.

Адреса Центру Разумкова: 01015, Київ, вул. Лаврська, 16, 2 поверх
Тел.: (044) 201-11-98
Факс.: (044) 201-11-99
Веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

ISBN 978-966-2050-03-5

© Центр Разумкова, 2014
© Видавництво «Заповіт», 2014

З М І С Т

ВСТУПНІ СЛОВА

Анатолій РАЧОК, Генеральний директор Центру Разумкова	5
Габріеле БАУМАНН, Керівник Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні	6

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – ЗАГРОЗА ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ЗАЯВИ І ЗВЕРНЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ РАДИ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З

ПРИВОДУ ПОДІЙ кінця 2013 - початку 2014 років

Звернення керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні	11
Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 22 січня 2014 року	12
Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за результатами зустрічі з Президентом і опозицією	12
Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня Соборності та Свободи України	13
Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за підсумками зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України О.В. Турчиновим	14
Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року	16
Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні з огляду на внутрішні та зовнішні виклики	17
Слово Головуючого у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), Місцєблюстителя Київської Митрополічної кафедри митрополита Чернівецького і Буковинського Онуфрія на засіданні 3 квітня 2014 року	19
Комюніке засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 3 квітня 2014 року	22

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ:

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ЦЕРКВА В НИНІШНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ?

(Виступи учасників Круглого столу)

Молитва і добродійство – це Церква повинна робити. Все інше буде політиканством <i>Станіслав ШИРОКОРАДІЮК, Єпископ Харківсько-Запорізької дієцезії РКЦ</i>	40
Церква є найбільш усталеним, структурованим, впливовим і розповсюдженим інститутом громадянського суспільства <i>Євстратій (ЗОРЯ), Архієпископ Чернігівський і Ніжинський, секретар Священного Синоду УПЦ-КП</i>	42
Церква зможе виконати своє суспільне завдання тільки тоді, коли вона залишиться собою <i>Богдан ДЗЮРАХ, Єпископ курії Верховного Архієпископа УГКЦ, Секретар Синоду Єпископів УГКЦ</i>	43
Наша виконавча влада – це совість <i>Микола ДАНИЛЕВИЧ, Протоієрей, заступник голови Відділу зовнішніх церковних зв'язків УПЦ</i>	46

Громадянське суспільство і Церква зустрічаються в кожному з нас <i>о. Георгій КОВАЛЕНКО, Голова Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ, прес-секретар Предстоятеля УПЦ</i>	47
Сьогодні важливим є конституційний процес <i>Олекса ПЕТРИВ, Митрофорний протоієрей, керівник Департаменту зовнішніх церковних зв'язків Патріаршої курії УГКЦ</i>	48
Проблема – не в Церкві і не у простому народі <i>Василь РАЙЧИНЕЦЬ, Старший пресвітер Союзу вільних церков християн євангельської віри України</i>	50
Слід надати Церкві ширші можливості впливу <i>Ігор ЛУК'ЯНОВ, Помічник Старшого Єпископа Української Християнської Євангельської Церкви</i>	50
Сьогодні народжується можливий у майбутньому вплив Церкви <i>Микола РОМАНЮК, Старший пастор Ірпінської Біблійної Церкви</i>	51
Завдання експертів – надавати об'єктивну оцінку подій <i>Людмила ФІЛИПОВИЧ, Керівник відділу історії релігії та практичного релігієзнавства відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ</i>	52
Очікуючи від Церкви допомоги, слід створити належне законодавче поле її діяльності <i>Максим ВАСІН, Виконавчий директор громадської організації “Інститут релігійної свободи”</i>	53
Змінити систему можна тільки змінюючи світоглядні основи життя <i>Павло УНГУР'ЯН, Народний депутат України VI скликання, голова Міжфракційної депутатської групи “За духовність, моральність та здоров'я України” у Верховній Раді України VI скликання</i>	54
Церква має показати приклад єднання <i>Володимир СТРЕТОВИЧ, Народний депутат України II, IV та VI скликань Верховної Ради</i>	55
Церкви мають контролювати не лише владу, але й те, що відбувається в них самих <i>Олег КИСЕЛЬОВ, Президент Молодіжної асоціації релігієзнавців</i>	56
Сьогодні одна з головних місій і Церкви, і ЗМІ – миротворча <i>Руслан КУХАРЧУК, Президент Асоціації “Ново-Медіа”</i>	58
Церква впливає на суспільство, але й суспільство впливає на Церкву <i>Юрій РЕШЕТНИКОВ, Голова Державного комітету України у справах національностей та релігій (2009-2010рр.)</i>	59
Завдання – створювати горизонтальні зв'язки <i>Михайло БОДНЮК, Міністерство культури України, державний Департамент у справах релігій і національностей</i>	60
СТАТТІ	
РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТУРИ І ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ <i>Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ</i>	61
ДЕРЖАВА І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ МАЙДАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДНОСИН <i>Олександр САГАН</i>	68
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВ ЗА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ <i>Юрій ЧОРНОМОРЕЦЬ</i>	74
КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (Проект)	81

Церковно-релігійна ситуація і стан державно-конфесійних відносин мають велике значення для України, оскільки, з одного боку, переважна більшість українських громадян вважають себе віруючими, а Церква має найвищу з-поміж громадських і державних інститутів суспільну довіру. З іншого боку – існують певні проблеми у відносинах як між окремими конфесіями, так і між державою і Церквою, причому впродовж останніх років виразно переважали непорозуміння саме в державно-конфесійних відносинах.

З огляду на суспільну важливість означених проблем, ще в 1996р. Центр Разумкова ініціював проведення Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин”, до участі в якому були запрошені глави і представники найчисельніших християнських конфесій України. Від того часу Круглий стіл є постійно діючим, його робочими групами розроблено ряд документів, спрямованих на запровадження в Україні міжконфесійного миру та партнерської моделі державно-конфесійних відносин. Уже тривалий час засідання Круглого столу відбуваються за участі та підтримки Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Постійне сприяння діяльності Круглого столу надає Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні.

Як правило, до засідань Круглого столу (або за їх результатами) Центр Разумкова готує інформаційно-аналітичні матеріали, видає спеціальні випуски журналу “Національна безпека і оборона”. Здійснюється моніторинг стану та характеру релігійності українського суспільства, рівня суспільної довіри до Церкви, ставлення громадян до окремих проблем міжконфесійних і державно-конфесійних відносин. Результати моніторингу, засідань Круглого столу, діяльності робочих груп доводяться до відома громадськості та відповідних органів державної влади, включно з Адміністрацією Президента, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів України.

Чергове засідання Круглого столу (15 травня 2014р.) відбулося в дуже складний для України час. До гострого суспільно-політичного протистояння всередині країни додалося зовнішнє втручання: Російська Федерація, яка з початку 2000-х років докладала значних зусиль до організації і підтримки проросійських рухів в Україні, перейшла до відкритої агресії і сприяння сепаратизму в окремих українських регіонах. Це створило реальну загрозу цілісності України, українського суспільства загалом і зокрема – церковно-релігійного середовища, оскільки одна з найчисельніших православних Церков України перебуває у юрисдикції Московського патріархату, який не засудив агресивні дії Росії і в цілому підтримує політику її керівництва.

У цій ситуації увага учасників Круглого столу була зосереджена насамперед на пошуку шляхів відновлення суспільної єдності та реалізації в цьому процесі можливостей Церков і релігійних організацій України. Висловлювалися різні точки зору, однак немає сумнівів у тому, що Церква може і має допомогти українському суспільству впоратися з кризою. З іншого боку, держава має зробити все для встановлення дійсно партнерських відносин з Церквою. В єдності, порозумінні, партнерстві всіх суспільних і державних інститутів – запорука успішного виходу України з нинішньої кризи.

Анатолій РАЧОК,
Генеральний директор
Центру Разумкова

Габрієле БАУМАНН,
Керівник Представництва
Фонду Конрада Аденауера
в Україні

Фонд Конрада Аденауера орієнтується на цінності, основою яких є християнські традиції. До цих цінностей належать гідність людини, любов до ближнього, відповідальність, індивідуальна незалежність, солідарність, толерантність тощо. Всі вони є важливими і для політичної діяльності. Будь-яка політика базується на певних переконаннях. Релігія – не єдине, але, напевне, неодмінне джерело цінностей, що існують у суспільстві, та переконань, що мають значення для кожної людини. І ці переконання мають бути близькими народу. Лише за таких умов люди зможуть довіряти політичним організаціям і партіям. Християнсько-Демократичний Союз (ХДС), до якого наближений Фонд Конрада Аденауера, сповідує християнські цінності. Саме завдяки цьому він став дійсно народною партією і користується широкою підтримкою населення Німеччини. Зараз фракція ХДС/ХСС у Німецькому Бундестазі налічує 311 депутатів (із загального складу – 631 депутат). Таким чином можна простежити взаємозв'язок між християнськими цінностями та політичним життям ФРН.

Останніми роками релігія знову стала темою суспільного дискурсу Німеччини. Результати емпіричних досліджень свідчать про те, що релігія відіграє важливу роль у житті німців. 70% жителів ФРН вважають себе віруючими. Залишаючись приватною справою кожної людини, релігія водночас допомагає формуванню в суспільстві певних орієнтирів. Звичайно, Біблія не містить жодних політичних програм. Але віра може запропонувати етичні норми для здійснення відповідальної політики.

Основний Закон (Конституція) Німеччини гарантує громадянам держави свободу віросповідання. Сьогодні 31,2% німців є католиками, 29,7% – лютеранами і протестантами, 3,9% – мусульманами, 0,1% – іудеями.

Кожен віруючий житель Німеччини повинен сплачувати через державні фінансові установи т.зв. церковний податок, що складає 8-9% його доходів. Саме ці податки становлять більшу частину надходжень релігійних громад Німеччини. В більшості шкіл Німеччини викладається предмет під назвою “релігія”.

Фонд Конрада Аденауера вже 20 років підтримує діалог з представниками українських конфесій. У рамках заходів разом із представниками Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій обговорюються такі питання, як залучення представників різних конфесій до діалогу, мир і злагода, толерантність і взаєморозуміння. Велика увага на цих заходах надається й відносинам між Україною та Євросоюзом. Восени 2013р. Фонд Конрада Аденауера організував поїздку представників Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до Брюсселя. З боку українських учасників було наголошено, що для них європейський вибір не має альтернативи. Представники європейських інституцій підкреслили, що релігійні громади відіграють надзвичайно велику роль у процесі європейської інтеграції, а тому дуже важливим є міжрелігійний діалог, який може відіграти велику роль і в розв'язанні нинішньої ситуації в Україні. Зі свого боку, Фонд Конрада Аденауера готовий надавати посильну підтримку для налагодження цього діалогу.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – ЗАГРОЗА ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дві події, що сталися наприкінці 2013р. - на початку 2014р., кардинально змінили ситуацію в Україні.

Перша подія – Євромайдан як форма громадянського спротиву свавілля тодішньої влади. Перемога Майдану зумовила докорінну зміну внутрішньо-політичної ситуації: падіння режиму В.Януковича, втечу за межі країни багатьох представників влади на чолі з Президентом, формування нового Уряду, призначення позачергових президентських виборів¹.

Друга – збройна агресія Росії проти України, офіційно започаткована 1 березня 2014р. Під приводом невизнання нової української влади та “захисту співвітчизників” фактично за три тижні була окупована АР Крим і в якості нового суб’єкта приєднана до РФ. Лише 17 квітня 2014р. Президент РФ В.Путін визнав, що “за спинами сил самооборони Криму, звичайно, стали наші військовослужбовці”². Немає сумнівів у тому, що наразі російські військовослужбовці стоять “за спинами” проросійських сил у Донецькій і Луганській областях України, де нагнітаються сепаратистські настрої і висловлюються наміри приєднання самопроголошених “республік” до РФ.

З огляду на ці реалії, можна стверджувати, що 2014р. буде вирішальним для української державності. Отже, ситуація, що склалася на цей час, потребує мобілізації зусиль не лише влади і державних структур, відповідальних за правопорядок і безпеку у країні та її захист від зовнішнього військового втручання, але й насамперед – усього українського суспільства, всіх суспільних інститутів і найчисельнішого та найбільш організованого з них – Церкви.

1. У подіях Майдану Церква фактично стала на бік українського суспільства, яке вдалося до масових акцій громадянського спротиву. Виступи на підтримку дій влади та тодішнього Президента В.Януковича лунали лише з боку окремих ієрархів. У цілому, Церква рішуче засудила застосування сили проти мирного Майдану. Монастирі і храми Києва надали притулок, захист і допомогу учасникам протестів. Під час силових дій священнослужителі живим щитом стояли між сторонами конфлікту, закликаючи насамперед службовців силових структур не виконувати злочинні накази та не застосовувати зброю проти цивільних.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій зробила все можливе для налагодження діалогу між владою та опозицією і Майданом. Саме завдяки

¹ Докладно про зміни у внутрішньополітичній ситуації в Україні та перспективи її розвитку див.: Україна-2014: нові перспективи і нові загрози (аналітичні оцінки). – Київ, Центр Разумкова, 2014р., <http://www.razumkov.org.ua>.

² Прямая линия с Владимиром Путиным, 17 апреля 2014г. – <http://www.kremlin.ru/transcripts/20796>.

Доречно нагадати, що 4 березня В.Путін на пряме питання, чи саме російські військовослужбовці блокували українські військові частини у Криму, відповів “Це були місцеві сили самооборони”. Див.: Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. – Там само, <http://www.kremlin.ru/transcripts/20366>.

її зусиллям відбулися переговори між В.Януковичем і представниками опозиції, які в кінцевому підсумку привели до підписання 21 лютого 2014р. угоди про врегулювання суспільно-політичної кризи в Україні.

Таким чином, Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади.

Слід відзначити, що **такій позиції Церкви сприяла наявність відповідного суспільного запиту**. Згідно з результатами соціологічного дослідження, переважна більшість (74%) українських громадян упевнені в тому, що *“Церква завжди має ставати на бік людей і боронити їх від свавілля влади”*, і лише 7% – вважають, що *“в суспільно-політичних процесах Церква має захищати насамперед владу, бо немає влади, щоб не була від Бога”*³.

2. У ситуації військової агресії РФ (окупація та анексія Криму) Церква стала на захист миру, територіальної цілісності та суверенітету України. 1 березня 2014р. була прийнята Постанова Ради Федерації РФ, яка надала Президенту РФ право *“на використання Збройних Сил РФ на території України...”*.

Уже 2 березня була прийнята та оприлюднена Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв’язку з рішенням Ради Федерації РФ. У Заяві містилися заклики до влади Росії відмовитися від військового втручання, до міжнародного співтовариства – зробити все можливе для збереження миру в Україні та її територіальної цілісності й суверенітету, а також стверджувалося *“Церкви та релігійні спільноти – з українським народом”*⁴.

Місцезблуститель Київської митрополичої кафедри УПЦ митрополит Онуфрій звернувся до Президента Росії з проханням не вводити війська до України та не порушувати цілісності країни. Митрополит також закликав Патріарха Московського і всієї Русі Кирила вплинути на Президента В.Путіна з тим, щоб запобігти війні. *“Якщо Москва введе війська, український і російський народи виявляться втягнутими в братовбивчу війну”*, йшлося в листі митрополита Онуфрія.

Патріарх Кирил у зверненні до митрополита Онуфрія, яке з’явилося на офіційному сайті Московського патріархату, зазначив: *“Завіряю Вас і нашу українську паству в тому, що зроблю все можливе, щоб переконати всіх тих, у чийх руках перебуває влада, що не можна допустити загибелі мирних людей на землі України”*.

³ Докладно див. матеріал *“Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження”*, вміщений у цьому виданні.

⁴ Текст Заяви див. у рубриці *“Заяви і звернення ВРЦіРО з приводу подій кінця 2013 - початку 2014 років”* цього видання.

Однак фактично одночасно із цим зверненням з'явилася й заява прес-служби Московського патріархату, в якій йшлося: “... Російський народ – розділена нація на своїй історичній території, яка має право на возз'єднання в єдиному державному тілі... Будемо сподіватися, що місія російських воїнів із захисту свободи й самобутності цих людей і самого їх життя не зустрінє запеклого опору, який призведе до великомасштабних зіткнень”. Таким чином, фактично РПЦ офіційно визнала військову агресію проти України “миротворчою місією”.

Тим часом, священники УПЦ прибули до Криму з метою підтримки українських моряків, яких схилили до зради Батьківщині. Священнослужителі різних конфесій стали на захист українських військових частин у Криму, не лише виконуючи свій душпастирський обов'язок, але й не даючи можливостей російським військовим атакувати ці частини.

Глава Синодального відділу УПЦ із взаємодії із Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України митрополит Августин (Маркевич) благословив українців на захист країни від вторгнення російської армії. УПЦ-КП висунула ініціативу збору коштів для українських Збройних Сил. УГКЦ та інші церкви й релігійні організації відрядили до українських військових частин і силових структур військових капеланів.

Підтримали військове вторгнення РФ до України, окупацію та анексію Криму лише окремі церковні ієрархи. Натомість більшість – продемонстрували не лише патріотичні позиції, але й єдність Церкви в цих позиціях, а також взаємну міжконфесійну підтримку в обставинах військової агресії. Так, значного позитивного суспільного резонансу набула пропозиція кримських татар здійснювати богослужіння УПЦ-КП у мечетях.

Патріотичні позиції Церква зберігає і на цей час, оскільки загроза військового вторгнення РФ до материкової України не лише не усунута, але й посилюється. У Зверненні Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні з огляду на внутрішні і зовнішні загрози міститься заклик до тих, “хто відчуває покликання та готовий захищати Батьківщину... зі зброєю в руках” використати “всі законні способи для реалізації цього благородного покликання”⁵.

3. Іншою є ситуація внутрішнього суспільно-політичного конфлікту, який розгорнувся на тлі зовнішньої військової агресії. У громадянському протистоянні ситуація Церкви є дуже проблематичною і неоднозначною. З одного боку, церковна спільнота є частиною суспільства і як така – переживає таке ж протистояння (включно з його радикальними проявами), яке є в суспільстві загалом. З іншого боку, позиція Церкви як інституту, що користується суспільною довірою та авторитетом, може стати чинником як поглиблення, так і пом'якшення конфлікту.

До того ж, суспільний запит на втручання Церкви у внутрішній суспільно-політичний конфлікт не є таким очевидним, як це було під час

⁵ Текст Звернення див. там само.

подій на Майдані, де громадяни протистояли свавілля влади. Так, майже половина (48%) громадян України вважають, що “*Церква має опікуватися душпастирською діяльністю і не втручатися в суспільно-політичні проблеми і процеси*”. Іншої думки – про те, що “*Церква є інститутом громадянського суспільства та має брати активну участь у суспільно-політичних процесах*” – дотримуються 39% опитаних. При цьому, на Сході ця частка є ще меншою – 30% – тоді як обмеження Церкви душпастирською діяльністю підтримують 54% жителів Сходу країни⁶.

Найбільш проблематичною видається ситуація УПЦ. З одного боку, саме ця Церква має найбільшу присутність на Сході України, отже може, у принципі, впливати на позиції місцевих спільнот, у т.ч. радикально налаштованих⁷. З іншого боку, її вірні і клір – по обидві сторони лінії суспільного поділу. Окремі священнослужителі УПЦ на Сході відкрито підтримують проросійські радикальні рухи, співпрацюють із сепаратистами, попри те, що тероризм, до якого ті вдаються, є очевидним злом. Але політичні пристрасті виявляються сильнішими за чистоту та єдність віри і Церкви.

Крім того, УПЦ залишається в юрисдикції Московського патріархату, який, підтримуючи політику В.Путіна, фактично благословив як військове вторгнення РФ на територію України та анексію Криму, так і радикальні сепаратистські рухи на Сході України. При цьому, Московський патріархат вже тривалий час послідовно ігнорує позиції керівництва УПЦ – Митрополита Київського і всієї України Володимира, Керуючого справами УПЦ митрополита Антонія, місцеблюстителя Київської митрополічної кафедри митрополита Онуфрія.

За таких обставин перед УПЦ постає додаткове нагальне завдання – зберегти цілісність Церкви, запобігти можливому розколу та переходу її частини в безпосереднє підпорядкування Московському патріархату.

Наразі Церква налаштована на партнерство з державою і громадянським суспільством України. Вона готова допомагати “в новому відродженні української держави”⁸. Дійсно, перемога Майдану створила можливості для оновлення українського суспільства і влади, побудови в Україні демократичної правової держави. Для реалізації цих можливостей необхідно не лише усунути загрозу зовнішнього військового втручання до України, але й розв’язати внутрішній суспільно-політичний конфлікт.

Цей конфлікт є радикальним викликом для українського суспільства в цілому та української Церкви зокрема. Якою буде її відповідь?

⁶ Докладно див. матеріал “*Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження*”, вміщений у цьому виданні.

⁷ Слід зазначити, що проти інших українських великих церков (насамперед, проти УПЦ-КП та УГКЦ) на Сході та Півдні України ведеться справжня інформаційна війна. Див., наприклад: Большаков А. Униатский “майдан”: Роль греко-католической церкви в государственном перевороте на Украине. – Русский мир Запорожья, 30 апреля 2014г., <http://rusmirzp.com>; Скворцов Д. “Чемодан, вокзал, Лемберг!” – священники Донбасса киевским карателям. – 12 мая 2014г., <http://t-34-111.livejournal.com/263399.html>.

⁸ Слово Головуючого у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій, місцеблюстителя Київської Митрополічної кафедри митрополита Чернівецького і Буковинського Онуфрія на засідання 3 квітня 2014р. – Див. у рубриці “*Заяви і звернення ВРЦіРО з приводу подій кінця 2013 - початку 2014 років*” цього видання.

ЗВЕРНЕННЯ*

**керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей
доброї волі у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні**

Дорогі брати і сестри! Шановні співгромадяни!

У зв'язку з загостренням суспільно-політичної ситуації в країні Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій звертається до віруючих різних релігій та конфесій з закликом підсилити молитви за мир і спокій, за припинення розбрату та ворожнечі, за порозуміння та розв'язання конфлікту. Ми засуджуємо акти насильства і жорстокості, вчинені як проти мирних учасників громадських акцій та журналістів, так і проти правоохоронців, які виконували обов'язок відповідно до присяги.

Звертаємося до діючої влади з закликом забезпечити конституційні права і свободи громадян, не застосовувати силу щодо мирних зібрань, взяти до уваги вимоги протестувальників, а також провести неупереджене розслідування випадків провокацій та силового протистояння і покарати винних.

Закликаємо весь народ України, незалежно від політичних переконань, бути мудрим і відповідальним, утримуватися від насильницьких і протиправних дій та не піддаватися на провокації.

Закликаємо українське суспільство, владу і опозицію, до діалогу та спільного пошуку прийнятної шляху виходу з кризи. Пам'ятаймо, ми є частинами єдиного народу, єдиної країни. Неможна допустити, щоб політичне протистояння стало причиною для порушення цілісності нашої держави.

Ми – члени Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, повноважні представники релігійної спільноти України, яка є значною і невід'ємною частиною українського громадянського суспільства, є різними за своїми переконаннями та світоглядом, однак ми живемо і трудимось в душі взаємного розуміння, поваги і миру. А тому закликаємо всіх вас до суспільного і політичного порозуміння, взаємної поваги і миру для блага нашого народу.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій готова у міру можливого сприяти налагодженню діалогу й зробити все необхідне для примирення й відновлення стабільності у нашій Державі.

Боже Великий Єдиний, нам Україну храни!

На доручення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій

+ВОЛОДИМИР,

МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ УКРАЇНИ,

ПРЕДСТОЯТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ,

ГОЛОВУЮЧИЙ У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ РАДІ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

10 грудня 2013р.

* Джерело: офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій – <http://vrciro.org.ua/ua/zvernennya>.

КОМЮНІКЕ*

екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 22 січня 2014 року

У зв'язку з останніми подіями в Україні, 22 січня 2014 року відбулося екстрене засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО).

За результатами засідання ми, глави та представники конфесій:

1. Гостро засуджуємо факти вбивств, за які несе відповідальність перед Богом кожен, хто до цього причетний. Нікому не дозволено переступати Божу заповідь “Не вбивай!”.

2. Закликаємо негайно припинити кровопролиття.

3. Засуджуємо використання Церков і релігійних організацій в політичних технологіях.

4. Просимо про термінову зустріч як з Президентом України В.Ф.Януковичем, так і з очільниками опозиції.

5. Закликаємо вірних Церков і релігійних організацій України до посиленої молитви і посту за збереження миру і цілісності Соборної Української Держави.

ЗАЯВА*

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за результатами зустрічі з Президентом і опозицією

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій закликає Президента України та опозицію невідкладно сьогодні сісти за стіл переговорів для знаходження виходу із надскладної ситуації, що склалась у Державі, негайного припинення кровопролиття та братовбивчого протистояння, відновлення Верховною Радою конституційного ладу, повернення повноти прав і свобод громадян, збереження територіальної цілісності країни.

25 січня 2014р.

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

З В Е Р Н Е Н Н Я *

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня Соборності та Свободи України

День Соборності та Свободи України – це особливе свято, яке не лише нагадує нам про непорушну єдність усіх Українських земель в незалежній вільній Державі, але й символізує єдність українців в різноманітності думок, поглядів та підходів до творення нашого майбутнього.

Сьогодні в Україні триває протистояння, яке останніми днями, на жаль, набуло гострого силового характеру. В центрі Києва відбулися сутички між мітингувальниками та міліцією, внаслідок чого сотні людей отримали поранення. Фактично країна опинилася на межі громадянської війни.

Церкви та релігійні організації України принципово засуджують силові дії, що ведуть до ескалації конфлікту. Сьогодні і влада, і опозиція, і громадські активісти мають припинити насильство та сісти за стіл переговорів. Всі сторони протистояння мають усвідомити свою відповідальність за збереження єдиної соборної Української держави та розпочати конструктивний діалог з метою подолання суспільно-політичної кризи. Сподіваємось, що сьогоднішнє свято Соборності і Свободи України допоможе знайти дорогу до примирення та порозуміння між владою і народом, між різними політичними силами та громадянським суспільством.

Ми закликаємо берегти територіальну цілісність України та рішуче відкидати будь-які ідеї сепаратизму чи розділення нашої Батьківщини, бо ми – один народ! Необхідно виявляти братерську та сестринську любов до співвітчизників, незважаючи на походження, мову, релігію тощо. Розпалювання ж ненависті до людини через етнічні та релігійні відмінності є неприпустимим.

Ми, члени Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, відмінні між собою за конфесійною, релігійною і навіть етнічною приналежністю, закликаємо усіх віруючих громадян нашої соборної держави до молитви за єдність, порозуміння, мир та гідне майбутнє народу України. Ми готові сприяти початку конструктивного діалогу.

Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни!

За дорученням Головуючого у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій

+АНТОНІЙ

МИТРОПОЛИТ БОРИСПІЛЬСЬКИЙ І БРОВАРСЬКИЙ,

КЕРУЮЧИЙ СПРАВАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

22 січня 2014р.

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

ЗАЯВА*

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за підсумками зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України О.В.Турчиновим

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, яка упродовж останніх майже трьох місяців, послідовно виступала на захист мирних протестів, проти застосування сили й за покарання винуватих, за підсумками зустрічі з керівництвом Верховної Ради України:

1. Висловлює свою підтримку легітимній державній владі України і звертається до неї із закликом якнайшвидше забезпечити повне відновлення конституційного ладу та утвердження політичних, економічних та інших фундаментальних прав і свобод громадян. Особливу увагу ми звертаємо на необхідність рішучого, послідовного і системного поборювання корупції, яка роз'їдає суспільний організм і є порушенням заповідей наших релігій.

2. Ми ще раз підтверджуємо свою заяву від 22 лютого цього року, де категорично засуджується будь-яка дискусія щодо можливого розділення нашої Батьківщини, будь-які спроби сепаратизму й наголошується, що “територіальна цілісність України, незалежність якої дарована нам Богом, є цінністю для нашого народу, а тому допустити її розділення ми не маємо права, бо це гріх перед Богом та майбутніми поколіннями нашого народу”.

Ми засуджуємо провокування протистоянь та ворожнечу між жителями різних регіонів України, представниками різних національних меншин та віросповідань і закликаємо владу утриматися від будь-яких кроків, які б могли бути витлумачені як такі, що спрямовані на розділення українців за релігійною, мовною, національною, регіональною чи будь-якою іншою ознакою. В умовах важкого випробування ми маємо зберегти єдину

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

Українську державу та запобігти усім можливим спробам її розділення. Звертаємося до всіх із закликом не піддаватися на провокації та ні в якому разі не підтримувати гасел, спрямованих проти територіальної цілісності України.

3. В нинішній суспільно-політичній ситуації, ми, і Церкви та релігійні організації, і органи державної влади, маємо докласти максимум зусиль для збереження в Україні релігійного миру. У жодному випадку не можна допустити протистояння на релігійному ґрунті. Наша велика українська родина має бути єдиною в різноманітті. У вільній державі кожен має право на вільне висловлювання своїх релігійних переконань та не перешкоджати такому ж вільному сповідуванню інших поглядів. Держава має бути гарантом свободи віросповідання, а ми готові допомагати державі в реалізації цієї важливої конституційної функції.

4. Закликаємо усіх громадян нашої Держави сумлінно виконувати свої службові та громадські обов'язки, дотримуючись чинного законодавства та відкидати надлишкову емоційність чи острах перед змінами, які можуть бути тільки до кращого майбуття. Ми за цим пильно слідкуватимемо, та, при потребі, задіюватимемо увесь наш авторитет і потенціал.

5. Ми готові до подальшої співпраці з оновленою владою та очікуємо від неї мудрості, наполегливості й чесності, що приведе нашу Батьківщину до духовного та економічного благополуччя, яке наш народ заслужив своєю вірою, стійкістю та героїчною боротьбою.

За дорученням Головуючого у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій

+АНТОНІЙ

МИТРОПОЛИТ БОРИСПІЛЬСЬКИЙ І БРОВАРСЬКИЙ,

КЕРУЮЧИЙ СПРАВАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

26 лютого 2014р.

ЗАЯВА*

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року

1 березня 2014 року Рада Федерації Федерального Зібрання РФ за поданням Президента Росії дала згоду на застосування російських військ в Україні. Введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою не тільки для нашої країни, а й для миру та спокою на Європейському континенті загалом.

Ми закликаємо владу Росії відмовитися від військового та іншого, не передбаченого міжнародним правом та двосторонніми угодами втручання у внутрішні справи України. Російські можновладці мають усвідомити свою відповідальність перед Богом і перед людством за можливі непоправні наслідки військового конфлікту на українській землі.

Український народ має дружні, братні почуття до російського народу. Громадяни України не бажають розпалювання ворожнечі. Ми хочемо і надалі будувати з Росією братні відносини як суверенна, незалежна держава.

Ще раз засвідчуємо визнання легітимними сформованих Верховною Радою України органів державної влади та призначених Головою Верховної Ради України, в.о. Президента України О. Турчиновим та Урядом України посадових осіб.

Ми звертаємося до міжнародного співтовариства з проханням зробити усе можливе для збереження миру в Україні та збереження територіальної цілісності, суверенітету і недоторканості кордонів Української держави. Підрив миру і стабільності в Україні загрожує зруйнувати всю сучасну систему світової безпеки. Тому слід вжити всіх заходів, щоби в Україні внаслідок введення іноземних військ не розгорілася війна.

Церкви та релігійні спільноти України – з українським народом. Закликаємо усіх до посиленої молитви за нашу Батьківщину.

Нехай Господь береже всіх нас!

+ОНУФРІЙ,

ГОЛОВУЮЧИЙ У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ РАДІ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ,
МИТРОПОЛИТ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ І БУКОВИНСЬКИЙ,
МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛИЧОЇ КАФЕДРИ

2 березня 2014р.

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

ЗВЕРНЕННЯ*

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні з огляду на внутрішні та зовнішні виклики

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, задля швидкого і мирного вирішення існуючих внутрішніх та зовнішніх викликів для нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні:

1. Ще раз підкреслює свою відданість виключно мирному і правовому врегулюванню ситуації в Україні та підтверджує принципи, викладені у “Зверненні керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв’язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні” від 10 грудня 2013р., у “Зверненні Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня Соборності та Свободи України” від 22 січня 2014р., у Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 22 січня 2014р., “Заяві Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за результатами зустрічі з Президентом і опозицією” від 25 січня 2014р., “Заяві Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за підсумками зустрічі з керівництвом Верховної Ради України” від 26 лютого 2014р. та у “Заяві Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв’язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року” від 2 березня 2014р.

2. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій позитивно оцінює факт стабілізації внутрішньої ситуації в країні, дій чинної влади для її осягнення та ще раз закликає усіх громадян нашої Держави відкидати надлишкову емоційність і сумлінно виконувати свої службові та громадянські обов’язки, суворо дотримуючись чинного українського

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

законодавства, а службовців усіх видів, додатково – морального обов'язку дотримання даної вами присяги. Це особливо важливо з огляду на зовнішні загрози для територіальної цілісності України в кордонах, визначених чинною Конституцією України.

3. Ми закликаємо владу та населення України до термінового впорядкування, згідно з законами нашої Держави, поводження зі зброєю та її володіння. Законні санкції за порушення цих норм мають бути безумовно застосовані щодо кожного порушника, незалежно від заслуг та мотивації незаконного володіння зброєю.

Адже йдеться про явну загрозу найвищим цінностям: людському життю і здоров'ю та національній безпеці Вітчизни. Для тих, хто відчуває поклик та готовий захищати Батьківщину, згідно зі своїми релігійними і громадськими переконаннями зі зброєю в руках, на даний момент є всі законні способи для реалізації цього благородного покликання.

Ми переконані, що подальші консолідовані дії влади та громадян на підставі вищезгаданих принципів та дотримання основоположних прав людини і громадянина сприятимуть національній солідарності всього народу України, зміцненню конституційного ладу, виходу нашої держави з кризи у міждержавних відносинах з Російською Федерацією та збереженню територіальної цілісності нашої Вітчизни – України.

+ОНУФРІЙ,

*ГОЛОВУЮЧИЙ У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ РАДІ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ,
МИТРОПОЛИТ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ І БУКОВИНСЬКИЙ,
МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛИЧОЇ КАФЕДРИ*

24 березня 2014р.

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

С Л О В О*

Головуючого у Всеукраїнській раді церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), Місцєблюститєля Київської Митрополїчної кафедри митрополїта Чернівецького і Буковинського Онуфрїя на засіданні 3 квітня 2014 року

Шановний пане Міністре культури України!
Шановний пане директоре Департаменту у справах релїгїї і національностей!
Шановні учасники високого зібрання!

Сьогодні хотїлося б озвучити кілька тез, які вистраждані нами не тільки протягом останніх років, але й особливо протягом останніх місяців чи навіть тижнів. Сподїваюсь, що ці думки будуть близькі й усім присутнім.

Отже, теза перша. Україні необхідне стратегїчне партнерство церков, громадянського суспїльства і держави.

Вже багато було сказано та написано про те, що Україна має сьогодні знайти свою модель взаємин між церквами та державою, церквами та суспїльством.

Нинї церкви та релїгїйні організації мають допомогти у новому відроджені української держави. І тут відкривається широке поле для взаємодїї між церквами і громадянським суспїльством. Та солїдарність, яка виникла за останні місяці серед нас, у ВРЦіРО, є новим кроком в нашій історїї. Сьогодні саме знизу мають творитися вже оновлені партнерські відносини церков і громадянського суспїльства. Самим ходом історїї ми покликані до синергїї між церквами, громадянським суспїльством і державою, як трьома самостійними інституціями. Синергїя передбачає не злиття чи поглинення однієї інституції іншою, а творчу взаємодїю на благо народу України.

Соціологїчні опитування фіксують відсутність будь-якого помітного протистояння позитивному впливу церков на суспїльство. Ми всі знаємо,

* Джерело: сайт Прес-служби Української Православної Церкви – <http://news.church.ua>.

що українське суспільство, особливо при адекватній поінформованості, позитивно сприймає партнерську взаємодію церкви та держави, церкви та суспільства.

На наше глибоке переконання, в Україні є неможливим ані одержавлення церкви, ані маргіналізація релігійного фактору. Релігійну сферу не можна перетворити на продовження державного апарату, з одного боку, та неможливо винести на маргінес, з іншого боку. А це означає, що ми покликані будувати партнерські взаємини. Мотивом для формування таких взаємин є усвідомлення спільної відповідальності за сьогодення та майбутнє України.

Українська ситуація сьогодні унікальна ще й тим, що досягнуто між-конфесійного та міжрелігійного миру. Є окремі прикрі випадки непорозумінь, є окремі проблемні питання. Але в цілому ситуація порівняно із 1990-ми роками є кардинально іншою. І ми маємо з цього скористатися задля формування української моделі партнерських відносин між державою, суспільством та церквами.

Теза друга. **Україна потребує повної реалізації політики захисту прав віруючих.**

В нашій Конституції задекларовано повну свободу релігії, але в дійсності на кожному кроці ми зустрічаємо наслідки атеїстичної доби. Наведу лише один показовий приклад. Ставлення до конфесійної освіти в Україні – на межі дискримінації. Ще на початку 1990-х років колишні соціалістичні держави Центральної Європи визнали дипломи духовних академій та інших конфесійних вишів, богословські факультети тут повернулися до складу державних університетів. А в Україні усі законодавчі ініціативи, спрямовані на вирішення цієї проблеми ще й досі штучно гальмуються.

Щоб подолати всі наслідки атеїстичного минулого, реалізувати конституційні свободи та налагодити конкретні механізми співробітництва церков, держави і громадянського суспільства, ВРЦіРО давно пропонує прийняти закон “Про концепцію державно-церковних відносин”. Ми вітаємо той факт, що цей закон є у переліку першочергових у програмі нового уряду. Маємо надію, що найближчим часом цей важливий акт буде прийнято. Тим самим буде відкрито нову сторінку в історії взаємин церкви та суспільства в Україні. Але вже сьогодні ми можемо втілювати в життя ті принципи, які закладені в тексті “Концепції державно-церковних відносин”.

Сьогодні українське громадянське суспільство ще перебуває у стадії становлення. І єдині потужні інститути громадянського суспільства – це церкви. Так сталося, що церкви – це природний стратегічний партнер держави у формуванні української політичної нації, що живе за всіма принципами

верховенства права та захисту прав людини, але розвиває внутрішнє традиційне багатство людського потенціалу. Наше завдання – уникнути вузькоетнічних моделей, з одного боку, та розмивання ідентичності у глобальному плавильному тиглі, з іншого боку. Традиційна релігійність, яка позбавлена фундаменталізму та радикалізму, яка протистоїть релятивізму та нігілізму – це саме той елемент суспільного життя, який може стати визначальним для майбутнього України.

Теза третя. Україні необхідне нове законодавче вирішення існуючих конкретних проблем церков та релігійних організацій.

В минулі роки до Верховної Ради було внесено цілу низку законопроектів, які мали захистити права релігійних об'єднань, сприяти ліквідації випадків дискримінації і відкрити можливості для становлення партнерських відносин церков та держави. Держава та суспільство мають бути зацікавлені у церкві як надійному соціальному партнері, як позитивній суспільній силі. Тому і вказані законодавчі ініціативи мають не тільки задовольнити запити конфесій, але й принести благо українському суспільству. Маємо надію, що послідовна підтримка таких законопроектів стане пріоритетом для ВРЦіРО, і наша взаємна згода буде запорукою успіху на шляху становлення соціального партнерства держави і церков, суспільства і церков в Україні.

Можливо, сьогодні вже слід переглянути тексти законопроектів останніх років, які так і не були розглянуті в парламенті. Тут, до речі, має зіграти свою роль Міністерство культури України і його відповідний департамент. Сьогодні – ви, пане Міністре і пане директоре Департаменту у справах релігій і національностей, є нашими природними адвокатами. Можливо, раніше ще ні церкви, ні держава, ні суспільство не були готові прийняти соціального лідерства церков в Україні, не могли спокійно реагувати на повноцінне партнерство у трикутнику “церкви-суспільство-держава”. Але сьогодні, після всіх тих подій, у яких ВРЦіРО, церкви, релігійні організації проявили себе як сповідники твердої віри та абсолютних цінностей, не можна вже не творити нової реальності. Ми більше не можемо чекати прийняття кожного законопроекту місяцями і роками, буквально вимолювати все те, що давно необхідне для України. Треба швидко, просто, ефективно перейти до нової моделі, перейти Рубікон. Тому сьогодні на всіх нас лежить величезна відповідальність за правильний вибір.

Маємо надію на розуміння, підтримку, синергію від нової влади! Маємо надію, що сьогодні всі члени ВРЦіРО засвідчать нашу одностайність у сподіваннях, намірах, бажанні працювати на майбутнє!

КОМЮНІКЕ*

засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 3 квітня 2014 року

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, що зібралася 3 квітня 2014 року в Національному заповіднику “Софія Київська”:

1. Висловила глибоке переконання в необхідності вибудовування в Україні стратегічного партнерства Церков та релігійних організацій з українським суспільством та державою;

2. Констатувала, що незважаючи на період суспільно-політичної кризи, який переживає наша держава, Церкви та релігійні організації зберігають міжконфесійний та міжрелігійний мир;

3. Засудила провокації та штучні намагання розпалення ворожнечі на релігійному ґрунті. Також засудила прояви сепаратизму та виступила за цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах;

4. Запропонувала, з метою подолання наслідків атеїстичного минулого, реалізації конституційних свобод та налагодження конкретних механізмів співпраці Церков і релігійних організацій з державою, прийняти закон “Про концепцію державно-церковних відносин”. ВРЦіРО вітає той факт, що цей законопроект знаходиться серед першочергових у програмі

нового уряду, та надіється, що найближчим часом цей важливий акт буде прийнято;

5. Підкреслила гостру необхідність законодавчого вирішення конкретних проблем Церков і релігійних організацій шляхом прийняття Верховною Радою України відповідних законів, що мають спільну підтримку всіх членів ВРЦіРО.

* Джерело: сайт Інституту релігійної свободи – <http://www.irf.in.ua>.

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000р. Останнє за часом загальнонаціональне дослідження проведене 25-29 квітня 2014р. за фінансової підтримки Уряду Канади, наданої через Департамент закордонних справ, торгівлі та розвитку (DFATD). Дослідження здійснювалося в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%¹.

Нижче наводиться стислий опис результатів дослідження, які порівнюються з результатами аналогічних досліджень, проведених у 2000р., 2010р. та у 2013р. Результати узагальнені також у таблицях і діаграмах.

1. РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Рівень релігійності українського суспільства залишається високим. На цей час віруючими визнали себе 76% громадян (проти 67% у 2013р.). Такими, хто вагається між вірою і невір'ям, – 8% (проти 15%). Невір'я або атеїзм засвідчили 7% опитаних (так само, як у 2013р.), байдужість до питань віри – 5%, не визначилися в цих питаннях – 4%.

Рівень релігійності залишається залежним від регіону: віруючими вважають себе від 93% жителів Заходу до 63% – жителів Сходу. Невіруючих або атеїстів найменше на Заході (1%), найбільше – на Півдні (14%) і Сході (12%) (діаграма “Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?”)².

Як і раніше, **більшість (70%) громадян відносять себе до православ'я** (від 80% жителів Центру до 67% – Півдня). На Заході країни значне число (36%) жителів визнали себе греко-католиками. В Центрі досить помітною є група “просто християн” (10%), на Півдні і Сході – громадян, які не відносять себе до жодного з віросповідань (18% і 22%, відповідно) (таблиця “До якої релігії Ви себе відносите?”).

¹ Докладно дані дослідження див. на сайті Центру Разумкова – <http://www.razumkov.org.ua>.

² Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Число прихильників УПЦ-КП перевищує число вірних УПЦ: серед усіх опитаних 22% проти 17%, відповідно; серед тих, хто відніс себе до послідовників православ'я, – 32% проти 25%, відповідно (у 2010р. число вірних УПЦ-КП було меншим, ніж число вірних УПЦ, – 15% і 24% серед усіх опитаних, відповідно; у 2013р. – ці числа статистично значимо не відрізнялися і становили 18% і 20%, відповідно)³.

Порівняно з 2013р., в Центрі дещо зменшилося число громадян, які визнають себе “просто православними” (з 39% до 32%), на Заході це число, навпаки, зросло (з 7% до 13%) (діаграма “*До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?*”)⁴.

2. РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

Довіра до Церкви. За показником довіри Церква продовжує утримувати першу позицію серед суспільних і політичних інститутів⁵. Як і під час усіх попередніх опитувань, **більшість громадян засвідчили ту чи іншу міру довіри до Церкви.** Наразі її висловили 66% опитаних: від 88% жителів Заходу до 53% жителів Сходу. Відповідно, найбільше число тих, хто не довіряє Церкві, – серед жителів Сходу (35%), найменше – серед жителів Заходу країни (8%) (діаграма “*Чи довіряєте Ви Церкві?*”).

Роль релігії в житті суспільства. Заперечують будь-який вплив релігії на життя українського суспільства лише 22% опитаних (65% – не згодні з таким запереченням).

Натомість **більшість громадян визнають вплив релігії на певні аспекти суспільного життя.** Так, (79%) громадян вбачають роль релігії в тому, що вона “підвищує моральність і духовність людей”; 69% вважають її “одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури”, 55% – “одним із чинників демократичного суспільства” (таблиця “*Оцінюючи роль релігії в житті суспільства...?*”).

Водночас, у тому, що релігія є “елементом політичного життя” переконані лише третина (34%) опитаних (43% – не згодні з таким твердженням). Дещо частіше визнають релігію елементом політичного життя вірні УПЦ-КП (42%)⁶.

³ У попередніх опитуваннях у числі православних церков вказувалася “Руська (Російська) православна Церква”, однак число опитаних, які відносили себе до цієї Церкви, не перевищувало 1%, тому до анкети 2014р. вона не вносилася.

⁴ Тут і далі терміни “віруючі”, “невіруючі”, “православні”, “вірні УПЦ (УПЦ-КП, УГКЦ)” та ін. означають групи опитаних, які віднесли себе до відповідних категорій.

До категорії представників “інших конфесій” віднесені послідовники римо-католицизму, протестантських (у т.ч. євангелічних) церков, а також послідовники іудаїзму, ісламу, буддизму, індуїзму, язичництва. Кожна з цих груп окремо є недостатньо чисельною для статистичного аналізу. Загалом ці групи, об'єднані в категорію “інші конфесії”, складають близько 3% опитаних.

⁵ Таких, як ЗМІ, громадські організації, профспілки, політичні партії, а також міліція, СБУ та Збройні Сили України. Докладно див.: сайт Центру Разумкова.

⁶ Тут і далі, якщо розподіл відповідей за віросповідною ознакою не наведений у діаграмі чи таблиці, докладно див.: Там само.

Релігійна толерантність. Українське суспільство залишається толерантним до сповідування різних релігій. Переважна більшість громадян вважають, що *“будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування”* або *“всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога”*. Наразі, як і у 2013р., з цими твердженнями погодилися 74% опитаних.

11% респондентів упевнені в тому, що *“право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії”*. Така точка зору дещо більшою мірою притаманна жителям Заходу (14%) та Центру (15%), меншою мірою – жителям Півдня (8%) і Сходу (6%).

Лише близько 5% опитаних підтримали твердження *“істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”*. Найбільшою мірою така позиція притаманна представникам *“інших конфесій”* (22%), найменшою – вірним УГКЦ, *“іншим православним”* і *“просто християнам”* (1-2%)

10% респондентів на це питання не відповіли (проти 1% у 2013р.) (діаграма *“Яке з наведених тверджень стосовно релігії...?”*).

Водночас, майже третина (31%) опитаних переконані в тому, що **церква, релігія мають бути національно орієнтованими**. Таку точку зору поділяють більшість (53%) жителів Заходу – і лише кожен п'ятий житель Сходу (20%) і 22% жителів Півдня. У Центрі її підтримали 32% опитаних. За віросповідною ознакою, цю тезу частіше поділяють вірні УГКЦ (62%) та УПЦ-КП (46%), рідше – вірні УПЦ (29%), *“інші православні”* (23%) і представники інших конфесій (22%) (діаграма *“Чи повинна церква, релігія бути національно орієнтованою?”*).

Роль Церкви. Більшість громадян упевнені, що в сучасному українському суспільстві Церква відіграє позитивну роль: так думають 53% опитаних (у 2013р. – 51%). Однак, цей показник має виразний регіональний характер: позитивну роль Церкви відзначають переважна більшість (75%) жителів Заходу; натомість в інших регіонах таку точку зору поділяють значно менше опитаних – 49% жителів Центру, 46% – жителів Півдня, 44% – жителів Сходу. За віросповідною ознакою, позитивну роль Церкви найчастіше відзначають вірні УГКЦ (87%), найрідше – *“просто християни”* (35%).

З тезою про те, що *“Церква не відіграє помітної ролі”* погодилися 28% опитаних – від 16% на Заході до 33% на Сході та 32% у Центрі. Привертають увагу значимі числа тих, хто не зміг визначитися з оцінкою ролі Церкви, на Сході – 17% та на Півдні – 20%. За віросповідною ознакою, із зазначеною тезою найчастіше погоджуються *“просто християни”* (40%), найрідше – вірні УГКЦ (8%) (діаграма *“Яку роль відіграє Церква...?”*).

3. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

Забезпечення свободи совісті. Порівняно з 2013р., оцінки громадянами стану забезпечення свободи совісті в Україні дещо покращилися. Так, твердження про те, що *“в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”* підтримали 73% опитаних (проти 65%

у 2013р.); натомість вважають, що *“свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється”* лише 21% – проти 33% у 2013р. (діаграма *“З яким із наведених тверджень Ви згодні більшою мірою?”*).

Ставлення до інституту державної церкви. Як і раніше, ідея запровадження інституту державної церкви не знаходить підтримки у громадян України: наразі її підтримали лише 13% опитаних (проти 9% у 2013р.) – від 20% жителів Заходу до 6% жителів Півдня. Не підтримали зазначену ідею 51% опитаних (проти 53% у 2013р.) – від 50% у Центрі до 54% на Півдні (діаграма *“У деяких країнах світу...?”*).

З-поміж прихильників запровадження інституту державної церкви відносна більшість (42%) наділили б таким статусом Українську православну церкву (без уточнення, яку саме з українських православних Церков вони мають на увазі), 24% обрали б УПЦ-КП, 4% – УПЦ в юрисдикції Московського патріархату, близько 1% – УАПЦ. Майже 6% статус державної віддали б УГКЦ і стільки ж – *“усім церквам”*⁷ (діаграма *“Якщо Ви згодні з доцільністю...?”*).

Ставлення до створення Єдиної української помісної Церкви. Відповідаючи на питання про необхідність створення Єдиної помісної української Церкви, 39% респондентів (від 24% на Заході до 46% на Півдні) зізналися, що вони не знають, про що йдеться. Частки впевнених у тому, що така Церква має бути створена, і тих, хто дотримується протилежної думки, є фактично однаковими – 21% і 22%, відповідно. 18% з цим питанням не визначилися.

Лише на Заході відносна більшість (37%) опитаних висловили переконання в необхідності створення зазначеної Церкви. В Центрі та на Півдні частки опитаних, які підтримують цю думку, та тих, хто її не підтримує, є фактично однаковими (19% і 20% та 12% і 14%, відповідно). На Сході створення Єдиної помісної української Церкви підтримали лише 16% опитаних, 27% – висловилися проти (діаграма *“Чи вважаєте Ви необхідним...?”*).

Відповісти на питання про те, чиїми зусиллями має бути створена Єдина помісна українська Церква, більшість (54%) респондентів не змогли: від 63% на Сході до 44% (відносна більшість) на Заході. З-поміж тих, хто визначився з цим питанням, 19% вважають, що ця Церква має бути створена *“тільки зусиллями представників церков шляхом міжцерковного діалогу”*, 14% – зусиллями представників церков і громадськості, 8% – зусиллями представників церков і державної влади, 1% – зусиллями державної влади.

Такий рейтинг позицій притаманний усім регіонам, окрім Заходу – тут першу позицію посідають зусилля представників церков і громадськості (25%). Вирізняється також Південь, де створення Єдиної помісної української Церкви лише зусиллями державної влади підтримали майже 7% опитаних (діаграма *“Чиїми зусиллями повинна створюватися...?”*).

⁷ Питання ставилось як відкрите, тобто респонденти не обирали варіант відповіді з-поміж запропонованих в анкеті, а самі називали ту чи іншу Церкву.

4. ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ У КРАЇНІ

Церква і суспільно-політичні процеси. Уявлення громадян про те, на чієм боці має бути Церква в параметрах “суспільство – влада” є досить визначеними. Майже 74% опитаних (від 84% на Заході до 70% у Центрі та на Сході) упевнені, що вона “завжди має ставати на бік людей та боронити їх від свавілля влади”. З тезою про те, що “Церква має захищати насамперед владу, бо немає влади, щоб не була від Бога”, згодні лише 7% (від 13% на Півдні до 4% на Сході).

Що стосується більш загального питання – про участь Церкви в суспільно-політичних процесах, – то позиції громадян є дещо іншими. Відносно більшість (48%) опитаних вважають, що “Церква має опікуватися *душпастирською діяльністю і не втручатися в суспільно-політичні проблеми і процеси*”. Найчастіше цю тезу відзначають жителі Сходу (54%) та вірні УПЦ (57%), найрідше – Заходу та Півдня (по 43%), за віросповідною ознакою – вірні УГКЦ (35%) і “просто християни” (39%).

Не згодні з такою думкою лише 22% опитаних (від 33% жителів Заходу до 17% – Сходу). За віросповідною ознакою, найчастіше відзначають незгоду вірні УГКЦ (41%).

Упевнені в тому, що “Церква є інститутом громадянського суспільства та має брати активну участь у суспільно-політичних процесах”, 39% опитаних – від 49% жителів Заходу до 30% жителів Сходу; за віросповідною ознакою – від 58% вірних УГКЦ до 32% “просто християн”. Ті, хто розглядає Церкву як інститут громадянського суспільства, переважають також серед вірних УПЦ-КП – 51% проти 27% тих, хто не згоден з такою думкою, та серед представників “інших конфесій” – 45% проти 26%, відповідно.

Серед прихильників інших церков чи віросповідань частки тих, хто бачить Церкву інститутом громадянського суспільства, й тих, хто не згоден з такою думкою, є приблизно однаковими: УПЦ – 37% і 39%, відповідно; “інші православні” – 37% і 36%, відповідно; “просто християни” – 32% і 35%, відповідно.

Частка тих, хто не вбачає в Церкві інституту громадянського суспільства, переважає лише серед тих, хто не відносить себе до жодної релігії – 39% проти 15% тих, хто вважає Церкву інститутом громадянського суспільства. Втім, відносно більшість (47%) цієї групи не змогли визначитися з цим питанням (діаграма “Наскільки Ви згодні з такими твердженнями...?”).

Відповідальність Церкви. Більшість громадян переконані, що Церква несе відповідальність насамперед перед Богом, а тому ні суспільство, ні держава не повинні вимагати від неї дотримання їх інтересів. Іншими словами, Церква розглядається переважно не як суспільний інститут, а як інститут “не від світу цього”. Таку думку поділяють 59% опитаних; не згодні з нею – майже 20%; не змогли визначитися – 21%.

Із тезою про першорядну відповідальність Церкви перед Богом погоджуються частіше віруючі та ті, хто вагається між вірою і невір'ям, ніж невірючі (64% та 58% проти 35%, відповідно), жителі Заходу та Центру (69% і 62%), ніж жителі Сходу та Півдня (54% та 49%, відповідно). Привертає увагу також значима частка тих жителів Півдня, які не змогли визначитися з цим питанням – 35% (діаграма “*Чи згодні Ви з твердженням...?*”).

Церква і політичні переконання вірних. Постійно зростає число громадян, які засвідчують, що самостійно (поза впливом релігійної організації) формують свої політичні погляди: наразі таку позицію засвідчили 39% опитаних – проти 33% у 2013р., 30% – у 2010р. та 25% – у 2000р. Очевидно, це зростання відбувається насамперед за рахунок зменшення числа тих, хто не відносить себе до жодної релігійної організації – 16% проти 29% у 2013р., 37% у 2000р.

Водночас, залишається фактично незмінним число тих, хто визнає, що “*я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй релігійній організації*”, – 3% (у 2000р. – 5%) або “*на мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації*” – 3%, так само, як у 2000р.

Дещо частіше на вплив релігійних організацій на власні політичні погляди та/або політичний вибір вказують жителі Заходу (7% і 8%, відповідно), а за віросповідною ознакою – вірні УГКЦ (8% і 10%, відповідно) і представники “інших конфесій” (по 10%).

Близько 11% опитаних заперечують вплив на їх переконання релігійної організації, до якої вони себе відносять; 6% – запевняють, що в їх релігійних організаціях політичні питання не обговорюються. Ці числа також упродовж 2000-2014рр. залишаються фактично незмінними (таблиця “*Чи впливає на Ваші політичні переконання...?*”).

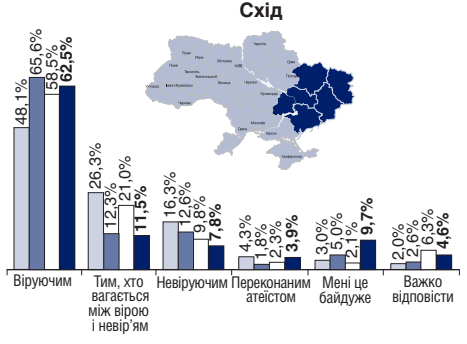
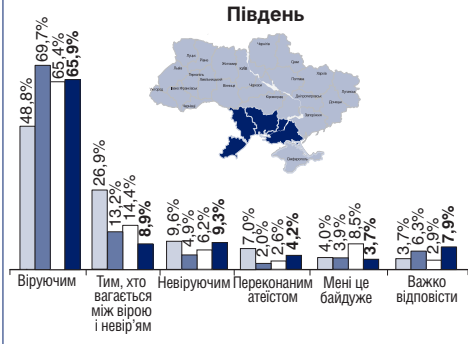
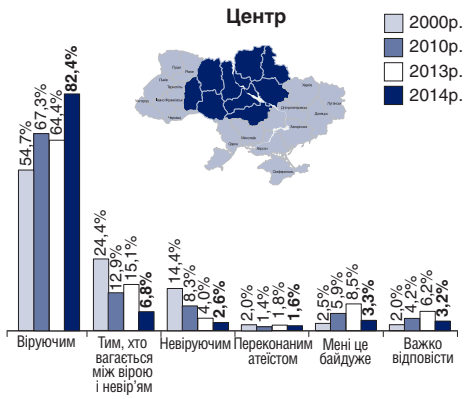
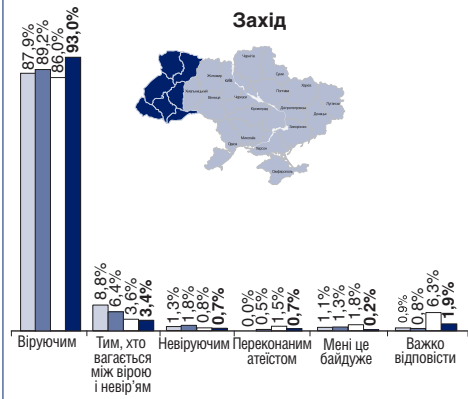
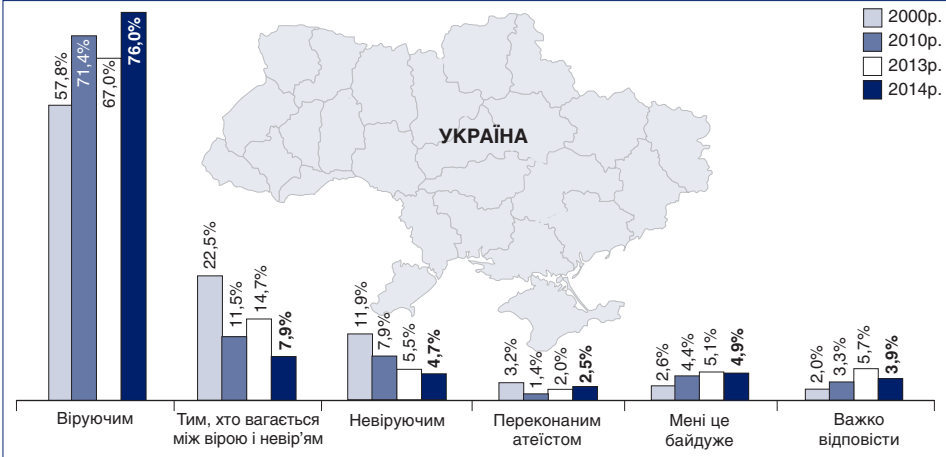
Ставлення до Звернення керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні. Назване Звернення було оприлюднене 12 грудня 2013р., в розпал подій на Майдані Незалежності в Києві. Як засвідчили результати опитування, про Звернення “нічого не чули” лише 22% респондентів (від 14% жителів Центру до 34% – Півдня).

Більшість (61%) громадян ставляться до Звернення позитивно: на Заході – 77%, у Центрі – 74%, на Півдні і Сході – 45% і 43%, відповідно. За віросповідною ознакою – від 81% вірних УГКЦ до 58% “інших православних” і 58% представників “інших конфесій”.

Негативне ставлення висловили лише 1% опитаних; байдуже – 8% (від 3% на Заході до 16% – на Сході) (діаграма “*12 грудня 2013р....*”).

РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?
% опитаних

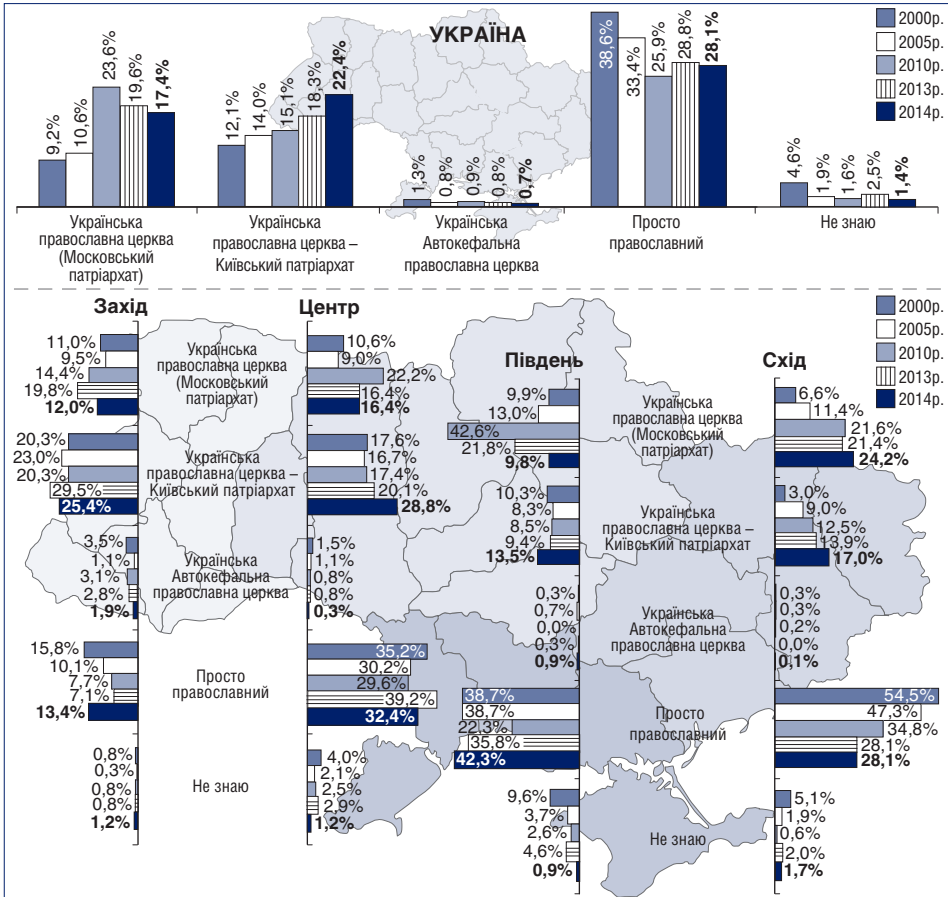

До якої релігії Ви себе відносите?
% опитаних

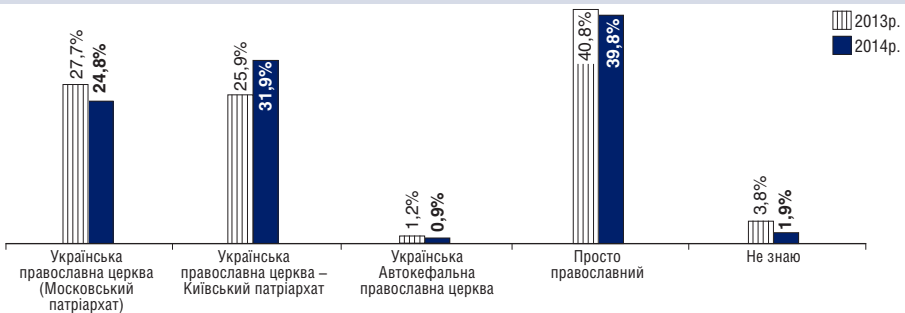
	УКРАЇНА 				
	2000р.	2005р.	2010р.	2013р.	2014р.
Православ'я	66,0	60,8	68,1	70,6	70,2
Римо-Католицизм	0,5	1,6	0,4	1,3	1,0
Греко-Католицизм	7,6	7,6	7,6	5,7	7,8
Протестантизм	2,0	1,3	1,9	0,8	1,0
Іудаїзм	0,3	0,2	0,1	0,3	0,1
Іслам	0,7	0,4	0,9	0,7	0,2
Буддизм	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2
Індуїзм	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Язичництво	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0
Просто християнин	6,9	15,8	7,2	8,6	6,3
Інше	0,5	0,2	0,2	0,0	0,0
Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань	15,3	11,8	13,2	11,3	12,5
Не відповіли	-	0,2	0,3	0,5	0,7

	РЕГІОНИ																			
	Захід 					Центр 					Південь 					Схід 				
	2000р.	2005р.	2010р.	2013р.	2014р.	2000р.	2005р.	2010р.	2013р.	2014р.	2000р.	2005р.	2010р.	2013р.	2014р.	2000р.	2005р.	2010р.	2013р.	2014р.
Православ'я	52,3	44,2	45,9	60,2	54,0	69,0	59,1	73,8	79,4	79,5	68,8	64,9	76,4	73,2	67,4	69,7	70,0	71,8	66,7	71,6
Римо-Католицизм	1,3	1,9	1,0	3,8	1,0	0,8	2,4	0,5	0,9	1,5	0,0	0,3	0,3	0,3	0,9	0,0	1,0	0,2	0,8	0,6
Греко-Католицизм	38,4	38,4	37,2	26,8	36,2	0,6	0,5	0,3	1,2	0,7	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5	0,4	0,6	0,8	0,0	0,0
Протестантизм	0,8	2,6	3,8	0,5	1,4	2,9	0,9	0,5	0,6	0,3	1,7	1,3	0,0	0,3	2,3	1,9	0,9	3,2	1,2	0,9
Іудаїзм	0,5	0,0	0,0	0,5	0,0	0,2	0,5	0,2	0,5	0,1	0,0	0,3	0,3	0,7	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,1
Іслам	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0	2,3	4,9	4,2	0,5	0,4	0,1	0,3	0,3	0,4
Буддизм	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Індуїзм	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Язичництво	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0
Просто християнин	2,7	10,8	6,9	4,3	4,1	7,8	24,4	7,7	5,5	10,3	4,0	10,3	7,2	6,5	6,5	9,9	12,6	7,0	15,2	3,8
Інше	0,0	0,5	0,8	0,0	0,2	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0	0,7	0,3	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань	4,0	1,3	4,1	3,6	3,1	18,2	11,8	17,0	10,8	7,1	20,9	19,9	10,2	14,1	18,1	16,6	14,2	16,3	15,0	21,7
Не відповіли	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,3	0,0	0,9	0,3	0,0	0,0	0,7	0,0	3,7	0,0	0,4	0,5	0,6	0,6

До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?
% опитаних*

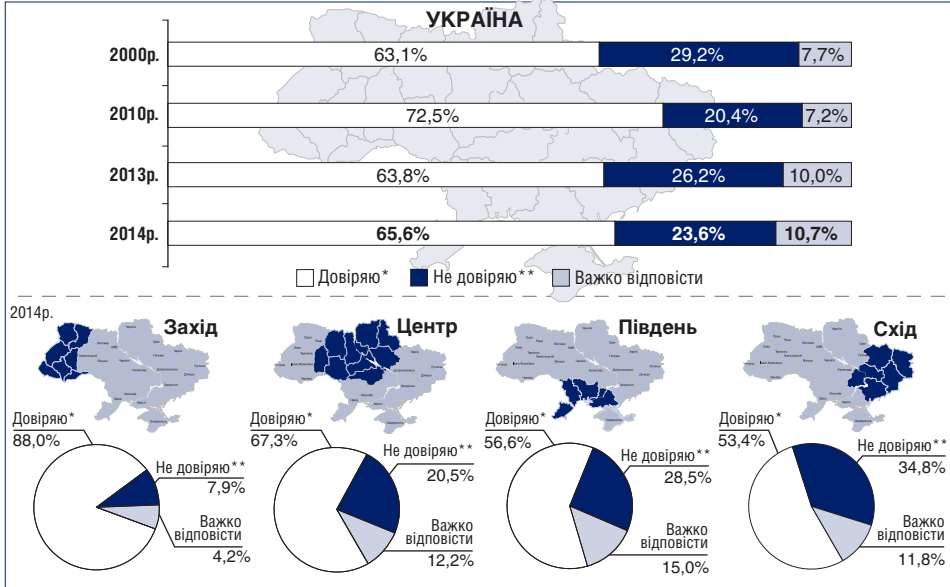
% тих, хто вважають себе православними

* Сума відсотків не довіннює 100, оскільки на діаграмі наведено відсоток тих, хто не відносить себе до православних.

РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

Чи довіряєте Ви Церкві?
% опитаних

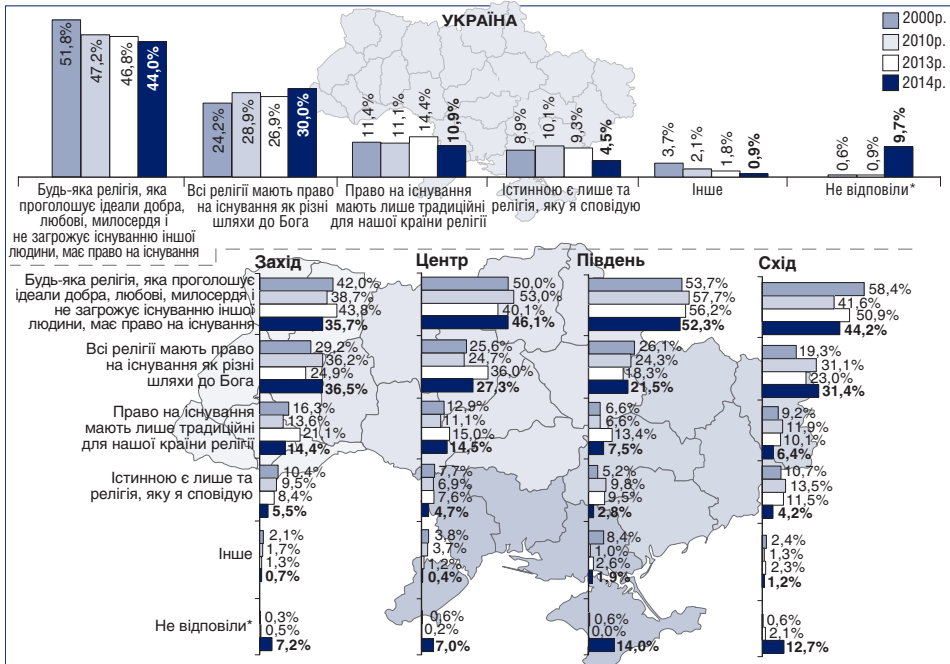
* Сума варіантів відповіді "довіряю" та "скоріше довіряю".

** Сума варіантів відповіді "не довіряю" та "скоріше не довіряю".

Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, чи згодні Ви з наведеними твердженнями?
% опитаних

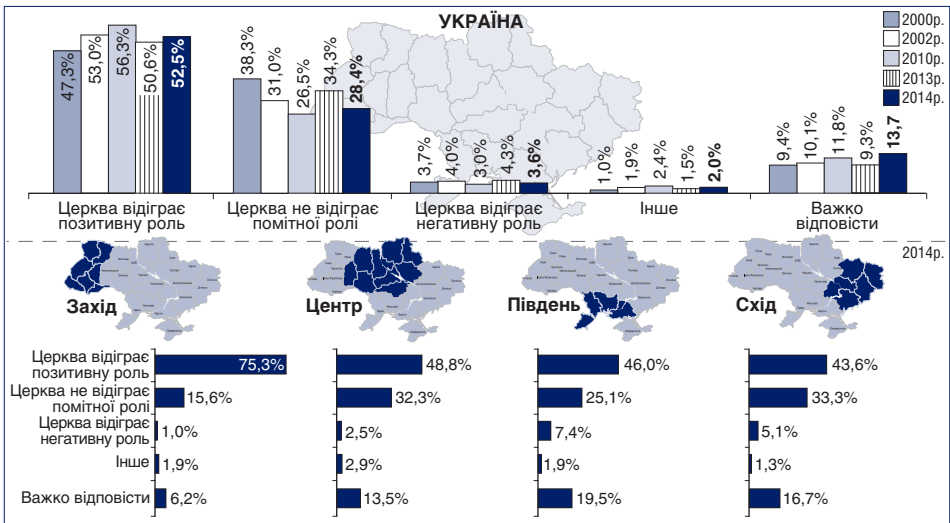
	Згоден				Не згоден				Не маю уявлення			
	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.
Релігія підвищує моральність і духовність людей	13,4	78,5	77,0	78,5	69,8	8,8	11,0	9,2	16,8	12,7	12,1	12,4
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих прошарків громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	63,6	78,3	83,5	78,1	17,0	9,8	7,4	8,6	19,4	11,9	9,2	13,3
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	78,3	70,8	64,4	69,1	10,4	12,7	16,3	13,2	11,3	16,5	19,3	17,7
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	46,0	55,8	54,4	55,4	28,6	22,7	21,9	21,2	25,4	21,5	23,7	23,3
Релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо	51,7	36,4	40,4	38,8	29,7	39,9	34,5	35,7	18,6	23,7	25,1	25,5
Релігія є елементом політичного життя	47,7	42,4	39,8	34,0	30,1	38,6	35,7	42,8	22,2	19,0	24,5	23,2
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	87,1	26,4	31,6	32,2	5,7	53,0	47,4	43,4	7,2	20,6	21,0	24,4
Релігія не впливає на життя суспільства	29,6	22,5	28,3	22,1	60,0	66,6	62,2	65,4	10,4	10,9	9,5	12,5
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	31,3	21,1	28,7	21,3	47,0	58,4	49,4	57,4	21,7	20,5	21,9	21,3
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	13,4	12,5	15,2	13,8	69,8	71,8	70,2	70,0	16,8	15,7	14,5	16,1
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	14,7	12,5	15,2	12,7	67,3	71,5	68,4	72,1	18,0	16,0	16,5	15,2
Релігія відмирає і в майбутньому зникне зовсім	7,7	8,5	11,7	7,7	75,9	73,6	69,8	73,9	16,4	17,9	18,5	18,4

Яке з наведених тверджень стосовно релігії відповідає Вашим переконанням більшою мірою?
% опитаних

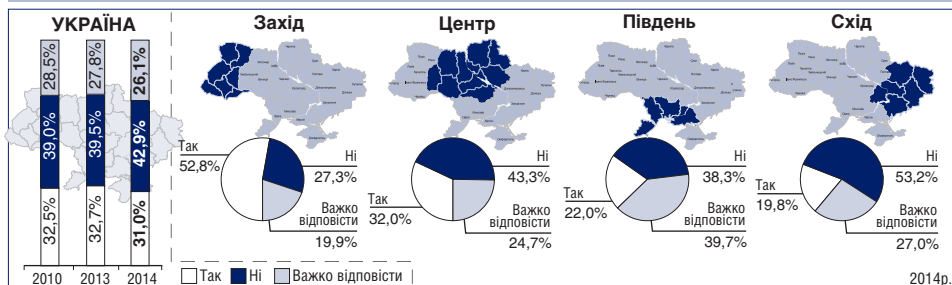

* В анкеті 2000р. варіанту відповіді "не відповіли" не було.

Яку роль відіграє Церква в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

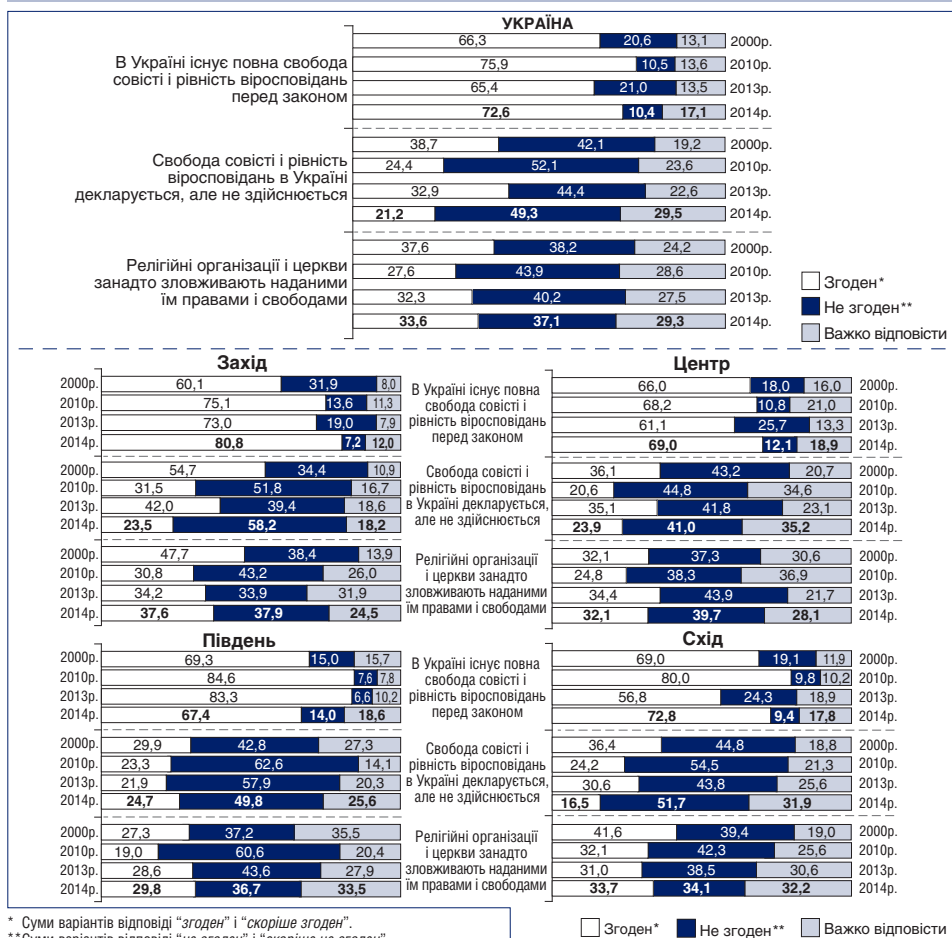

Чи повинна Церква, релігія бути національно орієнтованою? % опитаних

ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

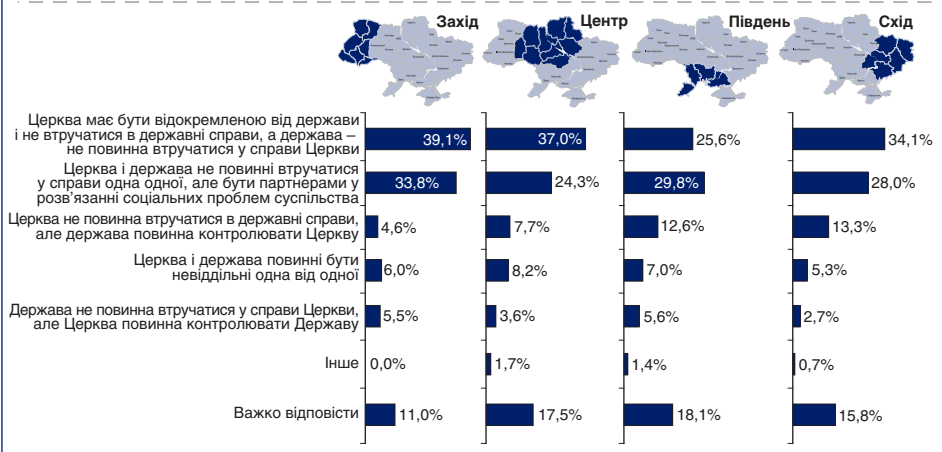
З яким із наведених тверджень Ви згодні більшою мірою? опитаних

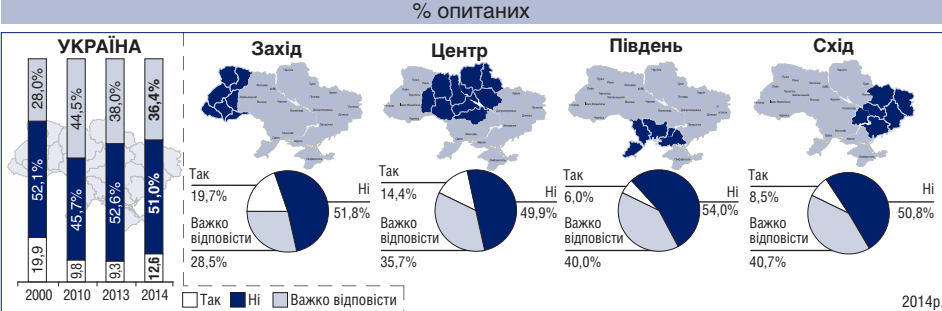
* Суми варіантів відповіді "згоден" і "скоріше згоден".

** Суми варіантів відповіді "не згоден" і "скоріше не згоден".

Якими мають бути відносини між Церквою (релігійними організаціями) і державою в Україні?
% опитаних

У деяких країнах світу, в т.ч. європейських (Велика Британія, Греція та ін.), існують державні церкви. Вони користуються підтримкою держави, мають певні переваги, порівняно з іншими релігійними організаціями; громадяни цих держав, як правило, сплачують церковний податок, що йде на утримання державної церкви.
Чи була б така практика доцільною в Україні?

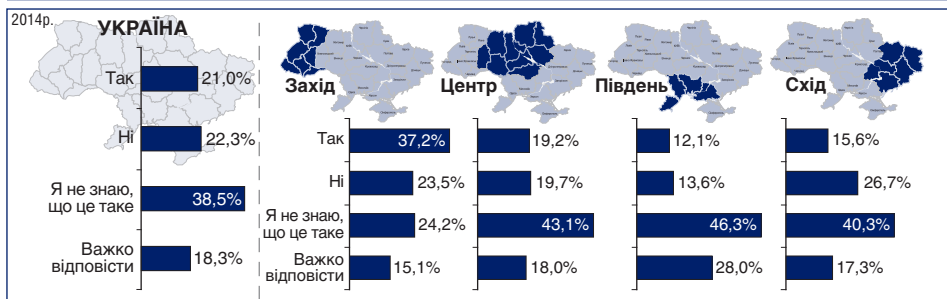

Якщо Ви згодні з доцільністю існування в Україні державної церкви, то яка саме церква має отримати такий статус?

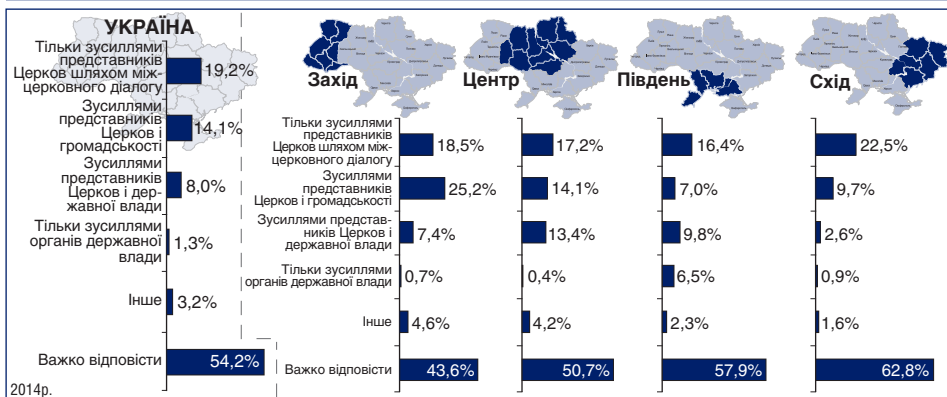
Чи вважаєте Ви необхідним створення Єдиної помісної української Церкви?

% опитаних

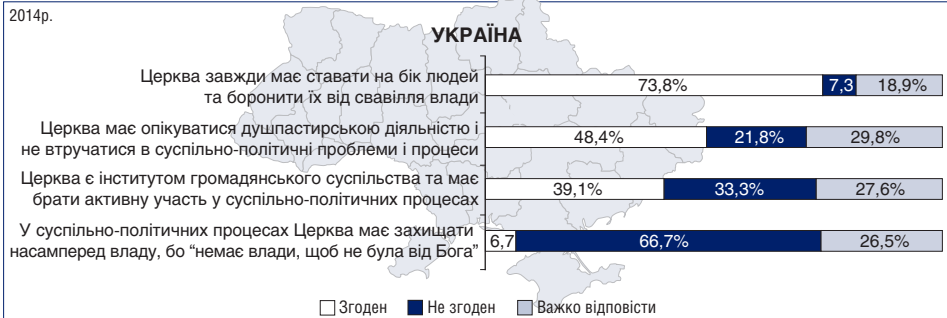
Чіми зусиллями повинна створюватися Єдина помісна українська Церква?

% опитаних

ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ У КРАЇНІ

Наскільки Ви згодні з такими твердженнями стосовно діяльності Церкви?
% опитаних

Церква завжди має ставати на бік людей та боронити їх від свавілля влади

	РЕГІОНИ				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	83,9	70,1	78,1	70,0	78,1	81,4	74,1	89,1	70,1	68,0	47,6
Не згоден	7,7	6,7	6,5	7,9	8,8	7,1	5,9	2,6	6,3	10,0	12,0
Не маю уявлення	8,4	23,3	15,3	22,1	13,1	11,5	20,0	8,3	23,6	22,0	40,4

Церква має опікуватися душпастирською діяльністю і не втручатися в суспільно-політичні проблеми і процеси

	РЕГІОНИ				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	43,4	47,2	42,8	54,3	57,3	47,6	49,4	35,3	39,4	48,0	47,6
Не згоден	33,1	18,5	27,4	16,5	18,8	26,1	19,0	41,0	23,6	24,0	12,7
Не маю уявлення	23,5	34,3	29,8	29,2	23,9	26,3	31,6	23,7	37,0	28,0	39,7

Церква є інститутом громадянського суспільства та має брати активну участь у суспільно-політичних процесах

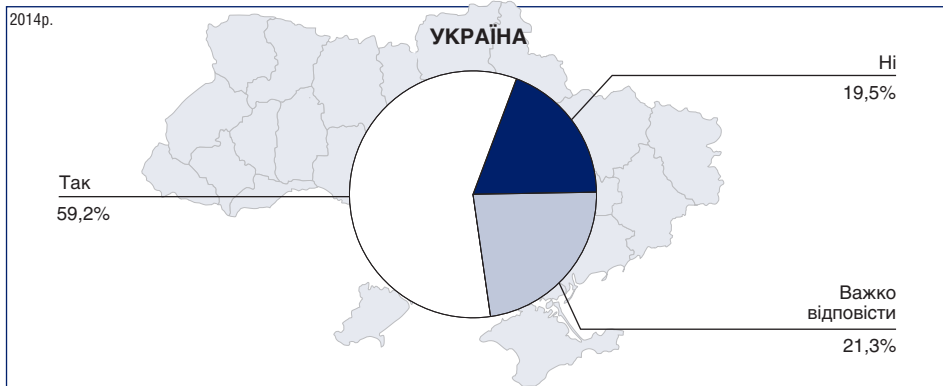
	РЕГІОНИ				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	49,4	41,0	43,0	29,7	37,3	51,3	37,2	58,3	32,0	45,1	14,7
Не згоден	30,7	33,3	28,5	36,2	39,9	27,2	36,1	18,6	35,2	25,5	37,8
Не маю уявлення	19,9	25,6	28,5	34,1	22,8	21,5	26,7	23,1	32,8	29,4	47,4

У суспільно-політичних процесах Церква має захищати насамперед владу, бо "немає влади, щоб не була від Бога"

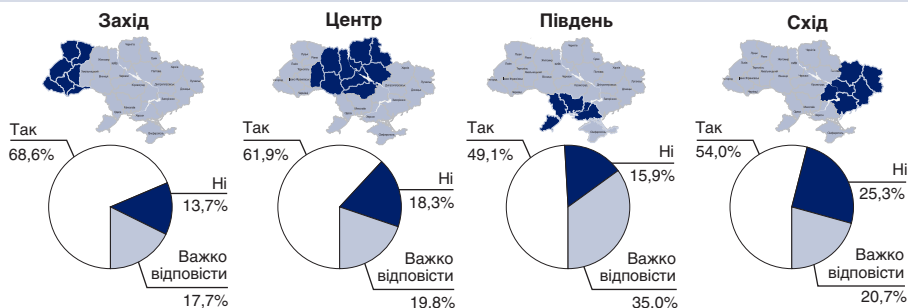
	РЕГІОНИ				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	9,6	5,8	12,6	4,0	11,7	8,2	3,6	7,7	6,3	6,0	3,2
Не згоден	77,7	65,2	67,0	61,6	68,1	67,9	68,1	81,4	66,1	74,0	49,4
Не маю уявлення	12,7	29,0	20,5	34,4	20,2	23,9	28,3	10,9	27,6	20,0	47,4

Чи згодні Ви з твердженням, що Церква в першу чергу несе відповідальність перед Богом, тому ні суспільство, ні держава не повинні вимагати від неї дотримання їх інтересів?

% опитаних

РЕГІОНИ

ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ

КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ

	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Так	70,1	59,1	61,0	67,9	64,8	54,9	32,1
Ні	17,7	21,8	16,1	15,4	16,4	29,4	28,6
Не маю уявлення	12,3	19,1	23,0	16,7	18,8	15,7	39,3

Чи впливає на Ваші політичні переконання позиція релігійної організації, до якої Ви себе відносите?
% опитаних

	УКРАЇНА				РЕГІОНИ (2014р.)				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2014р.)						
	2009р.	2010р.	2013р.	2014р.	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Я сам формую свої політичні погляди	25,1	30,4	33,3	38,6	40,3	40,8	30,8	37,8	36,8	42,4	44,4	38,5	31,5	30,0	25,1
На мої політичні переконання найбільше впливають телебачення, преса тощо	7,8	13,1	11,7	12,7	8,6	12,6	14,0	14,7	14,0	9,5	12,6	8,3	13,4	16,0	18,3
На мої політичні переконання зовсім не впливає позиція моєї релігійної організації	11,9	11,5	9,3	10,9	20,6	8,7	6,1	8,5	18,8	12,9	8,2	19,9	2,4	14,0	1,2
Політичні питання не порушуються та не обговорюються в моїй релігійній організації	5,3	8,5	7,3	6,0	8,9	5,8	5,1	4,6	10,3	8,4	4,3	7,7	0,8	6,0	1,2
Так, я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропagaються в моїй релігійній організації	4,5	3,1	4,1	3,4	6,7	3,3	2,3	1,9	3,1	6,0	1,5	7,7	2,4	10,0	0,4
На мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації	2,8	3,7	2,4	3,2	7,7	1,0	2,3	2,7	4,3	3,3	1,0	10,3	1,6	10,0	2,0
Інше	1,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Важко відповісти	4,3	3,2	3,1	9,1	3,6	7,6	14,0	12,2	7,7	7,5	10,1	5,1	7,9	4,0	15,1
Не відносять себе до жодної релігійної організації	37,1	26,4	28,5	16,2	3,6	20,1	25,2	17,1	4,8	10,0	18,0	2,6	40,2	10,0	35,9

12 грудня 2013р., у розпал подій на Майдані Незалежності, було оприлюднене “Звернення керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв’язку із суспільно-політичною ситуацією в Україні”. У Зверненні містився заклик до влади, зокрема, не застосовувати силу до мирних зібрань, а також до громадян – шукати шляхи суспільного і політичного порозуміння. Також у Зверненні Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій висловила готовність взяти на себе роль посередника в налагодженні діалогу між сторонами протистояння. Як Ви ставитеся до такого Звернення?
% опитаних

2014р.

	РЕГІОНИ				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
	Захід	Центр	Південь	Схід	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християни	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Позитивно	77,0	74,1	45,1	42,6	61,6	76,1	57,9	81,4	68,8	58,0	23,2
Негативно	0,7	0,6	1,4	2,5	2,3	1,3	0,5	0,6	0,8	2,0	2,4
Мені байдуже	3,4	4,7	7,0	15,6	7,1	6,2	5,1	0,6	5,5	8,0	28,4
Нічого не чув про таке Звернення	15,3	14,0	34,0	30,4	19,3	10,6	30,3	15,4	15,6	26,0	32,8
Важко відповісти	3,6	6,7	12,6	8,9	9,7	5,8	6,2	1,9	9,4	6,0	13,2

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ЦЕРКВА В НИНІШНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ?

15 травня 2014р. відбулося чергове засідання постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин”. До дискусії було запропоновано наступні питання:

- Чи є сьогодні Церква в Україні інститутом громадянського суспільства?
- Який вплив має сьогодні Церква на українське суспільство, владу, правоохоронні органи?
- Чи може Церква виконати місію посередника у врегулюванні суспільно-політичного конфлікту в Україні?

Нижче наводяться тексти виступів учасників засідання. Тексти підготовлено за стенограмою дискусії, наводяться у скороченому вигляді, подаються в порядку виступів учасників під час дискусії. Деякі виступи супроводжуються посиланнями, зробленими редакцією.

Станіслав ШИРОКОРАДЮК,
Єпископ Харківсько-
Запорізької дієцезії РКЦ

МОЛИТВА І ДОБРОДІЙСТВО – ЦЕ ЦЕРКВА ПОВИННА РОБИТИ. ВСЕ ІНШЕ БУДЕ ПОЛІТИКАНСТВОМ

Що повинна, що може зробити Церква в нинішній ситуації, у розв’язанні цих гострих суспільно-політичних проблем? Перш за все, ми повинні зрозуміти, а що повинна робити Церква, в чому полягає її головне завдання, – і від цього виходити.

Головне завдання Церкви – турбуватися про віру, моральність людей і вести їх дорогою спасіння. Це найголовніше, святе завдання, важливішого не може бути. Коли б Церква його виконувала, то відбулася б формація суспільства – це культура, моральність, це відповідальність за життя іншої людини. І тоді не треба було б думати, що далі Церкві робити.

Коли Церква хоче робити щось, що повинні робити політики, влада, – це величезна помилка. Ми повинні формувати, виховувати суспільство. Але постає питання – а як виховувати? Тут кожен скаже, що, наприклад, моя паства, яка приходить регулярно до церкви, слухає мене, то ці люди сформовані – але це лише певне обмежене число людей. А як впливати на те величезне число людей, які не належать до Церкви або не ходять до церкви?

З одного боку, [Україна] – християнська держава. З іншого – найбільше, найчисельніше свято України – недільні базари. Тоді як християни повинні

Круглий стіл, 15 травня 2014р.

цей святий день шанувати та прийти на службу Богу. Це як дитина йде до школи. Якщо вона йде до школи, є надія, що вона чогось навчиться. Так само суспільство: якщо воно хоче бути християнським, дійсно отримати якусь духовну формацію, воно повинно отримати духовну школу. Але коли в неділю переповнені базари, а в церквах цих людей немає – то як формувати їх? Це величезна проблема.

Друге питання. Незважаючи на понад 20 років незалежності, **доступ Церкви до таких верств населення, як діти, молодь – закритий**. Ми не маємо з ними контакту. Якщо прийдуть до церкви – так, ми можемо з ними говорити. Але й поза цим мають бути контакти з молоддю, студентами, школярами, наприклад – щоб у школі на належному рівні була впроваджена християнська етика. Ми втратили фактично покоління: **20 років ми не виховували християнство ні у школах, ні у вищих навчальних закладах, ніде**.

За нинішньої ситуації, думаю, можна говорити про те, що ми втратили багато людей, які не бояться Бога, не бояться гріха, не бояться стріляти в людей. Сьогодні все купується – можна купувати снайперів, “тітушок”, купувати всіх за досить низьку ціну, це практично рабство є, це великим гріхом є, коли люди тим торгують.

Тому треба сказати відверто: ми повинні виконати найголовніше завдання Церкви, а це – формація своїх вірних, їх виховання, духовний вплив на них. І сьогодні немає завдання іншого, як об’єднати вірних наших у молитві. Я вірю в силу молитви. Думаю, тут усі вірять. Якби Майдан не молився, перемоги не було б. Молитва – дуже велика сила.

Сьогодні дещо забракло цієї молитви. Її зовсім немає в тих регіонах, де сьогодні проливається кров. Немає молитви сьогодні ні в Донецьку, ні в Луганську, є агресія, є певна кількість людей, які завжди збираються під пам’ятником Леніну (це теж говорить дуже багато – вони там надихаються на зло) і звідти починають агресію. Тому сьогодні ми повинні об’єднатися в молитві, це наш обов’язок, ми це вміємо робити, ми це повинні зробити – об’єднати конфесії в молитві.

Третє питання – відкрити гуманітарні можливості для всіх верств. Сьогодні люди бідніють, люди потребують продуктів, одяжі тощо. І ми маємо такі благодійні організації, ми це робимо. Але ми змушені знову і знову звертатися до влади – зробіть щось з гуманітарною допомогою. Досі все заблоковано. Попередня влада наробила стільки горя, що стояли ці гуманітарні вантажі рік. Прийшла нова влада – з розумінням проблеми, але вантажі заблоковані досі. Як допомагати людям? А це ж наша праця! Молитва і добродійство – саме це Церква повинна робити. Все інше буде політиканством. Думаю, воно жодної користі не дасть.

**Свстратій (ЗОРЯ),
Архієпископ Чернігівський і
Ніжинський, секретар
Священного Синоду УПЦ-КП**

ЦЕРКВА Є НАЙБІЛЬШ УСТАЛЕНИМ, СТРУКТУРОВАНИМ, ВПЛИВОВИМ І РОЗПОВСЮДЖЕНИМ ІНСТИТУТОМ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Хотів би відзначити одну обставину, психологічно зрозумілу: люди більш схильні користатися правами, ніж виконувати обов'язки. Ми дуже часто, особливо останніми десятиліттями, чи навіть століттями, чуємо про права. І значно менше – про обов'язки. Але ж це – дві сторони однієї медалі, дві сторони буття: **не може бути прав без обов'язків, не може бути свободи без відповідальності.**

На жаль, через посттоталітарний характер нашого суспільства розуміння зв'язку прав та обов'язків значною мірою знівельоване. Тому суспільство звертається до Церкви, коли має якусь потребу, набагато частіше, ніж прислухається до голосу Церкви тоді, коли вона говорить про те, що треба робити – а робити це, можливо, не дуже хочеться. Якби політики, урядовці, громадські діячі більше прислухалися до голосу церков (до того, що говорилося і рік тому, і до того), то, можливо, ми б не ввійшли в таку трагічну полосу випробувань – з кров'ю, вбивствами, насильством, як це є зараз.

Останнім часом дуже активно проголошується теза: “почуйте нас, ви нас не чуєте, ми хочемо, щоб ви нас почули”.

А скільки часу церкви, я б сказав, кричали: “почуйте нас, вислухайте наш голос”? Певні зрушення були. Але було й таке, коли представники влади впродовж року просто ігнорували Всеукраїнську Раду Церков – ніби її немає. І мені здається, що те, до чого прийшли сьогодні, – це якраз плід такої глухоти, коли більше люблять користатися правами, ніж виконувати обов'язки.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій постійно наголошує: ми є різні, ми є відмінні один від одного, ми маємо різні погляди з багатьох питань і справ, але ми завжди намагаємося надати суспільству приклад того, як залишаючись різними, знаходити спільну точку зору, бути єдиними. І в подіях останніх місяців в Україні, ми зробили багато (хотілося б зробити більше, але) для того, щоб хоча б у цій площині підтримати український народ і показати приклад, як можна бути єдиними, як можна в мирі й порозумінні розв'язувати питання, що постають перед нами.

Чи є Церква інститутом громадянського суспільства? Думаю, що досвід останніх років підтверджує, що Церква є найбільш усталеним, структурованим, впливовим і розповсюдженим інститутом громадянського суспільства з усіх, які зараз діють. Очевидно, що такі інститути, як політичні партії чи громадські організації, мають значно менше поширення, вплив і довіру в суспільстві. І тому ми завжди, в т.ч. за кордоном під час зустрічей презентуємо Всеукраїнську Раду Церков як найбільшу неурядову громадську організацію в Україні. Отже, питання не в цьому. Питання: як ми із суспільством, з іншими інститутами громадянського суспільства, з державою маємо взаємодіяти на благо українського народу.

Яким є вплив Церкви сьогодні на суспільство, владу, правоохоронні органи? Дуже часто хочеться негайного ефекту будь-якої дії, заяви, справи: ми сьогодні заявили – завтра це відбулося, сьогодні поставили умови – завтра це реалізувалося. Насправді це дуже складно. Не є завданням Церкви працювати на якісь негайні справи. Завдання Церкви, як інституту, що існує крізь століття, поза тимчасовими рамками, робити значно глибинніші речі. І коли ми зараз говоримо про революцію гідності, про зростання громадянської активності тощо, я не можу стверджувати, що це відбувається виключно під впливом діяльності церков і релігійних організацій, але водночас я глибоко переконаний, що це якраз є плід того, що ми називаємо духовним відродженням.

Завдання церков – не надавати готові рецепти. Не брати за руку політика, чиновника чи громадського діяча й кудись його вести, казати: ти повинен це робити, а цього не робити. **Підказувати, допомагати, радити – так, але не братися робити це замість когось.** Бо те, що може й має робити Церква – цього ніхто не може зробити – **духовно формувати людину в її зв'язку з Богом, у зв'язку із внутрішніми цінностями.** Саме цей внутрішній зв'язок повинен людині підказувати: це можна робити, а цього не можна. Стріляти – не можна, обкрадати народ – не можна. Брехати в очі – не можна.

Тут і постає питання відповідальності за духовне виховання. Хотілося б, щоб кожен з нас більшою мірою відчував цю відповідальність, бо кожен так чи інакше має своїх вірних, своїх послідовників, тих, хто прислухається до голосу свого духовного проводу.

Отже, що ми можемо зробити? Найперше – це молитва, звернення до Бога, це те, що ми робили. До речі, варто привернути увагу до дуже важливої цифри: майже 80% чули і знають про Звернення Ради Церков від 12 грудня 2013р.¹ Це дуже високий відсоток, дуже широкий розголос для такого документа. Тобто, ми маємо робити те, що ми робили й робимо. І сподіваюся, що спільними зусиллями, хоч і не так швидко, як хотілося б, але сягнемо добрих плодів.

ЦЕРКВА ЗМОЖЕ ВИКОНАТИ СВОЄ СУСПІЛЬНЕ ЗАВДАННЯ ТІЛЬКИ ТОДІ, КОЛИ ВОНА ЗАЛИШИТЬСЯ СОБОЮ

У нинішній ситуації України багато хто звертає погляд до церков як до справді авторитетних інституцій. Але я думаю, що люди відкривають можливості і в собі, бо **Церква – це не тільки ієрархія, духовенство, але й спільнота вірних.** Дуже часто, коли ми говоримо про Церкву й державу, то схильні протиставляти ці дві дійсності. Насправді це не так, бо Церква складається з віруючих людей, і всі вони мають свій голос і живуть Церквою, вони є Церквою. Все ж, ієрархи несуть відповідальність, як і керівники держав несуть відповідальність за те, що відбувається в державі.

Що б ми могли зробити чи запропонувати в нинішніх обставинах? Не буду тут оригінальним і підкреслю

Богдан ДЗЮРАХ,
Єпископ курії Верховного
Архієпископа УГКЦ,
Секретар Синоду
Єпископів УГКЦ

¹ Докладно див. матеріал *“Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження”*, вміщений у цьому виданні.

те, що вже сказали: найголовніша місія Церкви – підтримувати зв'язок віруючого народу з Богом через молитву.

Чому це є таким важливим? Колись кардинал Томаш Шпідлік сказав так: питатися, чому людина молиться – все одно, що питатися, чому птах співає. Відповідь дуже проста: птах співає, тому що така його природа. Людина молиться, тому що така її природа. **Зберегти трансцендентний вимір людської природи – це завдання Церкви, стояти на сторожі, щоб людину не перетворили на машину для заробляння грошей і витрачання їх на задоволення, на споживацтво.**

Церква повинна пригадувати надприродний вимір людського буття – і не лише стосовно людей, але й держави. Держава має дбати про безпеку, матеріальний достаток своїх громадян і про їх духовний розвиток. І в цьому сенсі церкви очікують, щоб держава не заважала Церкві бути собою, щоб не намагалася її інструменталізувати, зробити її якимось ідеологічним відділом.

А Церква не повинна пробувати замінити собою суспільні інституції чи державні органи влади. Тому будемо передусім продовжувати цю нашу природу – молитися, молитися за народ, за владу, за військо, за Боже благословення для нас усіх.

Однак, Церква не є тільки тією інституцією, яка дбає про спасіння людини, бо спасіння йде через практику любові. Тут наводилися результати соціологічних досліджень, які свідчать, що люди, з одного боку, ніби нічого не очікують від Церкви, а з іншого – кажуть, що Церква мусить сказати своє слово. В цьому немає суперечності. Люди, можливо, інтуїтивно відчувають, з одного боку, духовний вимір церковного буття, розуміють, що Церква буде собою, коли буде молитися, дбати про духовний зріст людей. З іншого боку – Церква має дбати про суспільне благо кожного громадянина й цілого суспільства. Бо заповідь любові має дві невід'ємні одна від одної сторони – любов до Бога і любов до ближнього.

Один із громадських діячів про свої враження від Майдану сказав так: ми раніше думали, що Церква – це такий посередник між мною і Богом, я прийшов до церкви, поставив свічку, помолівся, і на цьому місія Церкви в моєму житті закінчилася. На Майдані ми зрозуміли, що Церква може відіграти важливу суспільну роль, ми побачили іншу Церкву на Майдані.

Мені не здається, що це була *інша* церква – на Майдані побачили *справжню* Церкву. Церкву, яка не закривається мурами монастирів, яка відкриває двері перед тими, кого б'ють, церква, яка йде на барикади, туди, де стріляють, і зупиняє той шквал ненависті і смертоносний вогонь. **Це є Церква. Інакше вона перестає бути собою. Вона мусить бути закорінена в духовності, але одночасно має огортати собою ціле суспільство й кожну людину зокрема.**

Назву три аспекти, де Церква в її суспільному вимірі може й повинна сказати своє слово, зробити внесок для того, щоб у країні перемогли добро і правда.

Перше – це свідчення правди. Ми є свідками того, як швидко поширюється неправда про Україну – в сусідній державі, у нас, по цілому світу.

Інформаційна війна, як правило, передре гарячій. Війна не починається з першого пострілу на полі битви – вона починається з неправдивого слова, інформації зманіпульованої і того голосування, яке походить з отруєного неправдою, деморалізованого серця.

Учора на Круглому столі знову підносилося питання про різниці, які існують між нами – різні культури маємо в різних регіонах². Насправді не тут є проблема. Різноманітність етнічна, культурна, традицій, конфесійна – це багатство нашої країни. В Одесі понад 100 національностей проживають – і до другого травня всі були щасливі, задоволені, поки не прийшли диверсанти, поки не було цієї кривавої провокації, яка в підсумку коштувала життя багатьом десяткам людей.

Отже, проблема – не в різноманітності України. Проблема в тому, що політики використовують її для того, щоб протиставляти один одному регіони, ділити території, натравлювати людей на людей. Це є злочин – і Церква мусить про це говорити відкрито. Це й буде свідченням правди. Так само як об'єктивна інформація про те, що відбувається в Україні.

Друге – слухати людей. Вже говорилося тут – нам докоряють, що ми не чуємо. Але хто докоряє? Ті, хто сам не прислухається до своїх же виборців. Чому від імені людей говорять чи олігархи, чи політики, які недостатньо зробили, щоб наші східні регіони відродилися, заспокоїлися? Церква має доступ до умів і сердець людей, Церква на Сході – в тому числі. Тому нашим завданням є справді почути, що люди на Сході говорять, чим вони живуть. Це є наші люди, і ми не можемо віддавати їх долю тільки в руки політиків, з цілою повагою до всіх. Ми мусимо стати голосом тих людей.

Третє – завдання, яке ставив Володимир Мономах нащадкам – не дозволяйте, щоб сильні знищили людину. Це завдання стоїть також перед Церквою. Вона в цих обставинах має залишитися сумлінням і суспільства, і держави, а це означає інколи грати непопулярну роль Івана Предтечі. І може здаватися, що нас не слухають – але Церква повинна говорити. Говорити від імені тих, хто позбавлений голосу, хто не має можливості виказати свій біль і свої потреби. Який буде вплив – побачимо.

Справді, не можна очікувати миттєвих якихось результатів, але вплив є вже зараз. Ми не хочемо собі нічого приписувати, бо це є Божа ласка, Божа благодать – що народ пробуджується, народ знаходить у собі здорові сили. І навряд чи Церква мала б бути посередником у діалозі. Я б сказав – каталізатором здорових сил, які суспільство має. У нас є здорові сили всюди – в політикумі, в бізнесі, у громадських інституціях. Треба, щоб ті здорові сили дійшли до голосу, консолідувались і запропонували конкретну реалістичну програму відродження нашого суспільства, нашої держави. І в цьому держава може розраховувати на церкви як на партнерів, але, в першу чергу, як на заступників перед Богом.

Завершуючи, повертаюся до того, від чого почав – Церква зможе виконати своє суспільне завдання тільки тоді, коли вона залишиться собою, коли вона буде підтримувати живий зв'язок народу з Богом.

² Ідеться про перший Загальноукраїнський круглий стіл національної єдності, проведений 14 травня 2014р. в Києві у приміщенні Верховної Ради України.

Микола ДАНИЛЕВИЧ,
Протоієрей, заступник
голови Відділу зовнішніх
церковних зв'язків УПЦ

НАША ВИКОНАВЧА ВЛАДА – ЦЕ СОВІСТЬ

Упродовж цього складного періоду Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій була одностайною і неодноразово заявляла про свою принципову позицію щодо підтримання цілісності й незалежності країни. Кілька разів у наших спільних заявах ми засуджували також сепаратизм. Отже, на тлі всіх нинішніх суспільно-політичних проблем і протистоянь, ми бачимо примітний феномен міжконфесійного миру і спокою. Нікому не вдалося розхитати міжконфесійне середовище й додати до наявних конфліктів ще й міжконфесійний. У цьому – заслуга всіх конфесій. Це і приклад мирного співжиття на основі взаємоповаги, який дає Церква і для держави, і для суспільства.

Тут тема поставлена так – що може зробити Церква? Тобто, питання до Церкви. Думаю, нам треба ставити питання інакше – що має робити держава? Адже йдеться не про церковний, міжконфесійний чи міжрелігійний конфлікт. Якби це було так, то питання – що має робити Церква? – було б логічним. Але у нас все нормально і спокійно. Так, є спроби нас розсварити, але ми тримаємо баланс.

Ідеться про суспільно-політичний конфлікт. І було б краще, якби держава й суспільні сили дослухалися до того, що говорить Церква.

Дійсно, у нас існують різні культури, мови, є ці дві ідентичності – умовно: східна й західна. Вони жили мирно і спокійно, поки не прийшли зовнішні сили й не використали внутрішні протиріччя. Тому перше: потрібно тримати баланс. Баланс, який тримаємо ми в міжрелігійних, міжконфесійних відносинах, ми – як Українська Православна Церква, яка є на і Сході, і на Заході. І ми постійно говорили, що потрібно тримати баланс. Те, що маємо зараз, є результатом втрати цього балансу.

Я пригадую приклад Візантії, де були подібні проблеми. Були східна і західна культури – але вони органічно взаємодіяли. Була латинська мова, яка потім поступилася грецькій. Була релігійна різноманітність – православні, аріани, монофізити... І лише ті імператори були успішними, які балансували між цими позиціями. Тому **держава зараз не повинна ставати ні на один, ні на інший бік, а брати на себе задачу збалансування позицій у суспільстві.**

Коли запитують, що має зробити Церква, то виникає відчуття, що суспільство й політики мають запит на якусь теократію. Я вже казав: якщо ви хочете, щоб ми щось зробили, слід призначити на вищі державні посади церковних ієрархів. Тоді держава може від нас вимагати тих чи інших дій. Проте, час теократій минув. У нас немає своєї армії, немає поліції, немає чинників примусу – на цьому побудована держава: є закон, є виконавча влада. У нас виконавча влада – це совість. Ми, як Церква, маємо робити тільки те, що належить робити Церкві. Як тут було сказано, – Церква повинна залишатися собою.

Реально позиція Церкви – це те, як ми стояли на Майдані, підтримували цей громадянський протест, але протест *мирний*. Якби там не було Церкви, то було б набагато більше крові й вона пролилася б набагато раніше, ніж почалися силові протистояння на Грушевського...

Тому, я думаю, питання потрібно поставити так, щоб держава й суспільство прислухалися до того, що говорить Церква.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ЦЕРКВА ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ В КОЖНОМУ З НАС

Церква не має дорожньої карти ні для політиків, ні для держави, ні для війська. Рішення в державі приймають чиновники, в політиці – політики, у війську – військові. Церква робить свою справу. А на питання “чи є церква в Україні інститутом громадянського суспільства?”, думаю, можна відповісти не прямо.

Громадянське суспільство і Церква зустрічаються в кожному з нас, тому що ми одночасно є громадянами країни, членами суспільства і членами церкви. І ці функції в собі ми маємо навчитися розділяти. Якщо ми є громадянами, то у складній для держави ситуації маємо виконувати громадянський обов’язок – незалежно від того, до якої Церкви належимо. Якщо ми є віруючими людьми, то маємо молитись і виконувати Божі заповіді. Якщо майже 80% громадян країни говорять, що вони є віруючими, то, думаю – такий самий відсоток віруючих і серед чиновників і політиків. Церква нагадує і чиновникам, і політикам, і громадянам про Божі заповіді, про необхідність не лише дотримуватися їх, наприклад, удома чи під час богослужіння, але й втілювати їх у життя під час виконання своїх державних, громадянських чи політичних обов’язків.

Що може зробити Церква? Тут говорилося, що Церква вже багато зробила. Додам лише одне: Заява Предстоятеля УПЦ Блаженнішого Митрополита Володимира (до хвороби якого – і це вже теж не секрет – долучилися, скажімо так, не тільки чинники його здоров’я), з’явилася 30 листопада – вже через кілька годин після застосування сили проти студентів. Ця Заява є актуальною і сьогодні. І ті попередження, які робилися тоді, коли здавалося, що нічого не відбувається, є сьогодні актуальними. Церква робила заяву, **Церква робила і робить свою справу.**

Чи може Церква виконати місію посередника? Безумовно, може. Але за певних умов.

По-перше, якщо всі сторони конфлікту щиро бажають його врегулювання й обирають Церкву як посередника. Там, де немає ширості, де працюють спецслужби з їх “спецмораллю” – чи можливе таке посередництво? *По-друге*,

о. Георгій КОВАЛЕНКО,
Голова Синодального
інформаційно-просвітницького
відділу УПЦ, прес-секретар
Предстоятеля УПЦ

якщо церковні ієрархи, можновладці та політичні лідери готові інтереси народу поставити вище за власні. Я свідомо не відокремлював церковних ієрархів, можновладців і політиків. Тобто потрібно враховувати тих реальних людей, які сьогодні є. *По-третє* – якщо знайдуться авторитетні координатори та учасники цього процесу. Як, наприклад, організатори й координатори нашого постійно діючого Круглого столу – без їх участі його б не було.

І останнє, але головне – напевно для віруючого це важливо: якщо на це буде Божа воля. Це також треба добре розуміти. І із суспільного, політичного, державного процесу не виключати все-таки Бога.

На завершення хочу повідомити результати опитування, яке ми зробили на нашому порталі (найстарішому у країні релігійному ресурсі “Православ’я в Україні”, йому вже 17 років). Звичайно, опитування не є репрезентативним, але воно певною мірою відбиває думки активної церковної аудиторії. Питання поставлене досить гостро: *“Що може Церква зробити для подолання збройного протистояння в Україні?”*. Ось що ми отримали: загальні дані – 65% очікують від Церкви активної, дієвої позиції, лише 12% – пасивної, 11% – мають власну думку.

Докладніше: 28% вважають, що Церква може “закликати громадян скласти зброю, а державу – забезпечити вільне волевиявлення народу”; 27% – “виступити посередником”; 21% – “молитись і не втручатися”; 10% – “проголосити анафему всім, хто вбиває і віддає накази вбивати людей”. І лише 2% вважають, що “Церква нічого не може зробити”. Такою є думка активної частини церковної спільноти УПЦ.

Олекса ПЕТРІВ,
Митрофорний протоієрей,
керівник Департаменту
зовнішніх церковних зв'язків
Патріаршої курії УГКЦ

СЬОГОДНІ ВАЖЛИВИМ Є КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

Чи може Церква виконати місію посередника у врегулюванні суспільно-політичного конфлікту? Така місія може бути виконана, якщо на неї є суспільний запит – і з досвіду подій у Києві, і з того, що тут говорилося, впливає, що такий запит є, у т.ч. на Сході країни. Є таке прохання від суспільства до церков і релігійних організацій. Тому це робити треба.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій взяла на себе це зобов'язання – бути посередниками. Якщо влада робить щось не так – казати владі: робіть не так. Якщо інші, скажімо, опозиційні структури діють не так, – теж чітко треба це артикулювати. Але найбільш ефективним видається все ж авторитетний заклик церков. Хочу нагадати, що такі заклики щонайменше двічі – 26 лютого і 24 березня 2014р. – лунали в офіційних документах Всеукраїнської

Ради Церков і релігійних організацій³. На жаль, іноді такі заклики не знаходять відповідного сприйняття в суспільстві – можливо, тому, що наші ЗМІ належним чином їх не популяризують.

Крім того, в січні 2014р., в одному з пунктів Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, ми закликали не використовувати церкви й релігійні організації в політичних технологіях⁴. Цей заклик є дуже актуальним до сьогодні – оскільки практика такого використання, на жаль, продовжується та ускладнює пошук відповіді на питання: чи *може* Церква виконати місію посередника?

З-поміж практичних питань хотів би привернути увагу до надзвичайно важливого процесу, що відбувається в нашій державі, – опрацювання тексту нової Конституції України. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій ще у 2006р. опрацювала та узгодила пропозиції змін до Конституції. Вони неодноразово подавались як діючим президентам, так і до Конституційної Асамблеї. Було також опрацьовано Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні. Вона так і не була прийнята Законом України, як це пропонувалося, але всі зміни до законодавства у сфері державно-конфесійних відносин опрацьовувалися нами через її лекала, вони відповідають фактично тим засадам, що в ній задекларовані.

Було б дуже добре, щоб ці зміни віднайшли місце в новій Конституції України. Тому Всеукраїнська Рада Церков, мабуть, подаватиме проект Концепції до відповідної комісії, щоб ті, хто опрацьовує Конституцію, взяли цей документ до уваги. Це дуже й дуже важливо.

Друге, що стосується Конституції. Оскільки так у Божому провидінні склалося, що справдився російський вислів – “маски сброшены”, – то ми можемо тепер чітко, однозначно і зрозуміло говорити про те, хто ми є. І в конституційному дискурсі пропонувати, щоб нарешті наша держава відзискала свою автентичну назву. Щоб було чітко й однозначно сказано: ім’я нашої держави – “Русь – Україна”. Тоді всілякі недомовки, протиставлення російського народу українському, історичні натяжки, глибинні настроювання народу України в його самосприйнятті і самоідентифікації зразу відійдуть у минуле. Про це, на мою думку, варто і треба говорити. Доречно привернути увагу до того, що в титулі одного з очільників однієї з найбільших конфесій України це ім’я держави зафіксоване⁵.

Завершу словами нашого духовного гімну: “Боже Великий, Єдиний, Русь – Україну храни”.

³ Див. документи “Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня соборності та Свободи України”, “Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за підсумками зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України О.В.Турчиновим”, вміщені в цьому виданні під рубрикою “Заяви і звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з приводу подій кінця 2013 - початку 2014 років”.

⁴ Див. “Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 22 січня 2014р.” – Там само.

⁵ Ідеться про титул Предстоятеля УПЦ-КП: Патріарх Київський і всієї Руси-України.

Василь РАЙЧИНЕЦЬ,
Старший пресвітер
Союзу вільних церков
християн євангельської
віри України

ПРОБЛЕМА – НЕ В ЦЕРКВІ І НЕ У ПРОСТОМУ НАРОДІ

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій під час усіх відомих подій зробила кілька звернень. Ми вдячні, що ці звернення почуті й народ прислуховується до них. Але у нас за роки незалежної України склалися так: до Церкви звертатись або в передвиборчий час, або тоді, коли вже зовсім біда.

Хотів би ще раз нагадати всім нам: проблема не в Церкві. Ми вдячні Богу, що в Церкві немає проблеми ні зі сходу, ні з заходу, ні з півночі, ні з півдня. Проблема не у простому народі України й Росії. Я тільки що повернувся з Росії, з Москви. Щирі люди моляться за Україну – у простому люді немає проблеми. В церквах Росії, України сьогодні немає проблеми. Проблема таїться в іншому.

Отже, сьогодні варто відділяти Церкву як Церкву, простий народ – як простий народ, і те, де міститься вся проблема, – політику й політиків. Тому маю одне просте прохання й одну пораду.

В Україні є такий інститут, як Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Будь ласка, дайте можливість ієрархам, які належать до цього інституту, виступати на найбільш престижних телеканалах України і звертатися до своїх – хто каже прихожан, а хто каже членів церкви. Мені дуже віриться: якщо ієрархи, кожен, звернуться до своїх церков (а це 92% населення України, і Сходу, і Заходу) з посланням миру, братності, єдності – це дасть ефективний результат.

А політикам я б порадив: в Україні є Конституція, є законодавство, є Біблія. Побільше звертатися до них, бути законотворчими – і тоді приходитиме примирення в наш люд. **І я вірю: завтрашнє майбутнє України буде благословенним, багатим, гарним і щасливим.**

Ігор ЛУК'ЯНОВ,
Помічник Старшого Єпископа
Української Християнської
Євангельської Церкви

СЛІД НАДАТИ ЦЕРКВІ ШИРШІ МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ

Як представник Сходу України, хочу сказати, що Церква на Сході молиться. Можливо, вона не виходить, як виходила на київський Майдан, але вона молиться. Її голос лунав на всіх майданах, що відбувалися в Донецьку (їх було три чи чотири). І Церква виходила, і мала свій голос. Вона проголосувала те, що є в серці. Вона молилася за народ і продовжує молитися.

Але що робиться на Сході? Засоби масової інформації фактично перетворилися на “засоби масового знищення”, вони несуть суцільний негатив, формуючи в такий спосіб погляд людей, які живуть на Сході, – і ці люди бачать все по-іншому. Тому в них така реакція на все, що є в Україні.

З огляду на це, я підтримую пропозицію про доступ Церкви до телебачення. Церква завжди несе позитив, доносить до людей думку, волю, погляд Божий, який вона отримує від нього через молитву. А це те, що може надихнути людей і нашоствхнути їх на позитивне мислення та позитивні дії. Отже, коли Церква матиме можливість постійної присутності у ЗМІ – тоді, можливо, отримаємо позитивні зрушення.

СЬОГОДНІ НАРОДЖУЄТЬСЯ МОЖЛИВИЙ У МАЙБУТНЬОМУ ВПЛИВ ЦЕРКВИ

Теми, сформульовані до нашої дискусії тут, видаються мені надважливими і для дискусії всередині конфесій.

Отже – чи є Церква сьогодні інститутом громадянського суспільства? Я песиміст, як на мене – радше ні. Але Церква робиться сьогодні інститутом громадянського суспільства, і не останньою чергою – під впливом Майдану. На жаль, в українському суспільстві вплив Церкви визначається переважно її культовою діяльністю – проповідь, недільна школа, просвітництво, благодійність. І попри 22 роки незалежності, церковно-суспільні стосунки в цілому визначаються уламками комуністичної ідеології, оскільки надто багато її носіїв.

Саме вони – колись комуністичні і комсомольські функціонери – сьогодні впливають на центральні й місцеві органи влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування, громадські організації. До того ж, релігійність переважно більшість українців реалізується насамперед у значних релігійних святах, у життєвих сакральних подіях, а також тоді, коли вже нічого більше допомогти не може.

Чи може сьогодні Церква бути посередником у врегулюванні суспільно-політичної кризи? Радше – ні, а сьогодні – точно ні, тому що українська громада відвела Церкві обрядово-ритуальну функцію, обмеживши її діяльність культовими спорудами й місцями. Майдан був першим за часи незалежності України – коли Церква вирвалася з цього замкненого кола. Це проблема й Церкви. За тисячолітню історію вона не стала органічною життєдіальною частиною суспільства, особливо порівнюючи з тим, яку роль Церква відіграє у наших сусідів – поляків чи німців.

Тому сьогодні українська громада не готова і не здатна почути голос Церкви навіть у час кризи. Але й Церква, попри високий рівень суспільної довіри, не володіє достатнім суспільним авторитетом, саме через столітні паралельні шляхи розвитку: суспільство розвивалося в собі, Церква – в собі.

Що може Церква робити сьогодні? Вірний шлях обирають ті помісні громади, які спрямовують зусилля на служіння потребам їх місцевих громад:

Микола РОМАНЮК,
Старший пастор Ірпінської
Біблійної Церкви

опікуються дітьми, молоддю, людьми похилого віку, людьми з обмеженими можливостями, втручаються у сферу залежностей (алкогольної, наркотичної), намагаються допомагати в розв'язанні проблем проституції, неповнолітньої злочинності тощо.

А ще ми бачимо активну присутність християн на Майдані – в постійній молитві та допомозі. Бачимо також постійні міжконфесійні молебні, молитовні віче, які стали практикою місцевих громад великих і малих міст.

Сьогодні народжується той можливий в майбутньому вплив церков, який починається з духовно-просвітницького служіння і продовжується в суспільно-благодійній сфері. Церква стане посередником, але згодом – коли її роль у суспільстві зміститься з обрядово-культової до ролі потужного чинника доброчинності і просвітництва, а також пророчого голосу, який буде вказувати напрям і викривати негативні сторони всіх сфер українського суспільства – від громади до політикуму.

Людмила ФИЛИПОВИЧ,
Керівник відділу історії
релігії та практичного
релігієзнавства
відділення релігієзнавства
Інституту філософії НАНУ

ЗАВДАННЯ ЕКСПЕРТІВ – НАДАВАТИ ОБ'ЄКТИВНУ ОЦІНКУ ПОДІЙ

Наш Круглий стіл називається “Релігія і влада в Україні”, але я думаю, що маємо розглядати проблему дещо ширше. Що стосується влади, то впродовж останніх чотирьох років церкви мали радше негативний досвід спілкування із владою. Тому дуже важко буде повернутися на ті рейки взаємин, які визначалися у проєкті Концепції державно-конфесійних відносин як партнерські. Ми ще й досі не знаємо, що таке партнерські відносини, що саме вони передбачають. Це визначено в Концепції, але наскільки вона сьогодні панує у свідомості віруючих, лідерів релігійних організацій, у свідомості звичайного громадянина України?

Майдан показав, що об'єктом зацікавлення церков є не стільки влада, скільки суспільство, громадянське суспільство. Тому формулювання “Церква як інститут громадянського суспільства” має право на існування. І я не підтримую вкрай песимістичні оцінки ролі Церкви як інституту громадянського суспільства. Можливо, в таких оцінках відбивається певний суб'єктивний досвід тієї чи іншої Церкви або релігійної організації. Але **представники УПЦ-КП і греко-католики, іудеї і мусульмани, які стояли на Майдані, – вони себе вже ідентифікували із суспільством.**

Я також вважаю, що не варто перекладати відповідальність і функції держави на церкви. Є речі, які держава може й повинна робити; те, що вона самоусунулася – це інша проблема. В цій ситуації варто нагадати державі в особі, зокрема, Міністерства культури, Міністерства освіти, які досі працювали фактично проти і церков, і громадянського суспільства, які саме функції вони повинні виконувати.

Сьогодні і громадянське суспільство, і світські інституції, і церкви погоджуються допомогти державі у вирішенні нинішніх непростих проблем. Але не ми тут вирішимо, а самі церкви будуть вирішувати, про що і як їм розмовляти із суспільством. Що вимагається від експертів? Критичний погляд на те, що відбувається в суспільстві. Не повчати церкви і владу, що їм треба робити, а надавати об'єктивну оцінку подій. Церкви та їх ієрархи самі добре розуміються на тому, що вони мають робити. Все, що тут говорили представники Церков і релігійних організацій, – це дійсно їх погляди, які ми маємо брати до уваги.

ОЧІКУЮЧИ ВІД ЦЕРКВИ ДОПОМОГИ, СЛІД СТВОРИТИ НАЛЕЖНЕ ЗАКОНОДАВЧЕ ПОЛЕ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Насамперед хочу підкреслити, що Церкви і релігійні організації протягом багатьох років є активними в суспільно-політичному, законотворчому житті. І в подіях Майдану, і в ситуації агресії з боку Росії Церкви чітко заявляють позиції захисту моральних цінностей і правди, відповідають на ті питання, що постають перед суспільством і потребують відповіді. **Ми бачимо активну позицію Церкви.**

До цього часу у відносинах з державою Церкви діяли за Біблійним принципом “Стукайте – і відчинять вам”. Церкви стукали – і чекали, коли ж відчинять?

Сьогодні головна потреба – почути нарешті голос Церков.

Багато років законодавець, Уряд, представники держави діяли здебільшого так: ми приймаємо певні рішення, а потім за допомогою Церков намагаємося подолати їх негативні наслідки. Спочатку ми ускладнюємо реєстрацію релігійних організацій, а потім думаємо, як з цим боротися. Спочатку прирівнюємо тарифи на комунальні послуги, на природний газ для релігійних організацій до рівня комерційних підприємств, а потім думаємо, як Церкви будуть опалювати храми, забезпечувати належне збереження архітектурних пам'яток тощо.

Те саме – з гуманітарною допомогою. Це те, чим Церкви опікуються, без чого сьогодні суспільство, на жаль, не може обійтися, бо є багато проблем з бідністю, з малозабезпеченими верствами, сиротами, інтернатами, з лікарнями, яким допомагають Церкви. Але замість того, щоб спростити бюрократичний процес отримання та розподілу допомоги, його дедалі більш ускладнюють.

Церкви ще рік тому пропонували відновити Комісію з питань гуманітарної допомоги при Кабінеті Міністрів, яка досить швидко вирішувала питання з допуску гуманітарної допомоги. Це важливо не лише для спрощення процедури, але й для мінімізації корупційних чинників. Діяльність Комісії не відновлена.

Максим ВАСІН,
Виконавчий директор
громадської організації
“Інститут релігійної свободи”

Друге – це надмірна звітність про розподіл гуманітарної допомоги. Іноді доходить до того, що кожен, хто отримав безкоштовну Біблію, мусить дати розписку, що він дійсно її отримав. Такі величезні стоси паперів потрібні, що навіть ті, хто готовий отримувати гуманітарну допомогу та її розподіляти в Україні, відмовляються від цього, бо не можуть адмініструвати цей вал бюрократичних вимог.

Отже, сьогодні потрібно, щоб законодавець, Уряд, громадські ради при міністерствах і відомствах більш плідно співпрацювали з релігійною спільнотою. Так, **варто створити механізм постійного діалогу Парламенту і Всеукраїнської Ради Церков – для того, щоб можна було виробляти політику у сфері релігії.** Не латати діри, що виникають через прийняття законів, які не враховують релігійних аспектів, а працювати на попередження подібних ситуацій. Слід нарешті ухвалити Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні – як певний фундамент, на якому можна було б надалі будувати законодавство в цій сфері.

І вже в тісному діалозі з Церквами, релігійними організаціями шукати відповіді на питання: яким має бути морально-виховний компонент в освітній сфері? Чи можуть релігійні організації засновувати навчальні заклади державного стандарту освіти? Як буде впроваджуватись душпастирська опіка у війську, в місцях позбавлення волі, в т.ч. у слідчих ізоляторах? Є нагальна потреба в законодавчому врегулюванні цих питань.

Отже, очікуючи від Церкви допомоги в певних суспільно-політичних ситуаціях, слід забезпечити її діяльність законодавчим полем, у якому вона могла б діяти ефективно, виконуючи свою духовну й соціальну функції серед своїх вірних і всього суспільства.

Павло УНГУРЯН,
Народний депутат України
VI скликання, голова
Міжфракційної депутатської
групи “За духовність,
моральність та здоров’я
України” у Верховній Раді
України VI скликання

ЗМІНИТИ СИСТЕМУ МОЖНА ТІЛЬКИ ЗМІНЮЮЧИ СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ЖИТТЯ

Думаю, сьогодні в Україні настав час Церкви як провідної сили, яка може суттєво допомогти, а можливо – кардинально змінити ситуацію. Хочу висловити буквально три тези з приводу того, що справді в нинішній ситуації може зробити Церква.

Перше – це посилити просування справжніх цінностей. Перемога Майдану, досягнута ціною жахливої трагедії, може бути знівельована, якщо в суспільстві, у свідомості українців не зміниться підхід до цінностей, їх розуміння й життя за справжніми духовними цінностями, головні серед яких – віра, чесність, порядність, некорумпованість. Ми бачимо, що у владних структурах, в органах місцевого самоврядування змінилися обличчя. Але Майдан вимагав зміни не облич у владі, а системи влади. Тим часом, змінити систему, змінити свідомість

можна тільки змінюючи світоглядні основи життя кожної людини. Тут роль Церкви – насаджувати справжні цінності. Давайте разом будемо це робити.

Тому що, на жаль, Майдан може знову бути марним. Усе знову повернеться до того самого корумпованого суспільства, до споживацької філософії бажання та його задоволення.

Друге – це посилити молитву. Безумовно, тут роль лідерів держави теж є провідною. Згадаймо Лінкольна, який двічі оголошував загальнонаціональні дні посту й молитви, які зробили можливим зупинення громадянської війни, об'єднання в потужну державу. Це гарний приклад для нас. Сьогодні ми, по суті, здобуваємо незалежність і посилити молитву для нас дуже важливо. Можливо, слід ініціювати загальнонаціональний день молитви.

Зараз ми разом з Християнською місією соціальних підприємців поширюємо на Сході України сотні тисяч молитвословів – з текстами, які тисячоліттями рятували, заспокоювали, надихали людей. Це те, що ми можемо робити: об'єднувати людей в молитві, незалежно від конфесій і поглядів.

Третє – це “медіа-присутність” Церкви, про що вже йшлося. Я абсолютно згоден, що сьогодні час і шанс духовних лідерів бути активно присутніми в медіапросторі. Ми готові сприяти тому, щоб такі рейтингові програми, як “Свобода слова” на ICTV, “Шустер LIVE” на Першому національному телеканалі, були не тільки політичним рингом, але й серйозною дискусією, на якій дуже доречною була б присутність і святих отців, і філософів-богословів.

ЦЕРКВА МАЄ ПОКАЗАТИ ПРИКЛАД ЄДНАННЯ

Конституція визначила, що Церква відокремлена від держави. Але, з іншого боку, Церква є суспільним інститутом, причому одним з найпотужніших, найвпливовіших і водночас – найоригінальніших, оскільки лише вона не зв'язана з матеріальними цінностями, а формує світоглядне сприйняття, світоглядне бачення процесів, що відбуваються навколо кожної людини.

Колись ідеолог українського націоналізму Д.Донцов сказав, що для побудови України потрібні дві речі: повернути українське громадянство до віри Христової і сформувані провідну українську верству, незалежно від клановості, території, релігійності, статусу тощо. Отже, вже 100 років тому віра посідала перше місце в державобудівничих процесах України. І сьогодні вона залишається провідною.

Друге питання нашої дискусії я сформулював би так: “Що може зробити *православна* Церква в нинішній суспільно-політичній ситуації?”. І відповів би двома словами: показати приклад. Показати, що **Схід і Захід разом, що ми є один народ, у нас одна історія, одна молитва.** А для цього – я звертаюся до наших духовних пастирів як громадянин і як політик – докладіть зусиль, щоб шляхом міжконфесійного діалогу на високому рівні створити сильне

Володимир СТРЕТОВИЧ,
Народний депутат України
II, IV та VI скликань

духовне теоретичне проукраїнське патріотичне національне об'єднання – Єдину Українську Помісну Православну Церкву. Це вирішить дуже багато проблем, об які ми понад 20 років постійно спотикаємося. Це позиція перша.

Позиція друга. Я знаю, що до недавнього часу старостою церковної громади Свято-Успенського монастиря Києво-Печерської Лаври був колишній Прем'єр-міністр М.Азаров. У мене питання: Чи духівники цього храму спілкувалися з тими людьми і вказували їм, що вони стоять на хибній стежці?

У цьому контексті маю, як громадянин, як патріот, велике прохання до нашого духівництва – будьте відповідними своїй ролі духовної влади, зберігайте її чистоту, пам'ятайте, що сьогодні Церква, як ніколи, запитаний інститут, що суспільство довіряє вам найбільше, політикам – найменше. **Якщо духовна влада не наставлятиме політичну, піддаватиметься їй, – наша держава не має перспектив навіть після цього Майдану.** Її чекатиме ще один Майдан – доки очищення не відбудеться в повному обсязі на всіх рівнях. Як сказано в Біблії: не наливайте молоде вино у старі міхи... Чи відбувається те, про що ми думали на Майдані? На жаль, ні. Але чи відбудеться – залежить від духовної нашої влади.

Тому ще раз хочу звернутися до представників Української Церкви, українських православних Церков, до організацій, нагадуючи гасло: в єдності – сила народу, Боже, нам єдність подай. Якби ця церковна єдність сталася – повірте, Україна почала б змінюватися.

Олег КИСЕЛЬОВ,
Президент Молодіжної
асоціації релігієзнавців

ЦЕРКВИ МАЮТЬ КОНТРОЛЮВАТИ НЕ ЛИШЕ ВЛАДУ, АЛЕ Й ТЕ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ В НИХ САМИХ

Перше питання нашої дискусії: *“Чи є Церква в Україні інститутом громадянського суспільства?”*. Насамперед, треба сказати, що громадянське суспільство – не є щось стале, суспільству властива постійна динаміка, ми не можемо досягти певної точки і сказати: все, у нас є громадянське суспільство. **Громадянське суспільство – це процес, у т.ч. контролю влади.**

Виходячи з цього, більш правильним було б формулювання: *“Чи є та чи інша Церква інститутом громадянського суспільства?”*. Адже й тут хтось говорить “так, ми є таким інститутом”, хтось – “так, але ми не готові до кінця”, а хтось – “ні, це зовсім не наші функції”.

Церква має потенціал бути активним учасником формування громадянського суспільства, може бути певним арбітром, може робити певні заяви, які впливають на владу, на українське суспільство – і робить їх (або Всеукраїнська Рада Церков робить). Але певні дії “вчора” не означають, що церкви є інститутами громадянського суспільства “сьогодні”. Для цього вони мають діяти постійно. Висловлені тут сумніви у спроможності Церкви є

Круглий стіл, 15 травня 2014р.

виправданими – через те, що серед інших лунала й теза: ми не хочемо переймати на себе певні функції соціальних чи політичних інституцій. З цього приводу дві тези.

Перше. Ніхто не вимагає і не потребує, щоб Церква підміняла собою певні інституції. Але те, що вона може, – це контролювати. Звичайно, заяви

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій є важливими, корисними, але **роль Церкви як інституту громадянського суспільства не вичерпується заявами.** Так, ми маємо позитивні приклади діяльності громадських рад за участю Церков при міністерствах, комітетах. Але треба подивитись, які з них є найуспішніші. А такими є ті, які опікуються питаннями, що безпосередньо цікавлять Церкви.

Наприклад, освіта. Церкви мають певні проблеми з визнанням теології, хочуть впливати певним чином на предмети духовно-морального спрямування. Тут вони є успішними. Але я принаймні не чув, щоб рада була при Міністерстві соціальної політики – якщо вона є, ми не чуємо, що там відбувається. Але очевидно, що це Міністерство також має бути важливим для Церкви та її соціальної діяльності – якщо ми говоримо про соціальні доктрини, соціальні вчення Церков.

Друге. Церкви мають контролювати не лише владу, але й те, що відбувається в них самих. Хотів би це уточнити в контексті УПЦ. Ми знаємо, що було засуджене т.зв. “політичне православ’я”, але його організації діють. Була поширена інформація, що в одному з одеських храмів видавали зброю – вона була офіційно спростована. Так, але ніхто не здивувався, що така інформація з’явилася. Була також інформація про контакти, які має Церква із сепаратистами на Донбасі... Про це варто було б говорити не зараз, а раніше, коли закладалися, мабуть, певні механізми, які зараз спрацьовують. Неважливо насправді, чи видавалася зараз зброя, чи не видавалася. Важливо, що така інформація виглядає правдоподібною...

Повертаючись до початкової тези: для того, щоб Церква не лише усвідомила свій потенціал як інституту громадянського суспільства, але й була його дієвим суб’єктом, очевидно, слід спочатку зробити все можливе для того, щоб Церкви вирішили ті питання, які їх турбують: релігійна освіта, теологічна освіта, гуманітарна допомога, тарифи тощо. Лише тоді, коли Церква вирішить ці питання, вона зможе вирішувати інші – питання, розв’язання яких потребує суспільство. **Суспільство, ми бачимо, очікує від Церкви дій, тому що вона має авторитет серед суспільства.** Очевидно також: суспільство чекає, що цей авторитет буде використано в діалозі з державою.

**Руслан КУХАРЧУК,
Президент Асоціації
“Ново-Медіа”**

СЬОГОДНІ ОДНА З ГОЛОВНИХ МІСІЙ І ЦЕРКВИ, І ЗМІ – МИРОТВОРЧА

Рівно 20 років тому відбулася чи не найтрагічніша подія в історії людства – геноцид у Руанді. Швидкість знищення населення країни перевищувала ту, з якою знишувалися люди у фашистських концтаборах Німеччини. Доведено судами як доконаний факт: ключову роль у цій трагедії зіграли ЗМІ. Геноцид стався внаслідок відвертої пропаганди ненависті, нав'язування двом племенам у рамках однієї країни абсолютної зневаги одне до одного, підбурювання з боку ЗМІ до міжетнічних конфліктів.

Сьогодні теж лунали думки про те, що ЗМІ (в Росії – зовсім, в Україні – частково) не виконують миротворчої функції, як це мало б бути. Напруженість ситуації має значну міжетнічну, міжнаціональну складову. Я відчув це особисто, коли 13 годин перебував у полоні у Слов'янську. Мене допитували, зокрема з приводу україномовного меню в моєму телефоні – і за це вони били. Я зрозумів тоді, що ми наближаємося до дуже небезпечних тенденцій, розвиток яких стимулюють, серед іншого, ЗМІ.

Поза сумнівом, Асоціація “Ново-Медіа” готова сприяти збільшенню медіа-присутності Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій як найбільшої міжконфесійної організації України. Ми будемо домагатися, щоб у найбільш рейтингових політичних ток-шоу – на Першому каналі, на ICTV – обов'язково брав участь уповноважений представник від релігійної спільноти.

Другий момент. Нещодавно ухвалено Закон “Про суспільне телебачення і радіомовлення в Україні”. Він передбачає створення Наглядової ради національної суспільної телерадіокомпанії України, до якої мають увійти, зокрема представники дев'яти всеукраїнських громадських об'єднань, що діють у сферах науки, освіти, фізкультури і спорту, журналістики, правозахисту, захисту інтересів дітей і молоді, захисту прав осіб з особливими потребами, місцевого самоврядування, а також у сфері творчості. Тобто, найбільша в Україні суспільна організація – Церква – в цій Наглядовій раді не представлена. Це нонсенс.

Чесно кажучи, частку провини за це я беру на себе. Зараз будемо докласти всіх зусиль, щоб виправити ситуацію. Але було б доречним, щоб і Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій також підготувала відповідне звернення до суб'єктів законодавчої ініціативи. Її представники обов'язково мають бути в Наглядовій раді. Будемо виправляти ситуацію разом – тому що сьогодні, поза сумнівом, одна з головних місій і Церкви, і ЗМІ – це миротворча місія. **Ми не можемо допустити, щоб і надалі інформаційний простір слугував не єднанню, а ворожості й розколу. Для цього, зокрема, Церква має отримати вільний доступ до ЗМІ, насамперед, до телебачення.** Щоб у нас не повторилося те, що сталося в Руанді.

ЦЕРКВА ВПЛИВАЄ НА СУСПІЛЬСТВО, АЛЕ Й СУСПІЛЬСТВО ВПЛИВАЄ НА ЦЕРКВУ

Чи є Церква суб'єктом громадянського суспільства? Безумовно, так. Але, якщо дивитися глибше, то мені видається, що відповідь на це питання залежить від кожної окремої релігійної громади та, відповідно – від кожного окремого священнослужителя, який окормляє і виховує релігійну громаду. Тому, твердження, що Церква вже сьогодні є суб'єктом громадянського суспільства, видаються дещо поспішними – навіть з огляду на ті різні думки, які сьогодні тут висловлювалися. Це, можливо, завдання на майбутнє, про яке потрібно спільно думати. Думати, зокрема про виховання відповідальності, громадської активності священнослужителів, можливо, починаючи від семінарій і духовних академій.

Юрій РЕШЕТНИКОВ,
Голова Державного
комітету України
у справах національностей
та релігій (2009-2010рр.)

Друге: Церква та її вплив на суспільство. Одна з проблем – це **проблема донесення Церквою свого послання до суспільства**. З одного боку, ми бачимо обнадійливі дані про те, що 80% громадян країни знають про Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій від 10 грудня 2013р. З іншого – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій приймає певні звернення, які мають значення для певного кола священнослужителів та експертів, але значна частина суспільства про це не знає.

Уже багато років Церкви говорять про необхідність надання їм ефірного часу на Національному телеканалі. Думаю, що під час формування Суспільного телебачення це слід було взяти до уваги й передбачити. А поки – **надати Церкві доступ до Першого національного телеканалу, хоча б з огляду на необхідність “зшивання” країни**. До розв'язання цієї проблеми Церква могла б зробити значний внесок.

Третє: проблема діалогу Церкви і влади. Тут уже йшлося про позитивний досвід діяльності громадських рад при міністерствах і відомствах. Такий досвід був накопичений до початку 2010р. Сьогодні його треба дійсно відновлювати. Треба створювати подібні громадські ради при інших міністерствах і відомствах, діяльність яких становить інтерес з точки зору спільної роботи релігійних інституцій і власне державних органів, – при Міністерстві соціальної політики, Міністерстві молоді і спорту, можливо, інших.

Також надзвичайно важливим є відновлення діяльності Комісії із забезпечення прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України, яка наразі існує лише формально. Тим часом, саме ця Комісія могла б “знімати” досить серйозні болючі питання, що виникають між релігійною спільнотою і тими чи іншими державними органами.

На завершення, кілька слів стосовно проблеми внутрішньої єдності окремих Церков. Часто говориться про відповідальність Церкви за виховання суспільства. Я думаю, що це обопільна залежність: Церква впливає на суспільство, але й суспільство впливає на Церкву. Люди стають священнослужителями, приходячи з певного соціуму, будучи вихованими в певних умовах. Тому не варто, принаймні, про це забувати.

Михайло БОДНЮК,
Міністерство культури
України, державний
Департамент у справах
релігій і національностей

ЗАВДАННЯ – СТВОРЮВАТИ ГОРИЗОНТАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ

Коли йдеться про формування громадянського суспільства, я пригадую ситуацію з президентським Указом 2006р., яким передбачалося піднести культуру населення на новий рівень і потім відзвітувати. Виникло питання – на скільки відсотків підняти культуру населення і як це потім відписувати. Така сама ситуація із створенням громадянського суспільства.

Питання не можуть ставитися в такому ключі. **Громадянське суспільство створюється індивідами, громадянами. Церкви, церковні інституції, державні інституції можуть тільки сприяти, щоб це громадянське суспільство створилося.** І, звичайно, церковні інституції є членами, елементами громадянського суспільства за визначенням. Вони не можуть ним не бути. Питання тільки в тому, чи *таке* [якісне] громадянське суспільство сформоване? Чи воно діє? І саме у формуванні *такого* громадянського суспільства, я вважаю, є та передова роль Церкви в наших українських реаліях.

Хотілося б також зауважити, що важливим є зараз і те, що ми спостерігаємо на Сході. Чому? Ефективність пропаганди висока. Це і є процес переходу нашого українського суспільства від суспільства масового, де, з одного боку, є потужні вертикальні зв'язки і вплив ЗМІ на конкретну людину, а з іншого – дуже обмежені горизонтальні зв'язки: коли люди дуже мало один з одним спілкуються через різні громадянські інституції. Тому саме у створенні цих горизонтальних зв'язків, в активній роботі з населен-

Круглий стіл, 15 травня 2014р.

РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТУРИ І ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
Радник Прем'єр-міністра України,
позаштатний експерт з релігійних
питань Центру Разумкова

На початку 2010р. новообраний Президент В.Янукович здійснив спробу кардинально переглянути систему державно-церковних відносин, яка склалася в Україні за майже 20 років Незалежності. Її “реперними точками” було визнання релігійного плюралізму, рівності релігійних організацій перед законом, неможливості й небезпечності спроб підірвати баланс сил, який склався на релігійній карті країни. Однак Президент буквально з першого дня у владі проголошує новий курс у релігійній політиці. Його сутність – особливі відносини з Московським патріархатом і патріархом Кирилом, дискримінація Київського патріархату, нехтіть до греко-католиків, прагнення контролювати церковне життя та жорстко впливати на політичну поведінку ієрархії і релігійних лідерів. Зміни церковної політики супроводжувалися (і посилювалися) змінами в освітній, культурній і мовній сферах, політиці пам'яті і творення ідентичності.

І. Упродовж 2010 - першої половини 2011р. В.Янукович неодноразово зустрічається з патріархом Кирилом і демонстративно ігнорує прохання про зустріч з боку Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. На Різдво 2010/2011р. так само демонстративно вітає лише православних, “забувши” про три з половиною мільйони греко-католиків, які відзначають Різдво за Юліанським календарем. У країні розгортається кампанія тиску на священників і громади віруючих Київського патріархату, яких наполегливо переконують переходити до патріархату Московського. Це не були “перегини на місцях”, оскільки В.Янукович отримав всю повноту влади в країні і без імпульсу згори ці явища були б неможливими. Тим більше, “з місць” надходять достатньо чіткі сигнали, що Московський патріархат наказано вважати “головною Церквою”, тоді як Київський – всіляко обмежувати. Чутливі до побажань згори чиновники уникають зустрічей з ієрархами Київського патріархату, яким ще недавно присягалися в любові до “рідної Церкви”. Бізнесмени масово згортають свої церковні проекти. Відбувається реальна спроба “переформатувати” релігійний простір країни.

Суспільство досить швидко усвідомило характер і напрям змін. Якщо у 2010р. 29% опитаних вважали, що “влада ставить однаково до всіх релігійних

організацій в Україні”, то у 2013р. – 23%. Натомість відчутно зросло число тих, хто вважає, що “є Церкви, до яких влада ставиться краще, ніж до інших” – з 24% до 35%. А впевнених у тому, що в Україні “існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”, зменшилося на 10%¹. Різко погіршився також Індекс урядового обмеження свободи релігії².

Однак “перереформувати” релігійний простір не вдалося; спонукувані до зміну юрисдикції православні громади вчинили жорсткий опір, а в УПЦ МП не побажали розділити з владою відповідальність за гоніння. І хоча звуження обсягу релігійної свободи відзначили і в Україні, і за кордоном, “найбільш плуралістичний у Східній Європі релігійний ринок”³ не піддався В.Януковичу. У Щорічному посланні до українського Парламенту 2011р. Президент проголосив принципи державно-церковних відносин, які визивно суперечили всьому тому, що він робив у цій сфері⁴. Це було фактичним визнанням помилковості “нової релігійної політики” та її провалу. Однак, влада не відмовляється від політики посилення контролю над діяльністю Церкви, здійснює спецоперації, спрямовані на приручення ієрархів і забезпечення їх лояльності до дедалі менш популярного режиму та ухвалює законодавчі зміни, що знаменують собою повернення до радянських взірців стеження за релігійними організаціями. Але все ж “бліцкриг” у церковній сфері не вдався.

II. Провал церковної політики Адміністрації В.Януковича 2010-2011рр. мав би викликати у аналітиків незмірно більший інтерес, ніж це сталося. Адже впродовж цього періоду В.Янукович спромігся змінити Конституцію країни, виборче право, ув’язнити лідерів опозиції, нанести жорстокий удар по українському парламентаризму, підпорядкувати собі Конституційний Суд і судову систему загалом. Однак цілі, поставлені в релігійній сфері, досягнуті не були.

Причина – в типові релігійної культури, яка виявила такий сильний спротив тиску держави. Необхідно визнати, що ця культура має в Україні набагато сильніші корені, підживлюваність і підкріплюваність, ніж молода і вразлива демократична політична культура.

Сила спротиву залежить від наявності (відсутності) масової підтримки того чи іншого релігійного інституту. А її наявність чи відсутність залежить від цілої низки історичних чинників, найбільш важливим з яких була та роль, яку відіграла релігія, і – що не менш важливо – конкретний релігійний інститут у процесі націєтворення та/або у певні драматичні моменти національного

¹ Дані досліджень Центру Разумкова, проведених у листопаді 2010р. та лютому-березні 2013р. Далі в тексті, якщо не вказане інше, наводяться результати дослідження лютого-березня 2013р. Цифри округлені до цілих. Докладно див.: Україна-2013: державно-конфесійні відносини. – Національна безпека і оборона, 2013, №1, с.7, 15-40, <http://www.razumkov.org.ua>.

² Pew Research Center’s Forum on Religion & Public Life: Tide of Restrictions on Religion. – Washington: Pew Research Center, 2012, p.62.

³ За словами відомого американського соціолога релігії Х.Казанови. – Jose Casanova. Incipient Religious Denominationalism in Ukraine and Its Effect on Ukrainian-Russian Relations. – Harriman Review, 1996, Vol.40, p.9.

⁴ Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – Київ, 2011, с.42-43.

буття (втім, такі моменти самі по собі є складовими процесу творення нації, бо нація – це не застигла сутність, а, за Ренаном, “щоденний племісцит”). Своєю чергою, ця роль виявляється значною або навіть вирішальною там, де: (а) рамки етносу, який трансформується в націю, збігаються з релігійними рамками; (б) релігія – головний або дуже виразний атрибут, що виокремлює формовану націю від тих націй, з якими вона себе найчастіше порівнює і від яких прагне відокремитися; (в) коли націєутворюючий етнос втратив інші важливі атрибути колективної ідентичності (мову чи спільну територію), (г) коли Церква є найбільш інституалізованою силою націєтворення⁵.

Так, в Україні наприкінці ХІХ - в першій третині ХХст. Греко-Католицька церква відіграла особливу роль у формуванні ідентичності галицьких русинів і, зрештою, в їх усвідомленні себе українцями.

Що ж стосується Православ'я, то воно поставало тим більш ідентифікаційним чинником там, де більш відчутним був його демаркаційний характер. Вже стосовно середини ХІХст. оглядачі говорять про більший релігійний ентузіазм населення трьох Правобережних губерній – Волинської, Подільської і Київської, порівняно із Слобожанщиною та, особливо, Катеринославською, Херсонською і Таврійською губерніями. Українці Правобережжя, для яких Православ'я – це своя, мужицька віра, що протистоїть вірі польських поміщиків та єврейських ремісників і торгівців (росіян тут навіть наприкінці ХІХст. було лише 3-6%), демонстрували значно більш послідовну релігійну поведінку. Тут церкви будувалися коштом самих селян (а не начальства, як на Півдні), самі ж селяни засновували й утримували церковно-парафіяльні школи. Тут кампанія влади з *обрусення края* призвела не до формування *общерусского сознания*, а до творення вельми специфічної етно-релігійної ідентичності. Той факт, що Волинь початку ХХст. була центром “*Союза русского народа*”⁶ несподівано для багатьох обернувся потужним прагненням православних міжвоєнної Волині до автокефалії Православної церкви⁷.

III. Те, що відбувається в Україні останні чверть століття (і що в публіцистиці називають “релігійним відродженням”, а в соціології релігії дедалі частіше – “десекуляризацією”), в різних її регіонах відбувається по-різному. Американський соціолог В.Карпов пропонує розглядати десекуляризацію як процес контресекуляризації, в якому релігія відновлює свою соціальну значущість. Залежно від того, хто ініціює і рухає десекуляризацію, вона може відбуватися “знизу” і “згори”: “знизу” – коли її “роблять” самодіяльні спільноти й маси вірних; “згори” – коли її ініціюють і просувають еліти, політичні та релігійні лідери⁸.

⁵ Докладно див.: Yelensky, Viktor (2005) *Globalization, Nationalism and Orthodoxy: the Case of Ukrainian Nation Building In, Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the Twenty First Century*. Walnut Creek, CA: Altamira Press, pp.144-178.

⁶ Омельчук І.В. Численность Союза Русского Народа в 1907-1914гг. в правобережных украинских губерниях. – Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006, Москва, с.156, 160.

⁷ Борщевич В.Т. Українська православна церква на Волині у 20-40-х рр. ХХ ст. Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2000, с.16-17.

⁸ Karpov V. Desecularization: A Conceptual Framework. – *Journal of Church and State*, 2010, Vol.52, No.2, p.232-270.

Як відбувалася десекуляризація в Україні? У рік 1000-ліття Хрещення Русі, від якого можна вести відлік змін, 56% усіх релігійних громад України були зосереджені в семи західноукраїнських областях, тоді як на Донбасі їх частка становила менше 5%, у Дніпропетровській і Запорізькій областях разом – 2% і т.д. Однак коли виникла можливість безперешкодно створювати релігійні громади, то це стали робити передусім не у знецерковлених регіонах, а на тім-таки Заході країни, де головними рушіями десекуляризації були прості люди. Ці люди масово клопочуться про реєстрацію статутів нових громад, відновлюють повернуті їм занедбані церкви, будують нові – і все це здебільшого власним коштом.

У середині 1990-х років 40% релігійних громад все ще зосереджувалося в Галичині й на Закарпатті. **Коли ситуація починає змінюватися? Тоді, коли еліти Півдня і Сходу, які раніше віддали малоцікаву їм духовно-культурну сферу “націоналістам” в обмін на свободу дій в перерозподілі колишньої загальнонародної власності, задумалися над легітиміцією своїх статків і впливу.** Вони починають розглядати Православ’я як важливий *ідеологічний* ресурс, а Церкву – як чинник політичної мобілізації і формування регіональної ідентичності. У Донбасі будуються храми: якщо в 1992-1997рр. тут їх було збудовано 21, то лише в 1998р. – 13, у 1999р. – 43. Вони будують не силами шахтарів чи металургів, а бізнесменів і властей. Так, мільярдер В.Нусенкіс заснував на своєму концерні *Енерго* 50 православних громад, побудував 35 церков і відкрив 15 молитовних кімнат; прес-служба Прем’єр-міністра В.Януковича повідомляла, що під його патронатом у 1996-2002рр. побудовано 63 церкви, 35 – реставровано⁹. Водночас, спроба, наприклад, властей міста Димитрова Донецької області залучити шахтарів до будівництва храму і спонукати їх перерахувати для цього односторонній заробіток наштовхнулася на жорсткий спротив¹⁰.

Це типова десекуляризація “згори”. Її відрізняє від десекуляризації “знизу” принципово інший, нижчий рівень участі простих людей у справах Церкви. Так, регулярно підтримують свою Церкву фінансово 29% опитаних на Заході країни – і лише 4% на Сході; ніколи не надають такої підтримки – 7% на Заході і 37% на Сході. З-поміж православних, які належать до конкретної Церкви, регулярно свою Церкву підтримують дещо більше 13%, серед греко-католиків – 28%.

Природно, що значно більша залученість до справ Церкви і своєї релігійної громади спричиняє набагато вищі оцінки соціальної ролі Церкви та вищі рівні довіри до неї. На Заході країни вважають, що Церква відіграє позитивну роль в українському суспільстві 75% опитаних, тоді як на Сході – 39%;

⁹ Віктор Янукович відвідав Свято-Успенську Святогірську лавру. – Прес-служба КМУ, 29 липня 2004р., <http://www.kmu.gov.ua>.

¹⁰ В Донецької області людей заставляють жертвувати на храм МП – депутата. – Сайт “Подробности”, 16 июня 2011г., <http://podrobnosti.ua>.

таку думку поділяють 65% вірних УПЦ МП, 67% – УПЦ КП і 82% – УГКЦ. Про те, що Церква не відіграє помітної ролі заявили 16% на Заході і 41% на Сході; майже 30% вірних УПЦ МП, 25% – УПЦ КП і лише 12% – УГКЦ. В разі десекуляризації “знизу” люди суттєво більшою мірою вважають, що Церква стоїть на захисті інтересів бідних і знедолених, аніж багатих і наділених владою.

Десекуляризація “згори” має помітні інституційні результати, унаочнені в побудованих спорудах, нескінченних освяченнях публічних заходів і приміщень, але вона не супроводжується серйозними змінами в релігійній поведінці. Так, у Запорізькій і Дніпропетровській областях кількість релігійних громад за чверть століття зросла у 20 разів, у Херсонській – у 15, а от храми щотижня й частіше відвідують 4,9%, 3,8% і 2,1% їх жителів, відповідно. Натомість, у Волинській області щотижня й частіше Богослужіння відвідують 19,5%, у Хмельницькій – 20%, у Тернопільській – 36%, у Івано-Франківській – 40%, у Львівській – 49,4% жителів¹¹.

Нарешті десекуляризація “згори” не позначається на стані суспільної моралі. Так, області України, населення яких демонструє найбільш послідовну релігійну поведінку, посідають останні місця за кількістю злочинів, суїцидів, абортів тощо в розрахунку на 100 тисяч населення¹².

До речі, розглядаючи десекуляризацію “згори” в Росії, В.Карпов прогнозує, що вона в кінцевому рахунку призведе до суттєвого падіння побожності серед росіян і виходу з РПЦ молоді та освіченої верстви¹³.

IV. В Україні дві дуже різних моделі десекуляризації – “згори” і “знизу”, які мають дуже виразний регіональний характер, – мали б посилити й без того дуже сильні регіональні відмінності, зміцнити конфесійні лінії поділу і, зрештою, серйозно підважити процес консолідації нації. Однак, деякі фактори убезпечують Україну від такого сценарію. По-перше, Західна Україна та Донбас являють собою два полюси, дві екстремі і два ідеальних типи десекуляризації. Між ними лежить Центральна Україна, де ці дві моделі зливаються і “працюють” паралельно. При цьому навіть Донбас, за більш уважного розгляду, не є дистильованою моделлю десекуляризації “згори”. Навіть тут бачимо десекуляризацію “знизу” Її агентами є, наприклад,

¹¹ Опитування в рамках міжнародного дослідження “*Region, Nation and Beyond. A Transcultural and Interdisciplinary Reconceptualization of Ukraine*”, проведене у квітні 2013р. Опитано 6 000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України.

¹² Див.: Домбровська В.В. та ін. Як нам зменшити кількість самогубств в Україні: Проект міждисциплінарної програми суїцидальної превенції (громадська ініціатива). – Одеса, 2007, с.12-13; Статистичний збірник “Регіони України 2009”. – Київ, 2009, с.340. З іншого боку, подібна залежність між релігійністю і громадянською поведінкою не простежується: так, хоча випадки вимагання чиновниками хабарів більш поширені на Півдні і Сході країни, але на Заході їх частіше пропонують добровільно. Див.: Стан корупції в Україні: Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – Київ, 2011, с.34-38.

¹³ Karpov Vyacheslav (2013) *The social dynamics of Russia's desecularization: A comparative and theoretical perspective*. – Religion, State and Society, Vol.41, Issue 3, pp.254-283.

евангелічні протестанти, якими створено 43% релігійних організацій Донецької області, тоді як православними всіх юрисдикцій, включно із Зарубіжною церквою і старообрядцями – 48%.

По-друге, всі головні актори релігійної сцени України мають винятково загальноукраїнські, а не регіональні устремління, про що неодноразово заявляли їх лідери¹⁴.

По-третє, релігійний плюралізм і конкуренція між релігійними акторами не означає їх непримиренного антагонізму. Результати соціологічних досліджень свідчать про інше. Лише меншість опитаних православних і греко-католиків вважають, що тільки їх релігія є істинною (19% вірних УПЦ МП, 13% УПЦ КП і 12,3% греко-католиків). Водночас, 37% вірних УПЦ (36% – УПЦ КП і 40% – УГКЦ) припускають, що “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя й не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування”.

Особливо цікаво порівняти ставлення до УПЦ МП та УПЦ КП в тих областях, де міжправославні відносини не є безхмарними. Так, на Волині “добре” до УПЦ ставляться 81,5% опитаних, а до УПЦ КП – 94,6%; на Закарпатті – 81,1% і 93,8%, відповідно, на Рівненщині – 77% і 80%, відповідно. “Погано” до УПЦ ставляться лише 5,4% опитаних в Україні, а до УПЦ КП – лише 1,8%¹⁵.

По-четверте, попри високу конкурентність українського релігійного простору, Церкви все ж зуміли сформулювати загальний запит до влади і власний порядок денний щодо найбільш злободенних суспільних проблем. Об’єднані у складі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, три православні, греко-, римо-католицькі та Вірменська церкви, а також найбільш чисельні протестантські союзи, об’єднання іудеїв, мусульман виступають з важливими ініціативами, що виходять за межі державно-церковних відносин. У 2011-2013рр. церковні ієрархи та релігійні лідери висували власну програму оздоровлення суспільної моралі; просили надати їм право клопотати про помилування засудженої Ю.Тимошенко та надсилали Президенту звернення про її помилування; вимагали скасування прийнятого пропрезидентською парламентською більшістю “мовного закону” Ківалова-Колесніченка, який, на їх переконання, сприяв розколу в українському суспільстві; двічі переконували євросудовників у Брюсселі в необхідності для ЄС укласти в листопаді 2013р. Угоду про асоціацію з Україною. Саме у відповідь на заклик ієрархів УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ було створено рух “Перше грудня”, який проголосив метою “сформувати критичну масу громадян, здатних жити у свободі і по правді, брати відповідальність за свої вчинки й утверджувати моральну політику та спільне добро”.

¹⁴ Це є особливо очевидним у випадку УГКЦ, 80% громад якої зосереджено в Галичині, ще 11% – на Закарпатті і яка, однак дуже чітко артикулює й обстоює свій загальноукраїнський статус: Див., наприклад: Блаженніший Любомир Гузар: “Ми не є провінційна Церква десь на краю України, куди нас хотіли відіпхати”. – Високий замок, 21 квітня 2011р.

¹⁵ Опитування в рамках міжнародного дослідження *Region, Nation and Beyond...*

У. Консолідовані дії релігійних лідерів стали важливим виявом відновлення релігією її соціальної значущості. Важливо наголосити, що консолідація релігійного середовища (попри очевидну нелінійність цього процесу і наявність у ньому не лише агентів цієї консолідації, але й послідовних контрагентів) відбувалася всупереч політичній практиці режиму В.Януковича. Режим продовжував маніпулювати релігійними організаціями, періодично шантажував ту чи іншу Церкву наявними у неї проблемами (з майном, реєстрацією статутів тощо), намагався використати Церкву для досягнення власних політичних інтересів. У 2012р. пропрезидентська парламентська більшість, всупереч обіцянкам, що давалися нею релігійним лідерам, ухвалила зміни до Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, які викликали обурення релігійного середовища і громадськості. Опозиційна партія “Батьківщина” назвала це поверненням радянських норм пильнування за Церквою, прагненням встановити всеосяжний контроль над вірою і людським сумлінням. “Придушення свободи віросповідання, – йшлося в Заяві партії, – стало ще одним кроком до творення “регіоналами” поліцейської держави, встановлення авторитарного режиму, який сам воліє бути політичною релігією і тому відчайдушно боїться конкуренції з боку Церков і релігійних організацій України”¹⁶.

“Десекуляризація знизу” надзвичайно виразно заманіфестувала себе під час Революції Гідності, коли Церкви в більшості своїй виступили на захист свободи та людської гідності. Попри дуже різний рівень підтримки протестів, жодна з релігійних організацій не стала на захист дій влади, що застосувала силу проти мирних протестуючих, відмовилася покарати винних у цьому і продовжувала політику провокацій і насильства. Революція була сповнена глибокими “десекуляризаційними” символами: Михайлівський монастир, який став прихистком для переслідуваних і шпиталем для поранених; духовенство, яке супроводжувало мітингувальників від першого дня протестів; молитовний намет на Майдані; заклик спільноти Українського Католицького Університету до громадянської непокори режимові, відмова Синоду УПЦ КП поминати владу, яка стріляє у своїх громадян; священники, які щодня молилися на Майдані, співідували на барикадах і відспівували загиблих просто неба. За цими символами – величезний рух з перетворення Майдану на особливий духовний простір, який не лише об’єднує і підносить його учасників, але й легітимізує Майдан як спільноту моральних і відповідальних людей.

Після зими 2013-2014р. стає дедалі більш зрозумілим, що **ключовим фактором, який визначить роль Церков і релігійних організацій на сучасному етапі формування української нації, стане не їх діяльність з консолідації нації на ґрунті спільних вірувань, звичаїв і символів, а здатність вийти в авангард глибоких громадських і моральних перетворень. У цьому випадку роль релігії для майбутнього України майже напевне виявиться надважливою.**

¹⁶ Влада почала наступ на релігійну свободу – заява Об’єднаної опозиції “Батьківщина”. – Сайт партії “Батьківщина”, <http://byut.com.ua/news/13198.html>.

ДЕРЖАВА І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ МАЙДАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДНОСИН¹

Олександр САГАН,
Провідний науковий співробітник
відділення релігієзнавства
Інституту філософії НАНУ

Питання, винесені до обговорення на засіданні Круглого столу, є надзвичайно актуальними й потребують глибокого аналізу, оскільки стосуються як відносин “суспільство – релігія”, так і різного трактування внутрішньоконфесійних відносин і навіть канонічних доктрин. У світських дослідників (на відміну від багатьох богословів) немає жодного сумніву в тому, що Церква є повноцінним інститутом громадянського суспільства (в багатьох країнах релігійні організації навіть реєструється нарівні із громадськими). Попри свою головну роль – комунікатора між Богом і людьми, – Церква, свідомо чи не свідомо, формує суспільство, прищеплюючи йому ті чи інші цінності.

Церква і суспільство

Церковні інституції давно не лише присутні у громадському житті, але й прямо впливають на діяльність владних структур України. Досить згадати угоди про співпрацю, підписані Церквами з міністерствами силового блоку (міліція, армія, пенітенціарна система тощо), участь представників Церков у громадських радах багатьох міністерств і відомств, зрештою, присутність кліриків у загальноосвітніх навчальних закладах і вишах (курси християнської етики, спецкурси тощо). Відтак Церква вже давно виконує місію посередника у врегулюванні суспільно-політичного конфлікту в Україні, який, з різним рівнем інтенсивності, але, на жаль, не припиняється з часу проголошення її незалежності. Ця місія – у формуванні світоглядних і моральних установок дітей і дорослих, у прищепленні їм рис терпимості/не терпимості тощо.

Тому досить **гостро стоїть і питання про моральну відповідальність Церков за нинішній стан справ у країні.** Чи стала Церква, маючи практично впродовж усіх років незалежності України найвищий ступінь довіри суспільства, тим моральним провідником, який формував би державотворчі

¹ Стаття підготовлена на основі виступу автора на засіданні Круглого столу “Що може зробити Церква в нинішній суспільно-політичній ситуації в Україні?” 15 травня 2014р.

та патріотичні підвалини цього суспільства? Відповідаючи тим, хто скаже, що це не місія Церкви, зазначу, що, наприклад, усі помісні православні Церкви значну увагу надають патріотичному вихованню своїх вірних. А в РПЦ це завдання для кліру набуло обов'язкового характеру: *“Християнський патріотизм одночасно виявляється щодо нації як етнічної спільноти і як спільноти громадян держави. Православний християнин покликаний любити свою вітчизну, яка має територіальний вимір ... Патріотизм православного християнина має бути дієвим. Він виявляється в захисті вітчизни від ворога, праці на благо вітчизни, піклуванні про впорядкування народної життєвої, в тому числі шляхом участі у справах державного управління. Християнин покликаний зберігати й розвивати національну культуру, народну самосвідомість”*².

Інше питання, який патріотизм має на оці найбільша в Україні за кількістю зареєстрованих статутів Церква – УПЦ? Адже вірні її – в Україні, а підпорядкована вона Московському центру, для якого патріотизм може бути винятково російський, і жоден інший. Про цю дилему і трагічні її наслідки, особливо на Сході та Півдні України, де владики дозволяють собі відкрито й безкарно говорити про невизнання державності країни, пропагувати “руській мір” і колишній СРСР, експерти говорять багато років.

Про роль УПЦ в нинішніх подіях свідчить і той факт, що, крім федералізації і запровадження російської мови як другої державної, керівництво РФ ультимативно вимагає від Києва збереження її статусу. І на цьому фоні її очільники фактично самоусунулися від впливу на ситуацію у своїй Церкві. УПЦ багато років підтримувала В.Януковича й досі не хоче давати моральної оцінки злочинам своїх прихожан із т.зв. “сім’ї”. Тим часом, вони, як свідчать документи, фактично намагалися зробити переворот у цій Церкві, грубо втрутившись у її внутрішні справи і для шантажу навіть фактично ув'язнивши одного з її митрополитів.

Проте цих експертів українська влада не чула. Церковна антиукраїнська пропаганда тривала. А тому, вважаю, що значна частина провини за той спалах сепаратизму/тероризму в АР Крим, Донецькій і Луганській областях лежить і на УПЦ. Як сумне підтвердження такого висновку – клірики цієї Церкви вже не лише організують людей на “живі щити”, освячують барикади терористів, але й із зброєю в руках воюють проти українських військових.

Церква і держава

Який вихід з цієї ситуації? Окрім визначених законодавством адміністративних і організаційних висновків щодо УПЦ, потрібна зміна парадигми державно-церковних відносин через формування нової її моделі. Переформатування державних органів влади в умовах завищених очікувань пост-майданівського українського суспільства передбачає, крім люстрації, відмову від радянських схем адміністрування. Проте, хвилю революціонерів-романтиків швидко змінили прагматики. Відтак на ключові пости призначаються (або на них зберігаються) особи, які донедавна асоціювалися з

² Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, Р.ІІ, п.ІІ.3. – Официальный сайт Московского Патриархата, <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.

поваленим режимом. Ці люди генерують той спосіб адміністрування, що є для них звичним, зокрема – у сфері державно-церковних відносин.

Панацеєю в гармонізації цієї сфери для багатьох чиновників є відновлення діяльності окремого державного органу у справах релігій. Дозволю собі категорично не погодитися з цією ідеєю – і не лише тому, що вона йде врозріз з європейським баченням державно-церковних відносин. Державний орган у справах релігій є муміфікованою сталінською спадщиною, оскільки, якщо відкинути зайву риторіку, його базовою функцією будь-яка влада вважала передусім “ручне” керування релігійним чинником через систему подачок (виділення землі, нагородження державними нагородами, визнання/не визнання юридичною особою тощо) і заборон (дозволи на проведення богослужінь, обмеження приїзду місіонерів із-за кордону, непогодження ввезення благодійних вантажів тощо).

Досить виразно роль державного органу у справах релігій проявляється, якщо порівняти участь Церков і релігійних організацій на двох Майданах: 2004р. і листопада 2013р. - лютого 2014р. У 2004р. Держкомрелігій, використавши адміністративно-регулятивні важелі та особисті зв'язки з церковними лідерами, зміг значно понизити той можливий потенціал Церков і релігійних організацій, який розкрився під час другого Майдану. І не дивно, що 10 років тому Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) не мала нинішньої єдності: багато навіть “нейтральних” звернень – не без допомоги влади. Відтак деякі звернення клірики змушені були приймати в альтернативних церковних об'єднаннях: Нараді представників християнських Церков України, Раді Євангельських Протестантських Церков України та ін.

Нинішня активність Церков і релігійних організацій в підтримці народного волевиявлення якраз і є наслідком кількарічної децентралізації впливу держави на кліриків і формування в останніх практичних навичок самоорганізації для вирішення тих чи інших церковних чи суспільних проблем. Це особливо помітно в діяльності ВРЦіРО, яка самостійно почала проводити навіть міжнародні заходи на високому дипломатичному рівні.

Роль департаменту у справах релігій Міністерства культури нині фактично зведена до позиції статиста або ж виконавця чужої волі – досить згадати лист Мінкультури до Предстоятеля УГКЦ від 3 січня 2014р., який, за словами тодішнього керівника профільного департаменту Міністерства, був написаний під тиском спецслужб. Але навіть функція статиста (реєстрація статутів релігійних організацій) цього держоргану дублюється Мін'юстом.

Дві інші його функції атрофовані: перша – видача погоджень на в'їзні візи для зарубіжних місіонерів, втратила сенс, оскільки для громадян більшості розвинутих країн візи для в'їзду до України скасовано (а переважно звідти й їдуть місіонери). До того ж, цей орган неспроможний впливати на ситуацію (більшість т.зв. догналівців, окремі харизматичні лідери і представники інших церков роками відвідують країну і проповідують тут без жодних погоджень³); друга – погодження на отримання **гуманітарної допомоги релігійним організаціям**, перетворилася на фарс, оскільки останніми роками

³ Догналівці (догналіти) – представники невизнаної, офіційно не зареєстрованої в Україні т.зв. “Української правовірної греко-католицької церкви”, створеної А.Догналом. – *ред.*

цим займається виключно Мінсоцполітики, яке часто навіть не повідомляє департамент про рішення з отримання вантажів.

Не буду заперечувати – лідери деяких Церков підтримують ідею реанімації окремого центрального органу виконавчої влади у справах релігій. Але це радше данина традиції – зі сталінських часів Церкви звикли мати держорган-посередник у вирішенні своїх побутових чи адміністративних негараздів. Крім того, радянська методологія, що й надалі сповідується певними державними органами, допомагає окремим Церквам маніпулювати свідомістю людей та отримувати фінансові й моральні преференції.

Безпомічність державного органу у справах релігій останніми роками змусила Церкви швидко знайти інші важелі впливу для вирішення спірних ситуацій. Сьогодні вже очевидно, що департамент (чи будь-яка ніша інституція) у справах релігій і надалі буде розглядатися ними як зайва ланка в лобюванні законів чи вирішенні майнових проблем⁴.

Запровадження європейських підходів до державно-церковних відносин

Аналіз європейської системи цінностей в питаннях відносин між владою і конфесіями/церквами дозволяє визначити кілька базових підходів:

- більшість європейських країн відмовилися від спеціального органу з регулювання державно-церковних відносин, оскільки там ці відносини вписуються в систему відносин між державою і громадськими організаціями;
- практично всі європейські країни чітко й постійно відслідковують порушення законодавства у сфері свободи совісті й мають дієві механізми впливу на ситуацію в разі його порушення (суд, рішення профільних міністерств, зміни до чинного законодавства тощо);
- існує міжнародний механізм гарантування прав людини у сфері свободи совісті на рівні ООН (Комісія з прав людини Економічної і Соціальної ради; комітет ООН з прав людини тощо), європейських структур (Європейський Суд з прав людини, Комісар Ради Європи з прав людини), а також – на національному рівні (омбудсмени, профільні міністерства тощо).

Відтак курс України на європейську інтеграцію передбачає узгодження національного законодавства з європейськими базовими принципами. Тому ліквідація центрального органу виконавчої влади у справах релігій є цілком логічною. Так, в Указі Президента України від 2005р. зазначено, що “ліквідація Держкомрелігій пов’язана з необхідністю вдосконалення системи органів виконавчої влади й виконанням зобов’язань України перед Радою Європи”.

Мотивом для ліквідації стало переконання В.Ющенка в тому, що Уряд не повинен вести свою політику у сфері релігійного життя і що віросповідання є особистою справою кожного. А всі проблеми, пов’язані з релігією, можуть і повинні вирішуватися судами.

⁴ І в кращі часи, будучи центральним органом виконавчої влади, комітет був неспроможним вплинути на відновлення діяльності Комісії з питань забезпечення прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів (ця діяльність успішно блокувалася міністерствами та відомствами, особливо в питаннях повернення нерухомості та інших матеріальних цінностей). Підтримка Держкомнацрелігій чи ініціювання ним законодавчих ініціатив була настільки обмеженою за можливостями, що деякі Церкви/клірики, маючи прями зв’язки з депутатами, були в рази ефективнішими і за часом, і за змістом законопроектів.

Проте українські реалії змусили тодішнє керівництво держави відновити як ліквідований держорган, так і його статус. Причин цього кілька. Головною, на мій погляд, є та, що після прийняття базового Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” жодних кроків із зміни базових принципів (передусім – адміністративно-силових) розв’язання проблем, пов’язаних з порушенням свободи совісті, зроблено не було. Україна не була готова тоді (як не готова й нині, і до цього повинна бути насамперед привернута увага громадськості) до системного моніторингу порушень у сфері свободи совісті, та найголовніше – до практичних кроків з неадміністративного (не силового) реагування на ці порушення. Вал порушень у сфері свободи совісті й самоусунення міліції (силових структур у цілому) чи судів від вирішення міжцерковних чи державно-церковних конфліктів (особливо у спрах за нерухомість чи церковне майно, коли владні структури в тих чи інших регіонах застосовували “право сили” чи “право кількості”, забуваючи, що перед законом усі громади мають рівні права), стало визначальним чинником реанімації Держкомнацрелігій.

Окрім того, влада хотіла тримати під жорстким контролем процес набуття статусу релігійної організації. Це пов’язано, насамперед, з набуттям пільг релігійних організацій (зниження тарифів на природний газ, пільгові тарифи на оренду площ, пільги на ввезення благодійної допомоги тощо). Проте достовірність як поданої громадами інформації, так і їх релігійний/комерційний характер встановити дедалі складніше. Останнім часом навіть почастишали заяви від об’єднань чи окремих Церков (особливо протестантських) з невизнанням/відмежуванням від окремих, надто “комерціалізованих” колег (наприклад, заяви щодо діяльності С.Аделаджі чи В.Мунтяна). Постають – і не вирішуються також питання відкритого втручання кліриків та окремих Церков у політику⁵.

Відтак можу стверджувати, що післямайданний час потребує **відмови від адміністративно-силових методів розв’язання проблем, пов’язаних з порушенням свободи совісті. Тому державний адміністративний орган втрачає сенс.**

На часі створення інституту Омбудсмена з питань релігій при Кабінеті Міністрів України (його функції та повноваження – тема окремої статті).

Системний моніторинг порушень у сфері свободи совісті і практичні кроки з неадміністративного реагування на ці порушення (чим має зайнятися Омбудсмен) будуть ефективнішими також і завдяки самоорганізації Церков і релігійних організацій. Ця самоорганізація – і це вже доведено практикою, є набагато більш дієвим чинником впливу як на владу, так і на суспільство, ніж домінуючі досі пошуки вимушеної уваги/преференцій з боку влади через профільний держорган.

Запровадження в Україні європейських підходів поставить у чинному законодавстві на перше місце не чиновницькі, а судові рішення у принципових питаннях, у т.ч. пов’язаних з діяльністю Церков та релігійних організацій (інше питання – відновлення довіри до судів). У цьому контексті зростає (і це вже відбувається) роль Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, яка є унікальним утворенням не лише на пострадянському, але й на

⁵ До речі, в США питання релігійних пільг чи не профільної діяльності інституцій віднесені до компетенції податкової служби.

європейському просторі, оскільки дозволяє мати спільний майданчик для обговорення та віднайдення шляхів вирішення спірних питань.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій поступово перебирає на себе роль координатора міжцерковних ініціатив та, очевидно, могла б виконувати моніторингові функції з виявлення та реагування на порушення у сфері свободи совісті. Для цього їй потрібно відпрацювати механізм поступового розширення і врахування у своїй діяльності позицій інших міжцерковних утворень: Ради Євангельських протестантських церков України; Наради представників християнських Церков України; Всеукраїнської Ради Християнських Церков та Ради представників Духовних управлінь і центрів мусульман України.

Очевидним є зростання практичних результатів співпраці українських Церков і релігійних організацій з міжнародними організаціями й інституціями, які опікуються проблемами свободи совісті. Понад це, спостерігається навіть очевидний запит українського суспільства на думку кліриків під час вирішення власне політичних питань. Доказом цього є як неодноразові візити членів ВРЦіРО до США, Канади, Брюссельської штаб-квартири ЄС, так і звернення ВРЦіРО до українського суспільства з приводу доленосних для країни рішень, як то підписання Угоди про асоціацію із Європейським Союзом тощо.

Значно покращують характер міжконфесійних (міжцерковних) і державно-церковних відносин, світські громадські об'єднання та інституції, які часто об'єднують світських фахівців і кліриків. Зокрема йдеться про Українську асоціацію релігієзнавців, Українську асоціацію релігійної свободи, Інститут релігійної свободи, Центр релігійної інформації і свободи, Постійно діючий при Центрі Разумкова Круглий стіл “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” та ін. Роз'яснення й дотримання базових принципів чинного законодавства в релігійній сфері, специфіки міжцерковних відносин дозволяє представникам цих організацій бути не лише успішними посередниками, але й часто – ініціаторами ефективних міжцерковних і державно-церковних діалогів.

Одним з першочергових завдань на нинішньому етапі наближення державно-церковних відносин в Україні до європейських стандартів, є прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні. Вона давно підготовлена спільними зусиллями конфесій та експертами, неодноразово підтримана Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, громадськими організаціями. Без цього кроку будь-які зміни базового Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” можуть мати непередбачувані наслідки.

Потребує змін і позиція Церков – очікується об'єднання зусиль кліриків і віруючих у їх щоденній роботі з усіма вітчизняними інституціями, які впливають/впливатимуть на вирішення практичних питань у сфері свободи совісті (суди, силові структури, освітянські і громадські організації, експертне середовище тощо). Для цього повинна бути змінена нинішня філософія взаємодії багатьох Церков із зовнішнім світом – вони мають стати більш відкритими та комунікабельними. І це буде одним із найважливіших кроків до європейської системи цінностей як цих Церков, так і суспільства в цілому.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВ ЗА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ¹

Юрій ЧОРНОМОРЕЦЬ,
доктор філософських наук

Видатний соціальний філософ сучасності Юрген Габермас говорить про повернення релігії в публічний дискурс як про dokonаний факт, характерний для доби постмодерну або гіпермодерну – як би ми не називали нинішній момент. В епоху класичного модерну суспільству було притаманне намагання витіснити релігію на марнігес приватної сфери родинного життєсвіту. В публічній сфері релігії відмірялося чітко окреслене місце: уроки релігії у школі для дотримання прав дитини та її віруючих батьків, капеланство, соціальне служіння. В часи модерну маргінальне місце релігії накреслювалося від імені науки, яка володіла перевіреною експериментально і практично всезагальною істиною, орієнтуючись на яку суспільство тільки й може досягати максимального блага і зводити до мінімуму помилки та злочини.

Сьогоднішнє суспільство успішно користується плодами науки, але у своїх рішеннях керується не її положеннями та висновками, а власними бажаннями. Епоха ірраціональності в соціальних діях дозволяє повертатися будь-яким формам соціальної активності, які подобаються особистостям, родинам, громадам, спільнотам, суспільству. Цивілізація бажання поставила критерієм легітимності не наукову істинність, перевіреність соціальною практикою чи суспільну користь, а просте бажання: “Я так чиню, тому що мені це подобається. Я вважаю таку-то теорію істиною чи таку-то соціальну поведінку правильною, тому що вона для мене є захоплюючою, привабливою, цікавою...”.

Де-факто наші Мойсеї та Аарони кидають власний народ у пустелі...

Отже, **релігія повернулася в соціальний світ**. Але сьогодні – це світ, де не існує змагання за єдину істину чи єдиний образ справедливості, чи єдиний ідеал суспільної користі. В цьому суспільстві ніхто не порушує питання про єдино-правильні моральні цінності чи тим паче – морально-правові закони. Релігія повернулася в суспільство, де панують бажання, примхи, особисті думки та колективні пристрасті. Нічого схожого на традиційне чи модерне суспільство – з визнанням необхідності ієрархієзації чи уніфікації суспільної машини бажань, думок і рішень – немає зараз і не передбачається в майбутньому.

Суспільство надає релігії право першої скрипки в актуальних дискусіях – рівно настільки, наскільки голосно релігія нагадує про своє існування словом і

¹ Стаття підготовлена на основі виступу автора на засіданні Круглого столу “Що може зробити Церква в нинішній суспільно-політичній ситуації в Україні?” 15 травня 2014р.

ділом. Нагадала Церква про себе героїчним вчинком Михайлівського собору – отже, Церква існує в соціальному просторі. Не мала б сил на героїчний вчинок тієї ночі – все, не існувала б так і настільки, наскільки існує зараз. Рейтинг конкретної соціальної уваги до конкретної церкви важливіший у сто разів за рейтинг загальної довіри до церкви загалом. Перший визначає все, другий – нічого. Але рейтинг соціальної уваги – швидкоплинний, і потрібно підігрівати інтерес до себе, турбуватися про це так само, як телезірки чи політики турбуються про свої рейтинги. Ти не існуєш у телевізорі – тебе немає. Ти не є предметом співпереживань мільйонів – ти не важливий для суспільства.

Можна тисячу разів проклинати цивілізацію постмодерну й говорити, що це неправильно влаштована соціальність. Можна нагадувати, що у Церков є вічні цінності, ясно доведені істини, очевидні правила і принципи. Але все це не цікаво суспільству. Соціальний організм уже привчений до іншого способу взаємодії між лідером суспільної думки та соціумом. Треба подобатися, викликати співчуття, захоплення, відчуття солідарності. Люди мають відчуті нестримне бажання йти за лідерами, куди б ті їх не повели.

Чи готові Церкви до життя в часи суспільного ірраціоналізму? Ні. Чи готові Церкви надихати, спасати, виривати із сірої буденщини та яскравості вічного телесвята до чогось свого та навіть більше – до чогось національного, життєво важливого для суспільства? Ні. Церкви зосереджені на власних проблемах і потребах. Вони не готові усвідомлювати *за суспільство* потрібні для нього ідеї, принципи та цінності, не готові вести суспільство шляхом реалізації цих важливих для людей ідей, принципів і цінностей. Церкви говорять – це політика. А в результаті лідерами суспільної думки є демагоги, провокатори, клоуни, які мають сміливість говорити й робити що завгодно. А Церкви, які могли б взяти на себе відповідальність за суспільне лідерство хоча б на часи необхідних суспільних трансформацій, мовчать. Де-факто наші Мойсеї та Аарони кидають власний народ у пустелі. І при цьому повчають: “Ви, дорогі миряни, маєте самі взяти на себе всю повноту відповідальності за народ, за себе самих і за земні права наших релігійних організацій”. Наш народ і політикум чують слово натхнення чи прямого окрику [лише] в той момент, коли робляться страшні помилки, злочини, стаються суспільні конфлікти.

Хочеться спитати – а чому, власне, не вести суспільство за руку? **Чому Ви, дорогі релігійні лідери, будучи зрячими щодо морально-правових істин і цінностей, говорите нашим ще напівсліпим політикам і мирянам: беріть відповідальність на себе?** Чому Ви маєте слово окрику про відповідальність до сліпих ірраціональних людей, але не можете чомусь просто брати цих людей за руку й вести їх через усі пустелі? Чому Ви так боїтеся суспільного лідерства, суспільної відповідальності? Хто як не Ви розуміє, навіщо Україні правова держава? Хто як не Ви розуміє святість прав людини? Хто як не Ви усвідомлює важливість солідарності? Суспільство або сліпе, або якщо зряче, то безсиле саме піднятися і піти у вірному напрямку. Чи ж то Ваші спасителі залишали паралітиків з їх проблемами? Ні, вони зцілювали – і словом, і дотиком руки. Соціальний організм України і сліпий, і паралізований, і безсилий.

Ви можете, як не своєю силою, то надприродною допомогою через слово сповідництва та зусилля допомоги здійснити чудо її преображення.

Суспільство готове прийняти Вас не в якості моралізаторів і фундаменталістів, а як людей, які формулюють національну ідею для України тут і зараз. Чомусь владика Андрей Шептицький міг поставити перед Церквою в часи війн і переслідувань три завдання: міцна родина, солідарність на рівні місцевих спільнот, виховання політичної і культурної еліти для нації. Чому Ви сьогодні не беретеся за третє із цих завдань? Чому у Вас немає цього вихованого покоління політиків, бізнесменів, журналістів? Невже Ви не розумієте, що держава цього не зробіть? Держава в часи постмодерну – це оболонка, шкірка, не більше. А живий організм суспільства формується або Вами, або телебаченням. Ви не формуєте настрої людей, Ви аполітичні? То молоді і старі покоління народу виховують Кисельови, “Раша Тудей”, 95 квартал... А питання стоїть: хто кого? Або завтра перемагає українська національна ідея, сформована Вами, проповідувана Вами, здійснювана суспільством на чолі з Вами, – або перемагає російське телебачення й Путін. Або Ваше колективне лідерство в суспільстві, Ваш подвиг провідників для всіх – від політичної еліти і до дітей у дитячих садочках – або особисте лідерство Путіна.

Ви не хочете брати сьогодні на себе цю історичну відповідальність? Тоді завтра Ваші храми будуть порожніми. Наскільки сьогодні Ви будете Мойсеєм для цього суспільства, рівно настільки Ви будете йому потрібні завтра. І тоді саме суспільство, яке бачитиме Ваш подвиг, матиме на всіх своїх стягах вимогу задоволення всіх потреб Церков і релігійних організацій. Воно вже зараз, у часи майдану і постмайдану, не боїться присутності Церков у публічному просторі, а відчуває в них гостру потребу. Але щоб суспільство знало й розуміло всі Ваші потреби, щоб воно вимагало від держави вирішення Ваших проблем, у т.ч. шляхом прийняття і впровадження в життя “Концепції державно-конфесійних відносин в Україні”, сьогодні необхідно спасти це суспільство, цей політикум, цю державу. Зробити все можливе, і все те, що видається неможливим. Сьогодні не час думати про формальну правильність Ваших кроків і заяв, про те, що Ви порушите межі між релігійним і світським, між церковним і політичним. *По-перше*, в часи криз це зовсім неважливо. Ніхто не думає про красу рухів, коли йдеться про тушіння пожежі. *По-друге*, епоха постмодерну якраз і характеризується зникненням чітких меж між релігійним і світським, церковним і політичним.

Формальне відділення церковного та державного може залишатись у Конституції, але при цьому в національному житті соціуму цих меж де-факто немає. Церкви знову відіграють роль суб’єкта легітимності, знову стали провідною силою громадянського суспільства, а їх лідери вже є лідерами громадської думки. Я б сказав так: навіть якщо Ви хочете уникнути суспільного лідерства – воно вже у Вас є. Навіть якщо Ви хочете уникнути політичної відповідальності – вона на Вас уже лежить. Ви вже – Мойсеї та Аарони цього суспільства. Якщо Ви сьогодні не виконаєте ролі, яка вже на Вас покладена історією, завтра України не буде. Тому я закликаю відкинути

шаблони радянського та ліберального мислення, подивитися на речі реалістично, усвідомити особливості постмодерної цивілізації та особливості української національної кризи – і братися виконувати функцію ідейного лідерства для цього суспільства. Оскільки ми існуємо в часи постмодерну, Ви маєте право на суспільну діяльність всеохоплюючого стратегічного лідерства, а оскільки ми існуємо в часи найбільшої національної кризи – це Ваш обов’язок.

Церкви мали б формулювати на основі власних соціальних вчень конкретну дорожню карту для українського Сходу

Наведу кілька конкретних прикладів тих слів і дій, які сьогодні мали б бути очевидними для суспільства як принципова позиція Церкви, визначена її соціальним вченням. *Насамперед*, необхідно постійно нагадувати, що **соціальне вчення Церкви однозначно засуджує тероризм**, абсолютно забороняє вірним брати участь у такій діяльності та покладає на державу й міжнародне співтовариство безумовний обов’язок безкомпромісного викорінення тероризму. *Друга теза*, що мала б звучати постійно – нагадування, що **соціальне вчення однозначно забороняє священикам і вірним брати участь у тих конфліктах, які є громадянськими війнами**. Православне соціальне вчення передбачає участь вірних лише в мирних акціях непокори. Католицьке соціальне вчення – визнає можливим участь лише в революції, але не в громадянській війні. І слід підкреслити, що участь у революції допускається як надзвичайне явище за виключних обставин. “Збройний опір проти гноблення політичною владою обґрунтований лише тоді, коли існують одночасно такі умови:

- у випадку несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав людини;
- після вичерпання всіх інших засобів;
- якщо він не спричинить більшого безладдя;
- якщо обґрунтована надія на успіх;
- якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення”².

Зокрема, під час обговорення питання про можливий перехід від мирного характеру протестів до насильницьких дій навіть УГКЦ в грудні 2013р. та в січні 2014р. кілька разів відкреслювала неприпустимість насилля і ясно заявляла, що Церква не буде закликати до революції з палицями, камінням, коктейлями Молотова й тим більше – із зброєю в руках.

Сьогодні на Сході країни люди ходять із зброєю, хоча ми не бачимо ні “несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав людини” на Сході з боку нової влади, ні “вичерпання всіх інших засобів”. Навпаки – люди з’явилися відразу із зброєю і де-факто є якщо не диверсантами, то заколотниками. Знову ж, спротив є виправданим, якщо, серед іншого, “він не спричинить більшого безладдя”. Але всім очевидно, що “більше безладдя” вже

² Катехизм Католицької Церкви, 2243.

спричинене, і подальше нагнітання спротиву центральній владі на Сході може мати наслідком лише хаос для країни в цілому та безперспективний занепад для Сходу. Про це 14 травня у відеозверненні ясно висловився Р.Ахметов, заявивши, що за будь-якого сценарію, крім збереження у складі України із розширеними правами місцевих громад, Донбас і Луганськ перетворюються на політичну й геополітичну “чорну діру”, територію зубожіння, економічного та політичного колапсу, катастрофічного для місцевих еліт і населення. Можна сказати, що ніяких “надій на успіх” Донецької чи Луганської народних республік немає і не може бути, що й підкреслив Ахметов.

Нарешті, *третє* – **спротив був би виправданим, “якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення”**. Але зміни до Конституції, національний діалог, примирення, консенсус еліт навколо нового Президента – все це кращі вирішення проблем, які легко передбачити вже сьогодні всім, а особливо – Церквам.

Отже, сьогодні треба свідчити, що такої ситуації, в якій застосування зброї проти уряду було б виправданим – немає і поки що не передбачається навіть теоретично. В цих умовах **Церкви мають згадати про те, що “блаженні миротворці”, – і не просто закликати до складання зброї заколотниками на Сході, але взяти на себе більшу історичну відповідальність**. А саме – Церкви могли б виступити адвокатами інтересів Сходу під час суспільних дискусій навколо Конституції і майбутнього устрою країни, відстоюючи об’єктивні інтереси всіх регіонів, всіх національних і релігійних меншин.

Часто пристрасті та шаблонне мислення, політичні спекуляції популістів і провокаторів, не дозволяють навіть усвідомити людям із Сходу, в чому є їх об’єктивний та абсолютний інтерес, якими є шляхи захисту їх прав, шляхи повернення до часткової відповідальності за всю країну, за її курс, за її майбутнє. Церкви мали б формулювати на основі власних соціальних вчень конкретну дорожню карту для українського Сходу, і не просто бути адвокатом інтересів нашого Сходу перед київським урядом чи Європою, але гарантом прав, які надаватиме Сходу держава. Тобто Церкви мають парафувати акт національної згоди, якщо такий буде підписаний із представниками Сходу країни. Знову ж, соціальне вчення передбачає, що акт національної згоди – усний чи письмовий – можливий лише з політиками, представниками місцевих громад, суспільної елітою Сходу, а не з бойовиками. Хочеш перемовин – не носи зброї і тим більше не застосовуй її, не спонсоруй терористів. Усе це ясні вимоги соціального вчення, так само як і розширені права місцевих громад.

Правова держава зверху, соціальна солідарність знизу, забезпечення прав людини скрізь – ось три максими, які врятують Україну

У місцевій громаді християнське соціальне вчення бачить подобу родини, подобу парафії. Без живих місцевих громад, без самоврядування – неможливий здоровий соціальний організм нації. Правова держава зверху, соціальна солідарність знизу, забезпечення прав людини скрізь – ось три максими, які

врятують Україну. Врятують, оскільки це рецепт для кожної країни, що виходить із кризи, – від Грузії, якій це вдалося, до Росії, якій не вдалося. Високі ціни на ресурси можуть дозволити відтермінувати реформи, але рано чи пізно кожна нація приходить до необхідності утвердження трьох максим, заявлених у Зверненні Церков (УПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) від 1 грудня 2011р.: правова держава, встановлювана владою; солідарність, що породжується переважно на рівні місцевих громад; захист прав людини як загальна ідея і для правової держави, і для солідарного суспільства – без гідності громадянина, створеного на образ Божий вільним, розумним і творчим, не матимемо ні правової держави, ні громадянського суспільства, ні соціального добробуту, ні політичного миру³.

Отже, в Церквах, а не в Путіні чи Москві мають побачити люди із Сходу України свого адвоката. Церкви мали б показати населенню східних областей, що надія є, якщо суспільні трансформації відбуватимуться у згоді з християнським соціальним вченням, а все йде саме до такого сценарію розвитку ситуації.

Проти нашої країни вчинена агресія. Якби Україна відібрала Кубань, то росіяни однозначно не спілкувалися б із нами і припинили б усі контакти в духовній сфері. Дійсно, на відміну від економічних відносин, які не можна повністю припинити, бойкот агресора в духовній площині – цілком можливий.

Вважаю, що **настав час рвати зв'язки з тими, хто підтримує агресію**, з тими хто мовчить, і з тими, хто нічого не зробив для умиротворення росіян, але навчає нас, як встановлювати мир і започатковувати діалог. Потрібно рвати навіть з тими, хто критикує путінізм, але при цьому розповідає про можливість ліберальної імперії. **Лише ті, хто залишився віруючим без лукавства, громадянином без упереджень, хто у своїй душі має ідеали, а не цінники, – можуть бути нашими співбесідниками в діалозі.** Ми маємо не лише самі відвернутися від усього політичного й духовного путінізму в його різноманітних формах. Ми маємо закликати до такої політики й усіх релігійних лідерів світу. Чим більше намагаються умиротворити сучасний російський імперіалізм – тим більше він нагнітає істерію проти України, проти Європи, проти Заходу, проти практично всього світу. Будь-яка іншість – вже проклинається чи буде проклята – дайте тільки час. Сьогодні винний у всіх бідах Захід, завтра – Китай, сьогодні Україна є предметом агресії, завтра – Казахстан.

Треба зрозуміти просту річ: світ ділиться на тих, хто згоден терпіти іншість *іншого*, і тих, хто відмовляється це робити. Росія відмовляється це робити. Свідомо чи несвідомо, але Росія нікого не розглядає як повноцінного учасника діалогу із собою. Звідси ці намагання обумовити власну участь у діалозі виконанням багатьох попередніх умов. Наприклад, зустріч із Папою Римським: Росія просто боїться цієї зустрічі, боїться іншості *іншого*, боїться

³ Ідеться про Звернення традиційних українських Церков до вірних та до всіх людей доброї волі з нагоди двадцятиліття референдуму на підтвердження Акту проголошення незалежності України. – *ред.*

духовної сили Папи та католицизму, свідомо й не свідомо не визнає права Папи і всіх католиків бути католиками.

Єдиний спосіб лікування цієї форми духовного фашизму – систематичне ігнорування діалогу з агресором, припинення будь-якої політики умиротворення, принципова війна із структурами зла, які є на цих залишках радянської імперії. Справа Івана Павла II не завершена, берлінський мур залишився у серцях росіян як скалка в серці Кая, необхідно йти до них із благовістям свободи, з вимогою покаяння, а не говорити, що “у Вас і так усе гаразд”. Росія в цілому та російські віруючі можуть повернутися до вічних цінностей свободи та закону Божого, до солідарності і прийняття *іншого* лише якщо ми не будемо говорити про те, що вони й сьогодні прийнятні для нас як діалогічні партнери. Зокрема, РПЦ може перейти від своєї холодної війни з основними релігійними й нерелігійними центрами сучасності лише тоді, коли з нею перестануть заговрати.

Тут – і наша відповідальність. Потрібно показати, що активних віруючих в Україні вже сьогодні більше, ніж у Росії. Проста думка, що на вихідних у наших храмах причащаються втричі більше людей, ніж у РПЦ, має показати світовим релігійним лідерам: Київ – це духовний центр Східної Європи, але не Москва.

За величчю московської духовної бюрократії не стоїть нічого, за нашою скромністю стоять і історична правда, і традиції чистого від націоналізму християнства, і сучасна толерантність, загалом – і якісна, і кількісна перевага. Духовна вісь Європи, можливо, колись буде продовжена до Петербургу чи Москви, але сьогодні вона обривається на Києві і Тбілісі.

Україна і є тією самою Росією, про яку молилися папи, щоб вона повернулася. Росія сьогодні тією справжньою Росією не є. Вона захворіла, можливо, навіть безнадійно. І тут велике покликання для України, її християнства – чи здатні ми ідейно, організаційно, духовно вже сьогодні замінити Росію? Думаю що передумови для такого перехоплення ідейного лідерства є, і ми мусимо усвідомлювати, що потрібно не просто вмовляти релігійний світ відвернутися від Росії, але й пропонувати вже сьогодні те *слово із Сходу*, на яке світ очікував від Москви.

Якщо таке теоретичне слово із Сходу і практичне світло із Сходу побачать із Києва, Львова, Одеси, Донецька – це означатиме, що наш талант, закладений у нас при хрещенні Русі, ми повертаємо примножений багатократно. Якщо ж ми не можемо порвати з Росією та замінити її в системі міжнародних релігійних відносин, то ми маємо хоча б підвищити суб’єктність Києва як всередині країни, так і на регіональному і глобальному рівнях. Іншого шляху, крім розвитку власної традиції релігійної культури у нас немає. **Україна – це цілий духовний всесвіт, це особлива цивілізація, яка є невід’ємною частиною Європи та світу. Сьогодні необхідно наново відчувати власні можливості, наново усвідомити власну відповідальність – і брати на себе важкий хрест стратегічного лідерства в Україні.**

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Базовий Закон України “Про свободу совісті та діяльність релігійних організацій”, прийнятий у 1991р., має демократичний характер, у цілому відповідає нормам міжнародного права у сфері забезпечення права на свободу совісті та відіграв важливу роль у нормалізації державно-конфесійних відносин в Україні. Водночас, протягом часу, що минув від моменту прийняття Закону, у ставленні суспільства до релігії і Церкви, в церковно-релігійній ситуації, у міжконфесійних та державно-конфесійних відносинах, у розвитку українського суспільства загалом сталися значні зміни. Новий етап суспільного розвитку, пов’язаний із формуванням громадянського суспільства та правової держави в Україні потребує нових концептуальних засад державно-конфесійних відносин.

Актуальність Концепції зумовлена потребою удосконалення загальних засад реалізації права людини на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) в Україні.

Концепція ґрунтується на Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах з питань забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актах міжнародного права, до яких приєдналася Україна і які є невід’ємною частиною цієї Концепції.

Концепція виходить з того, що принципи верховенства права та рівності громадян і їх об’єднань перед законом є основою усіх правовідносин в Україні у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій). Концепція передбачає, що іноземні громадяни, особи без громадянства та біженці, які законно перебувають на території України, користуються правом на свободу совісті нарівні з громадянами України. Всі положення Концепції стосуються церков (релігійних організацій), що діють в Україні на законних підставах.

Прийняті на основі Концепції законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні забезпечувати кожній людині повну свободу совісті, повноцінний правовий і соціальний статус церков (релігійних організацій) в умовах демократизації, становлення в Україні політичної нації, громадянського суспільства та правової держави. Завданням держави є забезпечення на всій території України уніфікованого застосування законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих згідно з цією Концепцією.

Невід’ємною частиною Концепції є додаток “Головні терміни та поняття”.

1. Загальні засади забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями)

1.1. Свобода совісті – невідчужуване право людини. Свобода совісті – право людини, що гарантує недоторканність її совісті (сумління) в питанні ставлення до релігії, тобто право на свободу:

❖ мати (визнавати, дотримуватися) та змінювати релігійні переконання (віросповідання) за власним вибором або дотримуватися нерелігійних переконань;

❖ індивідуально або спільно з іншими сповідувати публічно або приватно свою релігію (віросповідання), брати участь у релігійній практиці, вільно поширювати свої релігійні або нерелігійні переконання.

Право на свободу совісті закріплене в Конституції України як право *на свободу світогляду і віросповідання* (стаття 35). У цій Концепції назване право визначається з урахуванням як зазначеного конституційного положення, так і визначень, що містяться в міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (статті 18, 19).

Отже, поняття свободи совісті охоплює свободу віросповідання (право людини вільно визнавати, дотримуватися та змінювати віросповідання, брати участь у відповідній релігійній практиці) та свободу невизнання релігії (право людини мати та вільно поширювати нерелігійні переконання, не брати участь у жодній релігійній практиці). Концепція виходить з того, що поняття “свобода совісті”, “свобода совісті та віросповідання (релігії, віри, віровизнання)” є синонімічними.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає і тягне за собою: *по-перше*, забезпечення рівності перед законом громадян, незалежно від їх ставлення до релігії; *по-друге*, забезпечення рівності перед законом об’єднань громадян за релігійною ознакою (церков, релігійних організацій).

Необхідною передумовою такого забезпечення є дотримання принципу невизнання жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) у якості обов’язкової, жодної церкви (релігійної організації) – у якості державної. Це забезпечується через встановлення світського характеру держави та освіти, що надається державною школою, тобто через відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та школи – від церкви (релігійних організацій). Названий принцип задекларований у Конституції України: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова” (стаття 35).

1.2. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, школи від церкви (релігійних організацій) та встановлення партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями). В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні (як і в суспільній свідомості загалом) залишається звужене трактування принципу відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Цей принцип трактується фактично як заборона участі церкви (релігійних організацій) у суспільному житті, що випливало з ототожнення в тоталітарній державі держави і суспільства. Демократія усуває таке ототожнення.

Демократія передбачає і визнає співіснування держави і громадянського суспільства як відносно самостійних суспільних суб’єктів, кожен з яких має власні сфери діяльності та відповідальності. Україна проголосила себе демократичною, правовою державою (Конституція України, стаття 1).

З цієї точки зору, церква (релігійні організації) є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства. **Отже, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті.** Навпаки, цей принцип звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою.

Відокремлення церкви від держави. Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним чином не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви (релігійних організацій) і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади; неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою та/або участю церкви (релігійних організацій).

Водночас, взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного у їх специфічних сферах, тому держава визнає існування внутрішніх приписів церкви (релігійних організацій) та враховує їх у своїй діяльності (зокрема, у випадку виконання військового обов'язку громадянами країни), а церква (релігійні організації) – визнає та дотримується законів держави, що регламентують її діяльність як особливого об'єднання громадян, а також не перешкоджає віруючим дотримуватися законів держави.

Відокремлення школи від церкви. Невизнання державою жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) як обов'язкової передбачає світський (нейтральний стосовно як релігії, так і атеїзму) характер освіти, що її надає *державна школа*. Це означає, *по-перше*, заборону пропагування в будь-якій формі будь-якої релігії (або атеїзму) у навчально-виховному процесі державної школи з боку вчителів, педагогів та інших працівників державних освітніх закладів, опікунських і батьківських рад та будь-яких інших суб'єктів, дотичних до навчально-виховного процесу в державній школі; *по-друге*, невтручання церкви (релігійних організацій) в організацію навчально-виховного процесу, змістовне наповнення, методичне забезпечення навчальних планів і програм навчальних курсів; зауваження та пропозиції до організації, змістовного наповнення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу церква (релігійні організації) може вносити до органів державної влади та органів місцевого самоврядування нарівні з іншими об'єднаннями громадян, організаціями та співпрацювати з органами освіти над запровадженням названих пропозицій.

Водночас, забезпечення права на свободу совісті передбачає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, *по-перше*, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; *по-друге*, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади).

Отже, відокремлення школи від церкви не повинне розглядатися як перешкода викладанню релігії у державних школах; діяльності богословських факультетів і кафедр у державних вищих навчальних закладах (насамперед, університетах); заснуванню релігійними організаціями загальноосвітніх та вищих навчальних закладів усіх рівнів.

1.3. Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) (партнерська модель державно-конфесійних відносин). Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) ґрунтуються на визнанні того, що обидва ці суспільні інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють в інтересах українського суспільства.

Спільною метою держави і церкви (релігійних організацій) є забезпечення права людини на свободу совісті, консолідація українського суспільства, збереження та примноження його традиційної релігійної культури, формування його ціннісних орієнтацій, розв'язання загальносуспільних проблем.

Для досягнення цієї мети держава і церква (релігійні організації):

- ❖ докладають зусиль до пошуку та встановлення балансу (узгодження, рівноваги) інтересів віруючих і невіруючих громадян та їх об'єднань за релігійною ознакою (релігійних організацій), досягнення взаєморозуміння та взаємної толерантності між ними, забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання виникненню та загостренню конфліктів на релігійній основі, протистоянню церков (релігійних організацій), у т.ч. в питаннях розподілу сфер їх впливу на території України; повернення їм націоналізованого в минулому майна релігійного призначення;

- ❖ припускають і визнають лише такі обмеження у сфері свободи совісті, які диктуються інтересами охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ здійснюють спільні (частково або повністю фінансовані державою) програми в галузях: формування здорового способу життя; зміцнення інституту сім'ї, захисту дитинства; громадських робіт; соціальної інтеграції осіб з особливими потребами; ліквідації наслідків стихійних лих, екологічних та техногенних катастроф; охорони здоров'я; соціальної реабілітації осіб, які її потребують; охорони природної і культурної спадщини; культурно-просвітницької діяльності, пов'язаної із збереженням традиційної релігійної культури українського суспільства, захистом суспільної моралі від проникнення культу насильства, жорстокості, порнографії; освітньої діяльності, пов'язаної із забезпеченням можливості здобуття якісної освіти громадянами з бідних і нужденних прошарків суспільства;

- ❖ враховують особливості здійснення пастирського служіння церкви (релігійних організацій), зокрема, у військових формуваннях, уникаючи примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, а також отождолення пастирського служіння та виховної роботи у військових формуваннях.

Партнерські взаємовідносини, співробітництво держави і церкви (релігійних організацій) держава, церква та суспільство розглядають як дієвий засіб подолання упередженості, проявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між конфесіями, між державою і церквою, церквою і суспільством.

2. Права та обов'язки держави і церкви (релігійних організацій)

Партнерська модель взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) реалізується через сукупність їх прав та обов'язків, яких вони набувають та які вони виконують в інтересах суспільства.

2.1. Права та обов'язки держави

Держава як система органів, через які народ України здійснює свою волю, **має право на:**

- ❖ встановлення адміністративних обмежень здійснення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій), які диктуються необхідністю захисту конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав,

свобод і законних інтересів людини і громадянина, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ встановлення правил реєстрації релігійних організацій;
- ❖ утворення в системі центральних органів виконавчої влади спеціального органу у справах релігій, на який покладаються дорадчі та консультативні функції;
- ❖ отримання та ведення статистичної інформації про кількість зареєстрованих релігійних організацій, чисельність священнослужителів, кількість будівель релігійного призначення, релігійних навчальних закладів.

Обов'язки держави:

- ❖ формувати та здійснювати свою політику у сфері забезпечення права на свободу совісті відповідно до партнерської моделі її взаємовідносин із церквою (релігійними організаціями); державна політика в цій сфері є частиною внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- ❖ внести зміни в чинне законодавство, що регламентує забезпечення права на свободу совісті, діяльність церкви (релігійних організацій) та державно-конфесійні відносини, відповідно до цієї Концепції;
- ❖ забезпечувати приєднання України до міжнародних договорів (угод), що регламентують питання дотримання права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій), а також міжнародних інститутів, що здійснюють моніторинг стану забезпечення права на свободу совісті;
- ❖ сприяти забезпеченню права віруючих на пастирську опіку, незалежно від місця їх перебування; безперешкодне пастирське служіння церкви (релігійних організацій), насамперед, у місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом на перебування (військові формування; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; місця відбування покарань (обмеження, позбавлення волі)); забезпечити умови для повноцінної реалізації церквою (релігійними організаціями) їх пастирського та/або соціального служіння;
- ❖ визнавати право священнослужителів на професійну таємницю;
- ❖ сприяти міжконфесійним об'єднанням, утвореним з метою спільного пастирського та/або соціального служіння;
- ❖ забезпечувати повноту трудових та інших соціальних прав громадян, які навчаються в релігійних (духовних) і конфесійних навчальних закладах, нарівні з громадянами, які навчаються в державних навчальних закладах;
- ❖ забезпечувати захист релігійних реліквій, святинь, символів, місць паломництва, будівель релігійного призначення;
- ❖ забезпечувати відкритість і прозорість процесів формування державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями) на всіх рівнях державної влади;
- ❖ забезпечувати відповідне навчання державних службовців, до компетенції яких належать будь-які питання, пов'язані із забезпеченням права на свободу совісті та регламентацією діяльності церкви (релігійних організацій).

2.2. Права та обов'язки церкви (релігійних організацій)

Релігійні організації (церкви) як особливі об'єднання громадян та інститути громадянського суспільства **мають право на:**

- ❖ безперешкодне здійснення релігійної практики, насамперед, пастирського служіння;

- ❖ провадження господарської діяльності, спрямованої на отримання коштів для забезпечення основної діяльності, а також благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння);

- ❖ набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають, та за умови досягнення консенсусу в цьому питанні між церквами, що мають ієрархічну структуру;

- ❖ отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформації з питань, що належать до сфер діяльності церкви (релігійних організацій);

- ❖ заснування загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів, у т.ч. – з конфесійно визначеною системою виховання та наданням релігійної освіти;

- ❖ звернення за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями та отримання їх;

- ❖ здійснення благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння) як самостійно, так і на договірних засадах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та/або недержавними організаціями;

- ❖ оприлюднення позиції стосовно дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, дотичних не лише до державно-конфесійних відносин, але й до соціально-економічної ситуації у країні загалом; формулювання та оприлюднення власних поглядів на ціннісні орієнтири державної політики; внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань не лише своєї діяльності, але й інших суспільно значимих питань; у цих випадках представники церкви (релігійних організацій) мають право бути присутніми під час розгляду внесених ними пропозицій;

- ❖ встановлення та підтримку міжнародних зв'язків і прямих особистих контактів священнослужителів та віруючих, необхідних для забезпечення відповідної релігійної практики.

Обов'язки церкви (релігійних організацій):

- ❖ поважати та брати до уваги історично-культурні традиції суспільства, дотримуватися принципів толерантності у ставленні до релігійних організацій, віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не втручатися в діяльність інших релігійних організацій, не проповідувати у будь-якій формі нетерпимості до віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не допускати образи релігійних почуттів віруючих інших конфесій; поважати священнослужителів та ієрархів інших конфесій як рівноправних співгромадян;

- ❖ забезпечувати виховання толерантності учнів і студентів релігійних (духовних) та конфесійних навчальних закладів;

- ❖ дотримуватися вимог чинного законодавства та правопорядку; поважати конституційні символи держави, державну мову та мови національних меншин; поважати законно діючі органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

❖ не брати на себе виконання державних функцій (окрім названої вище участі у спільних програмах), не втручатися в роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

❖ не брати участі в діяльності політичних партій, не надавати фінансової допомоги політичним партіям і не отримувати такої допомоги від них в обмін на підтримку під час виборів; не висувати кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, не вести агітацію за (проти) кандидатів під час виборчих кампаній, не надавати їм фінансової допомоги та не отримувати фінансової та/або будь-якої іншої матеріальної допомоги в обмін на підтримку кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; священнослужителі та віруючі беруть участь у політичних актах виключно як громадяни від власного імені;

❖ підтримувати в належному стані (ремонтувати, реставрувати, підтримувати відповідні режими збереження) майно релігійного призначення, що є загально-національним історико-культурним спадком та перебуває у користуванні чи власності релігійної організації; узгоджувати релігійну практику в частині вивезення за межі України (дарування, передачі) предметів релігійного призначення, що є пам'ятками історії, культури, мають (або можуть мати) культурну чи художню цінність, з відповідним чинним законодавством України;

❖ забезпечувати трудові права та соціальний захист громадян - працівників релігійних організацій та створених ними підприємств, згідно з чинним законодавством України;

❖ нести відповідальність за порушення чинного законодавства, зокрема: за діяльність організацій мирян (братств, сестринств, місій), засобів масової інформації, утворених релігійними організаціями чи за згодою (з благословення) керівництва релігійних організацій, у випадку, якщо ці організації (засоби масової інформації) припускають образи релігійних чи національних почуттів громадян, розпалювання міжконфесійної та/або міжнаціональної ворожнечі; за зміст імпортованих релігійних літератури, аудіо- та відеоматеріалів.

3. Пріоритетні напрями державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями)

❖ У сфері вдосконалення правового забезпечення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій):

(1) сприяння безконфліктному, на засадах консенсусу розв'язанню проблеми набуття церквами, що мають ієрархічну структуру, статусу юридичної особи;

(2) визначення реальних термінів, чітких і прозорих механізмів повернення церкви (релігійним організаціям) націоналізованого в минулому майна релігійного призначення та/або форм, обсягів та механізмів його компенсації (відшкодування);

(3) розробка та впровадження правового механізму захисту традиційної релігійної культури суспільства, зокрема: заборона приватизації націоналізованого в минулому майна релігійного призначення; врегулювання умов і правил здійснення спеціальної експертизи релігійної практики новітніх релігійних рухів;

(4) підготовка та видання докладного юридичного коментарю до базового закону та інших нормативно-правових актів, що регламентують відносини у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій); кодифікація нормативно-правових актів із зазначених питань, формування та

видання збірника нормативно-правових актів у сфері забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, включаючи міжнародні нормативно-правові акти, визнані Україною;

❖ **у сфері забезпечення права церкви (релігійних організацій) на безперешкодне здійснення релігійної практики:**

(1) розробка та впровадження правових механізмів забезпечення права церкви (релігійних організацій) на пастирське служіння;

(2) визначення правового статусу церкви (релігійних організацій) в частині оподаткування, не прирівнюючи її (їх) до комерційних та/або громадських структур, враховуючи неприбутковий і суспільно корисний характер її (їх) діяльності;

❖ **у сфері освіти:**

(1) сприяння реалізації права громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті. Для цього: законодавче врегулювання права церкви (релігійних організацій) на заснування конфесійних навчальних закладів; розробка та впровадження: державного стандарту богословської (теологічної) освіти; механізму визнання документів про освіту, отриману в релігійних (духовних) навчальних закладах; ліцензування та акредитації конфесійних навчальних закладів усіх рівнів; вивчення можливостей фінансування дисциплін, що викладаються в конфесійних навчальних закладах та належать до державного стандарту, з бюджетних коштів; механізму впровадження вивчення релігії у державній школі на добровільних (факультативних) засадах;

(2) сприяння формуванню релігійної толерантності та збереженню традиційної релігійної культури суспільства. Для цього: впровадження в програми середньої загальноосвітньої школи курсу основ української християнської культури (християнської етики), який не супроводжується релігійними обрядами; вищої школи (вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації) – курсу “Релігії народу України”, тобто курсу наукових дисциплін, предметом яких є історія, філософія, богослов’я (теологія), культура та традиції релігій, що мають (або мали) відчутний вплив на історію і культуру України; курс має передбачати активне залучення представників відповідної релігійно-культурної традиції до підготовки програм та викладання зазначеного курсу;

❖ **у сфері соціально-трудових відносин:**

(1) забезпечення прав священнослужителів, які досягли пенсійного віку, на пенсійне забезпечення, з урахуванням особливостей діяльності церков (релігійних організацій);

(2) забезпечення прав віруючих на дотримання приписів віровчення стосовно свят та днів відпочинку (вихідних і робочих днів).

4. Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті

Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті, забезпеченням рівності прав громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та конфесійної належності, рівності прав церков (релігійних організацій) покладається на органи прокуратури, відповідні органи юстиції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи виконавчої влади на місцях.

Головні терміни та поняття

Віровчення, віросповідання (віра, віровизнання), конфесія. Віровчення – систематизований (тією чи іншою мірою) виклад релігійних поглядів на світ, приписів і правил *релігійної практики*, відносин з іншими *конфесіями* та державою, поведінки *віруючих* у побуті.

Віросповідання (віровизнання)¹ – єдність певного *віровчення, релігійної практики та релігійної організації*, що забезпечує здійснення, практичне втілення приписів *віровчення*.

Конфесія – тут вживається як тотожне, синонімічне поняттю *віросповідання*.

Віротерпимість – див. *толерантність*.

Віруючий – особа, яка визнає себе такою, приватно або публічно, індивідуально та/або спільно з іншими (колективно) сповідує певну релігію, тобто визнає певне *віровчення*, здійснює відповідну *релігійну практику* та може належати до *релігійної організації*.

Релігійні переконання можуть становити правову підставу відмови віруючого від виконання встановленого законом громадянського обов'язку (повинності, порядку обліку осіб). У цьому випадку віруючий має оголосити державі (в особі визначеного законом органу державної влади) своє ставлення до релігії та конфесійну належність у порядку, встановленому законом.

Внутрішні справи (виключна компетенція) церкви (релігійної організації) – питання *віровчення, релігійної практики* та організаційної побудови, включаючи питання підлеглості (юрисдикції).

До питань внутрішньої діяльності церкви (релігійної організації) мають бути віднесені питання: визначення *релігійних реліквій, святинь і символів*; визначення мови релігійної практики, *релігійної літератури*, засобів масової інформації, навчання в *релігійних (духовних) та конфесійних освітніх закладах*; почергового (спільного) користування *майном релігійного призначення*; визначення форми маркування *релігійної літератури та релігійних аудіо- та відеоматеріалів*; використання міжконфесійних будівель релігійного призначення; укладення угод про спільне *настирське та/або соціальне служіння*.

Державна школа (державні навчальні заклади) – будь-які державні навчальні та виховні заклади, починаючи з дошкільних дитячих установ і закінчуючи вищими навчальними закладами, закладами післядипломного навчання та перепідготовки кадрів.

Конфесійні навчальні заклади – дошкільні, середні загальноосвітні та вищі навчальні заклади всіх рівнів, засновані релігійними організаціями, які забезпечують загальну та/або професійну освіту, згідно з державними стандартами, а також конфесійно орієнтовані виховання та релігійну освіту загально-просвітницького характеру. Ліцензуються та акредитуються відповідними органами державної влади на загальних підставах.

Майно релігійного призначення² – будівлі, земельні ділянки та предмети, необхідні для забезпечення релігійної практики церкви (релігійної організації) відповідно до її внутрішніх настанов.

¹ У чинному законодавстві вживаються терміни: конфесія, віросповідна приналежність, релігія, віровизнання, конфесійне угруповання, конфесійний напрям, течія.

² У чинному законодавстві: культове майно; молитовні споруди і культове майно.

Будівлі релігійного призначення³ – будівлі (споруди, приміщення), призначені для здійснення конфесійно визначеної релігійної практики, що можуть мати визначену архітектуру (дзвіниці, каплиці, кенаси, кірхи, костели, мечеті, мінарети, монастирі, пагоди, синагоги, собори, храми, *церкви* та ін.⁴) або не мати такої (молитовні будинки). До будівель релігійного призначення мають бути віднесені будівлі релігійних (духовних) освітніх закладів. Кожна будівля релігійного призначення має містити визначену та відому *символіку*, що означає її конфесійну належність. Наявність символіки слугує захистом від посягань на релігійні почуття віруючих та забезпечує право громадян на інформацію.

Особливу групу будівель релігійного призначення становлять міжконфесійні будівлі релігійного призначення – будівлі, що передбачають і містять архітектурні особливості, предмети та символіку, притаманні будівлям релігійного призначення різних конфесій, та використовуються релігійними організаціями цих конфесій спільно на добровільних засадах.

На сьогодні Україна фактично не має практики будівництва та використання міжконфесійних будівель релігійного призначення. Таку практику, що є поширеною у країнах Європи, можна визнати доцільною, такою, що сприяє міжконфесійній (а відтак – громадській) згоді, та є доречною в умовах обмежених фінансових можливостей церкви (релігійних організацій) та їх недостатньої забезпеченості будівлями для здійснення релігійної практики.

Використання міжконфесійних будівель релігійного призначення є *внутрішньою справою церкви (релігійних організацій)*.

Земельні ділянки релігійного призначення. До майна релігійного призначення повинні бути віднесені: земельна ділянка, на якій розташована будівля релігійного призначення і розмір якої є достатнім для належного виконання відповідної релігійної практики (включаючи проведення процесій, ходів, паломництв та інших масових дій релігійного характеру на території будівлі); земельна ділянка місця паломництва (якщо воно не містить будівлі релігійного призначення), виділена з урахуванням максимального числа паломників, які одночасно можуть перебувати в названому місці.

Предмети релігійного призначення – предмети, необхідні для здійснення *релігійної практики*, включаючи релігійну літературу та аудіо- і відеоматеріали, що містять відповідне маркування. Особливу групу предметів релігійного призначення становлять *релігійні реліквії, святині та релігійні символи*.

Особливу групу майна релігійного призначення становлять будівлі, земельні ділянки та предмети релігійного призначення, що одночасно є пам'ятками архітектури, ландшафтної культури, мають особливу загальнонаціональну художню та/або наукову цінність. Вирішення питань власності (володіння, розпорядження, користування), збереження та охорони стосовно таких будівель, земельних ділянок чи предметів має підлягати спеціальному законодавству, розглядатися окремо в кожному випадку з обов'язковою участю представників церкви (релігійних організацій), громадськості, науковців, фахівців у сфері охорони культурної спадщини і природно-заповідних зон, за необхідності – міжнародних експертів. Право власності (володіння, розпорядження, користування) таким майном реалізується винятково за умови укладення охоронного договору.

³ У чинному законодавстві: культова будівля, культова споруда, культовий будинок, молитовна споруда, релігійна споруда.

⁴ Окремі з наведених понять є полісемантичними (собор, синагога, храм). Тут вони вживаються саме як означення будівель релігійного призначення.

Місіонерське служіння – елемент релігійної практики; діяльність, спрямована на поширення певного віровчення та відповідної йому практики, здійснювана, зокрема, спеціально створюваними релігійними організаціями (місіями).

Місіонерська діяльність має регулюватися, з одного боку, релігійною нейтральністю (світським характером) держави та релігійною *толерантністю* (віротерпимістю) церкви (релігійних організацій), а з іншого – законними інтересами громадян на захист їх здоров'я та приватного життя, а також – законними інтересами суспільства на захист його *традиційної релігійної культури*.

Новітні релігійні рухи (неорелігії) – віровчення, що виникли та виникають у період з другої половини ХХ століття по цей час. Внаслідок нетривалого існування, релігійні практики, які відповідають цим віровченням, не є достатньо відомими, що зумовлює певні проблеми в частині їх суспільного сприйняття та юридичного визнання з боку держави.

Особливою проблемою є визнана на міжнародному рівні наявність серед новітніх релігійних рухів таких, чия практика може заподіяти шкоду життю та здоров'ю громадян, суспільній моралі, громадському порядку та збереженню *традиційної релігійної культури суспільства*.

Обмеження у сфері забезпечення права на свободу совісті. Обмеження можуть встановлюватися лише “в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей” (Конституція України, стаття 35), а також збереження традиційної релігійної культури суспільства.

Обмеження встановлюються винятково законом і мають узгоджуватися з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України.

Паломництво, місця паломництва. Паломництво – визначене внутрішніми приписами релігійної організації обов'язкове (бажане) відвідання певних місць, що мають особливе значення у віровченні та релігійній практиці.

Пастирське (душпастирське, духовне) служіння церкви (релігійних організацій) – елемент релігійної практики; діяльність, здійснювана, як правило, спеціально підготовленими особами (священнослужителями, богословами), спрямована на задоволення власне релігійних потреб віруючих і визначена приписами віровчення та/або традиціями релігійної практики.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає як право віруючого на спілкування з особою, яка здійснює пастирське служіння, так і право церкви (релігійних організацій) на здійснення пастирського служіння, незалежно від місця перебування віруючого (віруючих). Це особливо стосується місць з обмеженим спілкуванням та/або правом особи на пересування (так звані закриті аудиторії чи місця з обмеженим доступом: військові формування; навчальні заклади; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; експедиції; зарубіжні представництва; місця відбукання покарань тощо).

Державні установи, що за характером своєї діяльності обмежують спілкування та/або право на пересування громадян, зобов'язані забезпечувати означені права. Такі державні установи можуть укладати відповідні договори (угоди) з окремими релігійними організаціями або їх об'єднаннями та оплачувати діяльність священнослужителя (священнослужителів) із власного бюджету. Наявність зазначеного договору (угоди) не є підставою, *по-перше*, для відмови громадянам у спілкуванні із священнослужителем конфесії, до якої вони належать, але відповідний договір з нею названою державною установою не укладений; *по-друге*, у примушуванні невіруючих громадян та віруючих інших конфесій до спілкування зі священнослужителем тієї конфесії, з якою укладений договір (угода).

Священнослужителів, які здійснюють пастирське служіння в місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом пересування, як правило, називають капеланами (звідси – інститут капеланства).

Релігійна література та релігійні аудіо- та відеоматеріали – література (аудіо- та відеоматеріали), у яких з позиції певної конфесії (церкви, релігійної організації) трактуються питання її та/або інших віровчень і релігійної практики. Релігійна література (аудіо- та відеоматеріали) повинні мати спеціальне маркування та/або містити повну офіційну назву релігійної організації, що здійснила видання (підготовку та випуск аудіо- та відеоматеріалів). Маркування слугує захистом від фальсифікації зазначених конфесійних позицій, ознакою, за якою на літературу та названі матеріали поширюються встановлені державою пільги.

Релігійна організація – об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають.

Одним із типів релігійної організації є *церква* – структурована релігійна організація, заснована на ієрархічному принципі, з відповідною системою управління та регламентацією відносин всередині організації, з іншими релігійними і світськими організаціями та державою.

Релігійна (духовна) освіта – набуття/надання знань з певного *віровчення* та навичок відповідної *релігійної практики* з метою усвідомленого визнання згаданого *віровчення* як власного переконання особи. Релігійна освіта може мати загально-просвітницький характер або бути професійно орієнтованою.

Релігійна практика – спосіб життя, зумовлений і визначений *віросповіданням*; діяльність, зумовлена та визначена визнанням і поширенням певного *віросповідання*, охоплює: виконання індивідуально та/або разом з іншими визначених внутрішніми релігійними приписами обрядів (ритуалів, церемоній, *паломництв*); дотримання приписів стосовно: певних форм спілкування віруючих і священнослужителів (богослужіння, таїнства); відзначання певних свят, днів відпочинку (робочих і вихідних днів); набуття / надання *релігійної освіти*; трактування (інтерпретація, тлумачення) *віровчення*, продукування та систематизація релігійних ідей з конфесійно визначених позицій (богослов'я, теологія). Елементами релігійної практики є *пастирське та місіонерське служіння*.

Відповідно, забезпечення права на свободу совісті передбачає право церкви (релігійних організацій) на заснування та утримування вільно доступних місць здійснення релігійної практики, (включаючи місця паломництва); виготовлення, придбання, володіння та користування предметами, необхідними для здійснення релігійної практики (*предметів релігійного призначення*), їх імпорт, експорт та розповсюдження (продаж); заснування підприємств для їх виготовлення (виробництва), а також для видання (друку) та розповсюдження *релігійної літератури*; заснування друкованих та електронних конфесійних засобів масової інформації; заснування *релігійних (духовних) навчальних закладів* усіх рівнів і форм навчання для професійної підготовки *священнослужителів*; відрядження своїх представників за кордон для здобуття професійної релігійної освіти; прийому зарубіжних фахівців для надання освітніх послуг у *релігійних (духовних) навчальних закладах*; здійснення міжнародних контактів.

Релігійні (духовні) навчальні заклади – навчальні заклади, що забезпечують релігійну освіту як професійну (пастирську, богословську).

Релігійні реліквії, святині та символи⁵ – встановлені приписами *віровчення* та/або історичними традиціями *релігійної практики* особливі відмітні знаки, предмети, будівлі, земельні ділянки, місця поховання, що означають або уособлюють самотність *віросповідання* (конфесії) та певні, важливі для його *віровчення, релігійної практики* чи історії смисли.

Священнослужителі – зведені в духовний сан служителі церкви (релігійних організацій) з відповідними правами та обов'язками у здійсненні *релігійної практики*, насамперед у частині *пастирського служіння*.

Служіння – узагальнюючий термін для означення різних видів діяльності церкви (релігійних організацій), та окремих осіб, які складають *релігійну організацію* (*священнослужителів і віруючих*).

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) – діяльність церкви (релігійних організацій), що виходить за межі задоволення власне релігійних потреб *віруючих*, здійснюється як *священнослужителями*, так і *віруючими* (мирянами, прихожанами) та спрямовується на розв'язання загальносуспільних проблем. При цьому соціальне служіння церкви (релігійних організацій) не повинне використовуватися як засіб її місіонерського служіння; неприпустимо зловживати соціальною незахищеністю окремих суспільних верств чи громадян.

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) підтримується державою шляхом формування відповідної нормативно-правової бази та надання можливих пільг і посиленої фінансово-матеріальної допомоги, зокрема, в межах відповідних спільних програм.

Толерантність тут – визнання права на існування за іншою релігією (конфесією) та нерелігійними формами переконань, права інших на сповідання будь-якої або не сповідання жодної релігії; дотримання цього права шляхом свідомої відмови від утвердження зверхності власних переконань, уникнення будь-якої образи почуттів невіруючих та релігійних почуттів віруючих інших конфесій; вияв поваги до священнослужителів, релігійних реліквій, символів, місць паломництва, будівель і предметів релігійного призначення.

Традиційна релігійна культура українського суспільства – сукупність (цілісність) релігій, історично притаманних народу України, таких, що формували його культуру та ментальність, фактично визнаних суспільством як загальна цінність і загальне культурне надбання.

У цьому контексті показовим є фактичне визнання державою і суспільством визначної ролі християнства Київської церковної традиції (православ'я та греко-католицизму) у формуванні культури України та ментальності українського народу, що виявляється у встановленні великих християнських свят як державних свят України, трансляції християнських богослужінь державними радіо- та телеканалами. Безперечним є внесок до культури та ментальності українського народу як етнічної і політичної спільноти римо-католицизму, протестантизму, ісламу, іудаїзму, релігій національних меншин, які століттями живуть в Україні і збагачують її духовно-культурне надбання, сприяють її самотності та відкритості світовій спільноті, запобігають уніфікації населення та знеособленню України у світі, що глобалізується.

Церква. За існуючою мовною практикою поняття “*церква*” є полісемантичним. У цій Концепції воно використовується в наступних значеннях: (1) як узагальнене поняття, що означає релігійні організації як такі; (2) як означення певного типу *релігійних організацій*, притаманних, насамперед, християнству; (3) як означення певного типу *будівлі релігійного призначення*, що, як правило, має певні архітектурні особливості. Значення поняття щоразу впливає із контексту.

⁵ У чинному законодавстві використовується термін “релігійні святині”.

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

ДОКУМЕНТИ ООН

Загальна декларація прав людини (1948)

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Конвенція про статус біженців (1951)

Стаття 4

Релігійні переконання

Договірні Держави надаватимуть біженцям, які знаходяться на їхніх територіях, принаймні таке ж сприятливе становище, як і своїм власним громадянам, щодо свободи сповідувати свою релігію і свободи надавати своїм дітям релігійне виховання.

Стаття 33

Заборона вислання біженців або їхнього примусового повернення (в країни, з яких вони прибули)

1. Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання.

2. Ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* (1960)¹

Стаття 1

1. У цій Конвенції термін “дискримінація” охоплює будь-які розрізнення, виняток, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану чи народження, що має метою або наслідком знищення чи порушення рівності ставлення в галузі освіти...

Стаття 2

Наступні положення не розглядаються як дискримінація з точки зору Статті 1 цієї Конвенції, якщо вони припускають в окремих державах:

б) створення чи збереження за мотивами релігійного або мовного характеру різних систем освіти або навчальних закладів, що дають освіту, яка відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів, у тих випадках, коли включення в ці системи чи вступ до цих закладів є добровільним і якщо надана ними освіта відповідає нормам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема стосовно норм освіти одного й того ж ступеню.

Стаття 5

1. Держави, що є сторонами цієї Конвенції, вважають, що:

б) батьки та, у відповідних випадках, законні опікуни повинні мати можливість, по-перше, в рамках, визначених законодавством кожної держави, вільно посилати своїх дітей не до державних, а до інших навчальних закладів, що відповідають мінімальним вимогам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, і, по-друге, забезпечувати релігійне і моральне виховання дітей відповідно до їх власних переконань; нікому зокрема і жодній групі осіб, взятій у цілому, не слід нав'язувати релігійного виховання, несумісного з їх переконаннями.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

* Неофіційний переклад.

¹ На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

3. Країни, що розвиваються, можуть з належним урахуванням прав людини і свого народного господарства визначати, в якій мірі вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, котрі не є їх громадянами.

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні приниження свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Резолюція “Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями” (1957, 1977)

Релігія

41.1) У заклади, де є досить велика кількість в'язнів, що належать до однієї конфесії, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволити йому відправляти там відповідні обряди. Якщо є можливість, а кількість таких в'язнів значна, такого служителя треба призначати на певний час.

2) Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається в заклад на основі пункту 1, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди та у відведений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми.

3) В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якої конфесії. З другого боку, якщо в'язень протестує проти відвідування його служителями культу, до його побажань треба ставитися з повною повагою.

42. У межах досяжного кожен в'язень повинен мати можливість задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах закладу і маючи в своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню.

Поводження з в'язнями

65. У поведженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

66.1) З цією метою треба вжити всіх придатних засобів, включаючи релігійне обслуговування в країнах, де це можливо, навчання, професійну підготовку та орієнтацію, вивчення конкретних соціальних випадків, консультації щодо працевлаштування, фізичне виховання і зміцнення характеру. Причому треба враховувати індивідуальні потреби в'язня, його соціальне минуле, історію його злочину, його фізичні й розумові здібності та можливості, його темперамент, тривалість терміну його ув'язнення і його можливості після звільнення.

2) Щодо кожного в'язня, засудженого на досить тривалий термін, директор мусить отримати якомога швидше вичерпні відомості з питань, перерахованих у попередньому пункті. Ці відомості повинні завжди містити в собі звіт лікаря, по можливості досвідченого в психіатрії, про фізичний і психічний стан в'язня.

3) Ці звіти та інші документи, що стосуються в'язня, повинні бути підшиті до його особистої справи. Справу треба доповнювати новими свідченнями і зберігати так, щоб відповідальні працівники могли в разі необхідності звертатися до неї.

Освіта і відпочинок

77.1) В'язням, що здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу.

2) Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень.

Декларація про расу та расові забобони* (1978)

Стаття 1

1. Всі люди належать до одного й того ж виду і мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності та правах, і всі вони складають невід'ємну частину людства.

2. Всі люди і групи людей мають право відрізнятися один від одного, розглядати себе як таких і такими вважатися. Однак різноманітність форм життя і право на відмінність за жодних обставин не можуть стати підставою для расових забобонів; ні юридично, ні фактично вони не можуть бути виправдані будь-якої дискримінаційної практики чи засадою політики апартеїду, що є найбільш крайньою формою расизму.

3. Ідентичність походження жодним чином не стосується можливості для людей вести різний спосіб життя; вона також не виключає ні існування відмінностей, що ґрунтуються на різноманітності культур, середовища та історії, ні права на збереження культурної самобутності.

4. Усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяють їм досягнути найвищого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку.

5. Відмінності в досягненнях різних народів пояснюються винятково географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними чинниками. Ці відмінності в жодному разі не можуть слугувати підставою для встановлення будь-якої ієрархічної класифікації націй і народів.

Резолюція “Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань”² (1981)

Стаття 3

Дискримінація людей на підставі релігії або переконань є образою гідності людської особистості та запереченням принципів Статуту Організації Об’єднаних Націй та осуджується як порушення прав людини й основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і детально викладених у Міжнародних пактах про права людини, та як перешкода дружнім і мирним відносинам між державами.

Конвенція про права дитини (1989)

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.
2. Держави-учасниці поважають права та обов’язки батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів керувати дитиною у здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.
3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров’я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей² (1990)²

Стаття 12

1. Трудящі-мігранти і члени їх сімей мають право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, публічно або приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вчень.

2. Трудящі-мігранти і члени їх сімей не повинні піддаватися примусу, що применшує їх свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором.

² На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, установленим законом і необхідним для збереження суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі та основних прав і свобод інших осіб.

4. Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються поважати свободу батьків та, у відповідних випадках, законних опікунів, щонайменше один з яких є трудящим-мігрантом, забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі* (1990)

4. Ці Правила мають застосовуватися неупереджено, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних або інших переконань, культурних поглядів або практики, майнового або сімейного стану, етнічного або соціального походження і непрацездатності. Необхідно забезпечувати повагу релігійних і культурних поглядів, практики і моральних принципів неповнолітнього.

37. Виправний заклад повинен забезпечити, щоб кожен неповнолітній у звичний час харчування отримував належним чином приготовану і подану їжу, якість і кількість якої відповідає дієтичним і санітарно-гігієнічним нормам зважаючи, наскільки це можливо, на його релігійні та культурні вимоги. Кожен неповнолітній повинен бути забезпечений чистою питною водою у будь-який час.

Релігія

48. Кожному неповнолітньому потрібно дозволяти задовольняти свої потреби, пов'язані з релігійним і духовним життям, зокрема відвідувати служби і зібрання, що проводяться у виправному закладі, або брати участь у службах відповідно до обрядів його релігії, а також користуватися необхідними книгами або предметами релігійного культу й навчання відповідно до свого віросповідання. Якщо у виправному закладі утримується досить велике число неповнолітніх, які сповідують будь-яку певну релігію, то слід призначати або допускати до нього одного або кількох служителів культу цієї релігії для проведення регулярних служб і відвідування неповнолітніх на їх прохання у конфіденційній обстановці з релігійними цілями. Кожен неповнолітній повинен мати право на зустріч із кваліфікованим представником будь-якої релігії на свій вибір, а також право не брати участі в релігійних службах і вільно відмовлятися від релігійної освіти, релігійних повчань або проповіді.

Резолюція “Основні принципи поведження з в'язнями” (1990)

2. Не допускається ніякої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження чи за іншою ознакою.

3. Бажано також поважати релігійні переконання і культурні традиції тієї групи, до якої належать ув'язнені, в усіх випадках, як цього вимагають місцеві умови.

5. За винятком тих обмежень, необхідність яких надто обумовлена фактом ув'язнення в тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них (Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї, Додаток), а також іншими правами, які викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин³ (1992)

Стаття 1

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тієї самобутності.

2. Держави здійснюють належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

Стаття 2

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

Стаття 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції і звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

Стаття 8

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин. Зокрема, державам слід

³ Права людини і професійні стандарти для юристів. – Київ, 1996.

сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загальноновизнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Декларація принципів толерантності (1995)

Стаття 1

Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність – це не поступка, поблажливність чи потурання. Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

1.3. Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

1.4. Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Стаття 2

Державний рівень

2.1. На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. Необхідно також, щоб економічні і соціальні можливості були доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною пасивності, ворожості та фанатизму.

2.2. Для того, щоб зробити суспільство толерантнішим, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції з питань прав людини і, в разі потреби,

розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.

2.3. В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожна людина, громада та нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людського співтовариства. Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія.

2.4. Нетолерантність може набувати форми маргіналізації соціальне найменш захищених груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства і дискримінації щодо них. Як проголошує Декларація про раси та расові заборони: “Всі люди і групи людей мають право відрізнятись один від одного” (п.2 ст.1).

Стаття 3 **Соціальні аспекти**

3.1. Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

3.2. Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, удома і на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважність один до одного та почуття солідарності. Засоби комунікації здатні відіграти конструктивну роль у сприянні вільному і відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню ваги толерантності та загроз, що їх несе байдужість до проявів нетолерантності з боку груп та ідеологій.

3.3. У Декларації ЮНЕСКО “Про расу та расові заборони” проголошується, що слід вживати необхідних заходів з метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У цьому зв'язку особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти.

3.4. Для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження та створювати інформаційні мережі з метою координації діяльності міжнародного співтовариства, у тому числі залучати соціальні науки до проведення глибинного аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження та моніторинг з метою сприяння виробленню політичних рішень та нормативній діяльності держав-членів.

Стаття 4 **Виховання**

4.1. Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших.

4.2. Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращанню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями.

4.3. Виховання в дусі толерантності має бути націлене на протидію негативним впливам, які викликають страх та відособлюють від інших. Воно повинне розвивати в молоді здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

4.4. Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в дусі толерантності, прав людини та ненасильства. Це означає, що слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 **Готовність до дій**

Ми зобов'язуємося сприяти формуванню психології толерантності та ненасильства, використовуючи для цього програми та заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.

ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини) (1950)

Стаття 9 **Свобода думки, совісті і віросповідання**

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10 **Свобода вираження поглядів**

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без

втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Європейські пенітенціарні правила

Переглянутий текст Європейських мінімальних правил поведіння з ув'язненими* (1987)

Релігійна і моральна підтримка

46. Кожному ув'язненому дозволяється, наскільки це можливо, задовольняти свої потреби релігійного, духовного та морального характеру і для цього бути присутнім на службах чи зібраннях у місцях позбавлення волі та мати у своєму розпорядженні необхідні книги і публікації.

47.1. Якщо у місці позбавлення волі перебуває досить велике число ув'язнених, які належать до однієї релігії, має бути призначений чи затверджений офіційний представник цієї релігії. У випадку, якщо це виправдано великою чисельністю таких ув'язнених та обставини це дозволяють, досягається відповідна домовленість про його роботу на постійній основі.

47.2. Офіційному представнику, призначеному чи затвердженому відповідно до пункту 1, повинно бути дозволено періодично проводити служби і вести релігійну діяльність, а також зустрічатися у відповідний час із ув'язненими, що сповідують цю релігію, як їх духовний наставник.

47.3. Нікому з ув'язнених ніколи не може бути відмовлено у праві спілкування з офіційним представником будь-якої релігії. Якщо ув'язнений заперечує проти візиту релігійного представника, йому має бути дозволено відмовитися від цієї зустрічі.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995)

Стаття 6

1. Сторони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння

та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

2. Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи №190⁴ (1995)*

2. Відповідно, у світлі гарантій вищими посадовими особами держави (лист від Президента України, голови Верховної Ради і Прем'єр-міністра від 27 липня 1995р.) і виходячи з наступного розгляду, Асамблея вірить, що Україна здатна і готова, відповідно до Статті 4 Статуту Ради Європи, виконати умови для вступу до Ради Європи, як визначається у Статті 3: “Кожен член Ради Європи повинен поділяти принципи верховенства права і гарантувати усім особам дотримання, в рамках своєї юрисдикції, прав людини і основоположних свобод, і відкрито й ефективно співпрацювати для досягнення мети Ради...”:

хі. сприятиме мирному розв'язанню суперечок між православними церквами, поважаючи незалежність Церкви від держави; запровадить нову недискримінаційну систему реєстрації церков і правове рішення питання реституції церковної власності.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1396⁵ (1999)*

Релігія і демократія

1. За статутом Рада Європи – організація принципово гуманістична. Водночас, як захисник прав людини вона має забезпечувати свободу думки, совісті і релігії, як декларує стаття 9 Європейської конвенції з прав людини. Вона має також забезпечувати, щоб прояви релігійності не виходили за рамки обмежень, викладених у тій же статті.

2. Парламентська Асамблея Ради Європи виявляла інтерес до розмаїття культур і релігій у Європі. Їх співіснування і взаємодія значно збагатили європейську спадщину. Зокрема, Асамблея відсилає до Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1162 (1991) і Постанови №465 “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру”.

3. Асамблея також свідомо того, що навіть за демократії зберігається певна напруженість між проявами релігійних переконань і політичною владою. Багато проблем, з якими стикається сучасне суспільство, мають релігійний аспект, зокрема, нетолерантні фундаменталістські рухи і терористичні акти, расизм і ксенофобія,

⁴ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta95%2FEOP190.htm>.

⁵ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta99%2FEREC1396.htm>.

етнічні конфлікти. Слід врахувати також і гендерну нерівність у релігіях. Асамблея зверталася до деяких з цих проблем у Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві” і Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”. Екстремізм – це не релігія, а її перекручення або спотворення. Жодна з давніх великих релігій не проповідує насильства. Екстремізм – це людський винахід, що відвертає релігію з її гуманістичного шляху, щоб використати як інструмент влади.

4. Релігійні питання мають вирішувати не політики. А релігії не повинні намагатися замінити демократію чи захопити політичну владу. Вони мають поважати права людини, що визначені у Європейській конвенції з прав людини, і верховенство права.

5. Демократія і релігія не мають бути несумісними – якраз навпаки. Демократія довела свою здатність забезпечувати найкращі умови для свободи совісті, проявів релігійних переконань і релігійного плюралізму. Зі свого боку, релігія завдяки своїм моральним та етичним поглядам, цінностям, які вона підтримує, критичному підходу і культурним надбанням може бути надійним партнером демократичного суспільства.

6. Демократичні держави, як світські, так і ті, що асоціюють себе з певною релігією, мають дозволяти всім релігіям, які дотримуються умов, визначених у Європейській конвенції з прав людини, розвиватися в однакових умовах і надати їм можливість займати належне місце в суспільстві.

7. Проблеми з’являються, коли влада намагається використати релігію для своїх цілей або коли релігії намагаються використати державу для досягнення своєї мети.

8. Багато конфліктів також зумовлені незнанням про інших, стереотипами, що з’являються внаслідок цього, і, врешті-решт, неприйняттям. У демократичній системі політики мають обов’язок не допускати, щоб ціла релігія асоціювалася з акціями, здійсненими, наприклад, фанатичними релігійними меншинами.

9. Релігійний екстремізм, що підбурює нетолерантність, упередження і/або насильство, – це також симптом хворого суспільства, що становить загрозу демократії. Оскільки він піддає ризику громадський порядок, з ним потрібно боротися належними засобами, відповідно до принципу верховенства права, а оскільки це прояв суспільної хвороби, то її можна побороти лише тоді, коли влада почне розв’язувати справжні проблеми суспільства.

10. Освіта – головний спосіб боротьби з незнанням і стереотипами. Навчальні програми в школах та університетах мають бути негайно переглянуті з метою сприяння кращому розумінню різних релігій. Під час уроків про релігії як важливу частину історії, культури і філософії людства не має здійснюватися релігійне навчання.

11. Релігійні керівники шляхом публічних виступів і впливу на віруючих можуть зробити значний внесок у подолання упереджень.

12. Подолання упереджень робить необхідним також розвиток екуменізму і діалогу між релігіями.

13. Асамблея, таким чином, рекомендує, щоб Комітет Міністрів просив уряд держав-членів:

i. гарантувати свободу совісті і проявів релігійних переконань у рамках умов, визначених Європейською конвенцією з прав людини, для всіх громадян і, зокрема:

a. захищати релігійний плюралізм, створюючи однакові умови для розвитку всіх релігій;

b. полегшувати, у рамках статті 9 Європейської конвенції з прав людини, дотримання релігійних обрядів і звичаїв, наприклад, стосовно шлюбу, одягу, релігійних свят (із наданням вихідних) і військової служби;

c. засуджувати будь-яку спробу фанатиків спровокувати конфлікт у (між)релігійному середовищі;

d. забезпечувати свободу і рівні права на освіту всім громадянам, незалежно від їх релігійних вірувань, звичаїв і ритуалів;

e. забезпечувати справедливий і рівний доступ до засобів масової інформації для всіх релігій;

ii. підтримувати освіту про релігії і, зокрема:

a. почати викладати релігії як системи цінностей, які молоді люди мають навчитися вирізняти в рамках уявлень про етику і демократичне суспільство;

b. підтримувати викладання у школах порівняльної історії різних релігій, з особливою увагою до їх походження, подібності певних цінностей і розмаїття їх звичаїв, традицій, святкувань і т.ін.;

c. заохочувати вивчення історії філософії і філософії релігій і здійснення досліджень з цих предметів в університетах, паралельно з теологічними дослідженнями;

d. співпрацювати з релігійними навчальними закладами для того, щоб запровадити або збільшити роль аспектів, які стосуються прав людини, історії, філософії і науки в їх навчальних планах;

e. уникати – у випадку дітей – будь-яких конфліктів між освітою, яку забезпечує держава, і релігійною вірою сім'ї, для того, щоб поважати вільне рішення сім'ї у цьому дуже чутливому питанні;

iii. сприяти кращим відносинам з (і між) релігіями і, зокрема:

a. регулярно брати участь у дискусіях з релігійними керівниками і фахівцями у сфері гуманітарних наук стосовно головних проблем, з якими стикається суспільство, що дозволить враховувати культурні та релігійні погляди громадськості до прийняття політичних рішень і залучати релігійні громади й організації до підтримки демократичних цінностей та інноваційних ідей;

b. сприяти діалогу між релігіями, забезпечуючи можливості для проявів переконань, дискусій і зустрічей між представниками різних релігій;

c. сприяти регулярному діалогу між теологами, філософами та істориками, залучаючи також представників інших наук;

d. розширювати і посилювати партнерство з релігійними громадами й організаціями, а особливо з тими, що мають глибокі культурні та етичні традиції соціальної, добродійної, місіонерської, культурної та освітньої діяльності серед місцевого населення;

iv. сприяти культурному і соціальному вираженню релігій і, зокрема:

a. забезпечувати рівні умови для утримання і збереження релігійних споруд і майна всіх релігій як частини національної та європейської спадщини;

b. забезпечувати, щоб невикористовувані релігійні споруди мали застосування, умови якого є найближчими до первинного призначення будівлі;

c. захищати культурні традиції та різні релігійні святкування;

d. підтримувати соціальну і добродійну роботу, здійснювану релігійними громадами й організаціями.

14. Асамблея також рекомендує Комітету Міністрів:

i. сформулювати принципи для запровадження навчальних програм відповідно до пп. 13.ii.a, b і c цієї Рекомендації як частину своїх проектів з громадянської освіти і викладання історії;

ii. продовжувати організовувати пан'європейські зустрічі представників різних релігій.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1556⁶ (2002)* **Релігія та зміни в Центральній і Східній Європі**

1. Парламентська Асамблея Ради Європи неодноразово мала можливість розгляду питань стосовно збереження і розвитку традиційних релігійних культур та шляхів створення необхідних умов для їх успішної взаємодії і спільного розвитку. В Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Рекомендації №1162 (1991) “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру” Асамблея висловила свою думку стосовно необхідності захисту і розвитку спільної культурної спадщини Європи в усьому її багатстві та розмаїтості.

2. Асамблея також наполегливо висловлювалася про необхідність забезпечення або відновлення гармонійних відносин між релігійними інституціями і державою. Це є суттєвою складовою таких основних прав людини, як свобода совісті і релігії, релігійна толерантність та захист окремих осіб і громад від будь-яких форм релігійного переслідування. Ці питання детально розглядаються у Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві”, Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”, Рекомендації №1396 (1999) “Про релігію і демократію” і Рекомендації №1412 (1999) “Про незаконну діяльність сект”.

3. Крах соціалістичної системи надав релігійним інституціям у Центральній і Східній Європі можливість, чи навіть відповідальність, оновити свій соціальний потенціал і зосередитися на своїх основних, історичних завданнях (духовне виховання особистості, етичне вдосконалення суспільства і благодійні, культурні, освітні та інші проекти).

4. Останнім часом суспільно-релігійний розвиток у посткомуністичних країнах ознаменувався появою фундаменталістських та екстремістських тенденцій, активними спробами використання релігійних гасел і релігійних організацій у

⁶ http://www.coe.int/T/r/Parliamentary%5FAssembly%5BRussian%5Fdocuments%5D/%5B2002%5D/%5BAvril2002%5D/Rek_1556.asp#TopOfPage.

процесі воєнної, політичної та етичної мобілізації на службу войовничому націоналізму і шовінізму, а також політизацією релігійного життя.

5. Виникнення незалежних держав заохотило прагнення окремих національних православних церков до власної незалежності чи зміни своєї приналежності, що в окремих випадках викликає потужний спротив з боку православних центрів, яким вони раніше підпорядковувалися. Це призвело до погіршення взаємовідносин між церквами, а в окремих випадках між державами. Важливо виключити будь-які можливості державного втручання у питання догми, церковної організації і канонічного права.

6. Нова релігійна свобода та усунення бар'єрів на шляху поширення ідей і вірувань, включаючи релігійні, поставили церкви Центральної і Східної Європи в ситуацію релігійного різномайття. Зараз через свій послаблений у минулому стан і відсутність досвіду існування в умовах політичного, культурного і релігійного плюралізму традиційні церкви регіону опинилися у стані конфлікту з іноземними місіонерами та новими релігійними рухами, що з'явилися там нещодавно. До сьогодні не вдалося вирішити проблему встановлення рівноваги між принципами демократії і прав людини, особливо стосовно свободи совісті та релігії, з одного боку, і збереження національної культурної, етнічної і релігійної самобутності – з іншого.

7. Зникнення “залізної завіси” призвело до того, що релігійний і культурний вододіл в Європі став ще очевиднішим і ще більш посилюється. Дві християнські культури – Західна і Східна – зовсім мало знайомі одна з одною, що є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднаної Європи. Як неодноразово заявляв Папа Римський Іоанн Павло II, “християнська Європа має дихати обома своїми легенями – східним і західним”. Водночас, послідовники двох християнських традицій не виявляють особливого інтересу ні до єврейської культури, що є невід'ємною частиною європейської спадщини, ні до ісламської культури, яка дедалі більше стає частиною європейського ландшафту.

8. З огляду на зазначене вище, Асамблея рекомендує, щоб Комітет Міністрів закликав уряди держав-членів, Європейський Союз, а також відповідні органи влади та організації:

Юридичні гарантії та їх дотримання

i. досягти відповідності внутрішньодержавного законодавства Європейській конвенції з прав людини й основних свобод, приділяючи особливу увагу статті 9, яка стверджує, що релігійні свободи підлягають лише обмеженням, установленним законом і необхідним у демократичному суспільстві, а також рішенням Європейського суду з прав людини (1983) про те, що обмеження прав людини повинні мотивуватися “настійними суспільними потребами” і бути “співмірними законній меті, що переслідується”;

ii. гарантувати всім церквам, релігійним організаціям, центрам та об'єднанням статус юридичної особи, якщо їх діяльність не порушує прав людини і міжнародного права, і, зокрема, вимагати від Уряду Республіки Молдова реєстрації Бессарабської митрополії згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2001р.;

iii. вжити ефективних заходів для того, щоб гарантувати свободу релігійних меншин, особливо в Центральній і Східній Європі, з посиленою увагою до їх захисту

від дискримінації чи переслідування з боку релігійної більшості або інших груп, які практикують агресивний націоналізм і шовінізм;

iv. застосовувати стандартні процедури, передбачені внутрішньодержавним правом, в усіх доведених випадках зловживань релігійною свободою у формі, що завдає шкоди суспільству або правам, свободам чи здоров'ю окремих осіб;

v. гарантувати релігійним організаціям, майно яких було націоналізоване в минулому, реституцію цього майна протягом певного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; необхідно вжити належних заходів з метою недопущення приватизації націоналізованої церковної власності;

vi. запропонувати посередництво у врегулюванні конфліктів між сторонами за їх згодою, при цьому виконуючи вимогу про невтручання державних органів у питання догми чи інші внутрішні релігійні спори;

vii. просити Європейський конвент включити європейські релігії і християнські традиції до преамбули майбутньої європейської конституції як основу гідності людської особистості та прав людини й етнічних коренів європейської самобутності;

Культура, освіта та обміни

viii. створити інформаційні стратегії і розробити необхідні заходи у сфері культурного обміну з метою взаємного ознайомлення народів різних країн з їх культурними досягненнями;

ix. співпрацювати з церковними владами в питанні визначення і розподілу їх відповідальності у таких галузях, як реставрація історичних будівель та релігійне виховання, і сприяти проведенню спільних дискусій з основних соціальних, моральних, етичних і культурних питань, що стоять перед сучасними суспільствами;

x. включити інформацію про основні європейські релігійні культури і звичаї до шкільної програми;

xi. підтримати діяльність неурядових організацій, які ведуть роботу з поглиблення взаєморозуміння між релігійними групами і захисту релігійної культурної спадщини;

xii. вжити заходів із забезпечення рівного доступу до засобів масової інформації, освіти і культури для представників усіх релігійних традицій;

xiii. заохочувати створення спеціальних центрів розвитку міжконфесійних відносин, а також проводити обмін виставками і ярмарками культурної спадщини, шедеврами релігійного мистецтва і книгами з метою ознайомлення населення з різними релігійними культурами Європи;

xiv. сприяти програмам обміну з метою формування у студентів, наукових працівників і діячів культури всебічного уявлення про етичні, моральні та культурні цінності європейських релігій;

xv. заохочувати розвиток культурних маршрутів у Європі та зв'язків Європи з сусідніми країнами з метою осмислення і збереження історичної спадщини і нових можливостей культурного спілкування;

xvi. передавати до публічних бібліотек публікації, що детально висвітлюють культурні досягнення і засади вчень різних релігійних традицій;

xvii. сприяти проведенню наукових досліджень, спрямованих на визначення спільних коренів різних європейських культур і поглиблення розуміння їх взаємовідносин і взаємного доповнення одна одною.

ДОКУМЕНТИ ОБСЄ

Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986р. представників держав-учасниць Ради з безпеки і співробітництва в Європі*

(13) Держави-учасниці будуть:

(13.1) – удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини й основних свобод і застосовувати їх на практиці для того, щоб гарантувати ефективне здійснення цих прав і свобод;

(13.4) – ефективно забезпечувати право осіб знати свої права й обов'язки в цій галузі та діяти згідно з ними і з цією метою публікувати і робити доступними всі закони, адміністративні правила і процедури, що стосуються прав людини й основних свобод;

(13.5) – поважати право своїх громадян, самостійно або разом з іншими, здійснювати активний внесок у розвиток і захист прав людини й основних свобод;

(13.6) – заохочувати обговорення у школах та інших навчальних закладах питань розвитку і захисту прав людини й основних свобод;

(13.7) – забезпечувати у межах своєї території кожному, хто підлягає їх юрисдикції, права людини й основні свободи без будь-якого розрізнення за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин;

(13.8) – забезпечувати, щоб ні особу, яка реалізовує, висловлює намір реалізувати або прагне реалізувати ці права і свободи, ні будь-кого з членів її сім'ї не піддавали внаслідок цього дискримінації в будь-якій формі;

(13.9) – забезпечувати, щоб ефективні засоби правового захисту, а також повна інформація про них були доступні тим, хто заявляє, що їх права людини й основні свободи були порушені;

(16) З метою забезпечення свободи особистості та сповідання релігії або віри держави-учасниці будуть, серед іншого:

(16.1) – вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації осіб чи об'єднань на ґрунті релігії або переконань стосовно визнання, реалізації і користування правами людини й основними свободами в усіх галузях громадянського, політичного, економічного, соціального і культурного життя і для забезпечення справжньої рівності між віруючими і невіруючими;

(16.2) – сприяти клімату взаємної терпимості та поваги між віруючими різних об'єднань, а також між віруючими і невіруючими;

(16.3) – надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних межах своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у відповідних країнах;

(16.4) – поважати право цих релігійних об'єднань:

- засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужінь або зібрань;
- організовуватися відповідно до своєї власної ієрархічної та інституційної структури;

- обирати, призначати і змінювати свій персонал згідно зі своїми відповідними вимогами і стандартами, а також будь-якими вільно досягнутими домовленостями між ними та їх державою;

- просити й отримувати добровільні фінансові та інші пожертвування;

(16.5) – здійснювати консультації з релігійними культами, установами й організаціями з метою кращого розуміння потреб релігійних свобод;

(16.6) – поважати право кожного давати й отримувати релігійну освіту мовою за своїм вибором або індивідуально, або спільно з іншими;

(16.7) – у цьому контексті поважати, серед іншого, свободу батьків забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань;

(16.8) – дозволяти підготовку релігійного персоналу у відповідних закладах;

(16.9) – поважати право віруючих і релігійних об'єднань купувати і використовувати священні книги, релігійні видання мовою за своїм вибором та інші предмети і матеріали, що стосуються сповідання релігії або віри, і володіти ними;

(16.10) – дозволяти релігійним культам, установам та організаціям видавати (виготовляти), імпортувати і розповсюджувати релігійні видання і матеріали;

(16.11) – прихильно ставитися до зацікавленості релігійних об'єднань в участі у суспільному діалозі, в т.ч. через засоби масової інформації.

(18) Держави-учасниці постійно докладатимуть зусиль для реалізації положень Заключного акту та Мадридського Підсумкового документа, що стосуються національних меншин. Вони вживатимуть усіх необхідних законодавчих, адміністративних, юридичних та інших заходів, а також застосовувати відповідні міжнародні інструменти, що можуть їх пов'язати, для забезпечення захисту прав людини й основних свобод осіб, які належать до національних меншин на їх території. Вони будуть утримуватися від будь-якої дискримінації стосовно таких осіб і сприяти реалізації їх законних інтересів і прагнень у галузі прав людини й основних свобод.

(19) Вони захищатимуть і створюватимуть умови для підтримки етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності національних меншин на своїй території. Вони поважатимуть вільну реалізацію прав особами, які належать до таких меншин, і будуть забезпечувати їх повну рівність з іншими.

Співробітництво в гуманітарних та інших галузях

(32) Вони дозволятимуть віруючим, релігійним культам та їх представникам, на групових чи індивідуальних засадах, налагоджувати і підтримувати особисті контакти і спілкування один з одним у своїх та інших країнах, зокрема через поїздки, паломництво та участь у зібраннях та інших релігійних заходах. У цьому контексті та тією мірою, в якій це співмірно з такими контактами і заходами, тим, про кого йдеться, буде дозволено купувати, отримувати і везти з собою релігійні публікації і предмети культу, що стосуються сповідання їх релігії або віри.

(59) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх території, могли зберігати і розвивати свою власну культуру в усіх її аспектах, включаючи мову, літературу і релігію, і щоб вони могли зберегти свої культурні та історичні пам'ятники та об'єкти.

(68) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх територіях, могли передавати або набувати знань про свою власну культуру, в т.ч. шляхом передачі батьками своїм дітям мовної, релігійної і культурної самобутності.